

समाज नुं पाप

मुद्र. मल्लिकार्जुन कलाप्रान्तस. भो. ३२ प्रेस, अमरावती का. २००० मुद्र.

मल्लिकार्जुन कलाप्रान्तस. भो. ३२ प्रेस, अमरावती का. २००० मुद्र.

मल्लिकार्जुन कलाप्रान्तस.

R.V.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ~~૧૫૨૪૮~~ વર્ગીક

૧૫૨૪૮

પુસ્તકનું નામ ૨૧મજ ગું જામ

વિષય ૧ : ૩

પુષ્પ-વાટિકા] શ્રી સરસ્વત્યે નમઃ [પુષ્પ : ૪૪

સમાજનું પાપ

[હિન્દુસમાજનું એક હૃદયસ્પર્શી બળવાખોર ચિત્ર !]

જો હિન્દુઓ આ વાત મારી ધ્યાનમાં લેશે નહિ,
તો કયાંય હિંદુ ધર્મનું બસ નામ પણ રહેશે નહિ.
ને આમ બહેનો આપણી જો ધર્મથી અજાણી થશે,
તો એક દિન આ કોમ જોજો જીવતી સજાગી જશે.

પ્રયોજક : “પુષ્પ”

[પુનઃ મુદ્રણના સર્વાધિકાર પ્રયોજકને સ્વાધીન છે.]

: પ્રકાશક :

બડામી બ્રધર્સ-વાડીફળીઆ પગથીઆશેરી-મુરત.

* સબ એજન્ટ *

મહામુદ એન્ડ મહામહાલકા કાગઝી

અલાયાની વાડી સામે ટાવર રોડ-મુરત.

આવૃત્તિ-પહેલી]

ઈ. સ. ૧૯૩૦.

[પ્રત-૪૦૦૦.

મૂલ્ય : ચાર આના

અંતરનો અવાજ

ભગવતી શારદાને સહારતું અને પૂજતું મ્હારૂં આ ચુમ્માલીસતું પુણ્ય !
હિન્દુસમાજના રાક્ષસી અંધતાની ચક્રીમાં પીસાઈ, ધૈર્ય અને
સહનશિલતા ખોઈ છેવટ ધર્મ અને સમાજને ઠોકરે મારતા એક બળવા-
ખોર પ્રેમી યુગલના ધગધગતા અંતરનો અવાજ ઇતિહાસ રૂપે આમાં
આલેખાયેલો છે. આખો મીચીને ધોરતી નિર્દય અને નફરત હિન્દુસમાજ
એ આર્તનાદ-એ અવાજનો પડથોડીએ અને વગડત થાય ! પોતાની
સંકુચિત મનોવૃત્તિને વિશાળ બનાવી, અભાગીની પતિનાઓ, બાળ
વિધવાઓ, અસ્પૃશ્યો અને વિધર્મીઓને અપનાવી-દિન પર દિન
પરધર્મમાં વટલત જતાં સંધ્યજાને પોતાનું કરી, પાંખમાં લેવાની પ્રતિજ્ઞા
લે ! પોતાના કોણ મજબુત બનાવે !

“હિન્દુ” પત્રમાં કટકે કટકે છપાયેલી આ “અંતરનો અવાજ”
નામક સમાજ-કથા આજ ધણી સ્નેહીઓની મજબૂત માન આપી
પુસ્તકાલયમાં પ્રકટ કરી છે. એ કદમાં ન્હાની છે, પણ વિચારમાં ન્હાની નથી.
જેને આખો હોય એ આ વાંચે, જેને કાનો હોય એ આ સાંભળે,
જેને અંતર હોય એ આર્તનાદની વેદના કલ્પે ! અનુભવે ! ઓળખે !
હિન્દુ કોમના હિતૈવીઓ ! જાતિના આગેવાન પટેલીઆઓ ! આની તોષ
લે, અને યુવાન હૃદયો આ જૂનાં જરી-પુરાણાં ગુલાની અંધતાની
શૃંખલાઓ તોડી નાખવા મથદાને પડી ફેર ફેર મોરચા માંડી ખુલ્લો
બળેર કરે ! નહિ તો સમાજને અને આપણને અધારે મૃત્યુનો
સનેપાત થવાની દવે તૈયારી છે.

પ્રેમ ! હિન્દુકોમના યુવક-યુવતીનાં હૃદયમાં એ વ્યવૃત્તિની આજ
દવે જેમ બને તેમ જલ્દી સળગાવે !

વાડીફળીઆ પગથીઆશીરી } વિનિત “પુણ્ય.”

સરન, તા. ૧૫-૫-૩૦

ગમનલાલ હીરાલાલ અદામી.

સમાજનું પાપ

પુસ્તક: ૧

“હૃદયનો રોગ”

“વિનય ! વિજયી થઈ જહેલા આવજો હો !” ગૌરીએ અશ્રુભરી આંખે એકાન્ત જોઈ કહ્યું.

* * * *

વિનુ અને ગૌરી ઉભય એક જ ન્યાતના હોઈ પાડોશમાં પાસે પાસે રહેતા હતા. ગૌરીની વય પંદરથી સોળ વર્ષની જ્યારે વિનુની વય ચોવીસથી પચીસ વર્ષની હતી. ગૌરીની માતા એક વેળા વિનુની માતાની ખાસ બહેનપણી થતી હતી. પણ એ વખતને આજ વર્ષો પીતી ગયાં છે. આજ તો વિનુ માતા પિતા હીન છે. ન્હાનપણથી જ વિનુ અને ગૌરી રેતીના ઢગલાઓમાં છટોડાં અને મટોડાંના ઘર આંધી સાથે સાથે રમ્યાં છે. હવે એ સંતાકુકડી, ડાહીનો ઘોડો, અને છાપાતાળી જેવી અન્ય નિદોષ રમત-ગમતો રમવાના દિન વહી ગયા છે. વિનુ મોટો થયો છે, તેમજ ગૌરી પણ બાલ્યાવસ્થા તથા, કૌમાર્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરી ભર યૌવનને આંગણે આવી ચૂકી છે. ઉભય પ્રેમ-પંખીડાઓ હવે કંઈક સંસાર અને સૃષ્ટિના નિયમોથી સમજણમાં થયાં છે. વારંવાર નિઃસંકોચપણે મળતાં એ પવિત્ર ભાવનાશીલ હૈયાંઓ હવે કોણ જાણે કેમ કુદરતી રીતે જ મળતાં-મેલતાં સંક્રાયાય છે-શરમાય છે.

ખરેખર ! ત્યારે યુવાની શારિરીક સૌન્દર્યની સાથે કંઈક શર્મ આકર્ષણ અને મસ્તાની મસ્તી તથા મસ્કરીની સાથે કંઈક અન્ય મોહીની પણ સ્વાભાવિક જ લાવે છે, એ વાત ખોટી નહિ :

ગૌરીમા (ગીરમા)નું અલુલુચન ચાલતું હતું. ગૌરીને પણ આ છેલ્લા અઝુણા હોવાથી ન્હાના પ્રકારના—નૌતમ વસ્ત્રાલંકારો વડે શણગારી એની બા એને ગૌરીમાનાં પૂજન અને દર્શન કરવા માટે મંદિરે લઈ ગઈ. પોતાનાં નામ પ્રમાણે એ બાલિકા ગૌરાંમના જ હતી. રાત્રી રેશમી કુલવેલના ભરેલા ચણીઆ ઉપર નારંગી રંગી તારા—ટીપકીથી મઢેલી બારીક વાયલની ચોળી વડે તેણે પોતાનું કુમારી વધુ—હિગતી યુવાનીનું વિકસનું યૌવન—સૌન્દર્ય આકર્ષક રીતે આચ્છાદિત કર્યું હતું. એની ઉપર ખુલ્લા ગુલાબી રંગના તારની બારીક ઓઢણી ઓઢી તેણે પોતાના નૈસર્ગિક લાવણ્યને ન દેખાય, અગર તો કોઈતો ઓળા ન પડે, એવી રીતે ઢાંકવા બહુ ખુબી અને યુક્તિ વાપરી હતી. છતાં ઉલ્ટી એ આછી વળગમાંથી તો એની એજ રૂપના રેશમી, સોનામાં મુગધ અને હીરા પર ખેલતી ગરજ સારી, વાદળાને ચીરી મુર્ય—ચંદ્ર જેમ પ્રકાશ ફેલાવે છે, એમ કાન્તિના કીરણો ફેંટી રહી હતી. મેંદીના પાને રંગાયલાં લાલમલાલ હાથ-પગ, તાંબુલથી રંગાયલું વદનચંદ્ર, વેસરથી નીચી વળતી નાસિકા, કર્ણકુલોથી લચી પડતી કાનની ખુટો, ચણીઆળા આંખ, મોતી અને મોહનમાળાથી શોભતી હંસચીવા. કુમ્ કુમ્ ચંદ્રિકાથી આકાશમાં પૂર્ણિમાનું ભાન ફરાવતું બાલ, મુદ્રિકા અને મોક્તિકકંકણ મંડીત મૃણાલ કર, રૂપેરી કટિમેખલાથી રમતો કટિભાગ, અને ઝાંઝરના ભારથી લચકાતા નાણુક ચરણકમળોની મંદ મંદ પગલીઓ ! આ બધું અવરુપ એક વાર કોઈ

અભિશાપિત અપ્સરાના અંશાવતારનું થડી ભર ભાન કરાવે એવું હતું. ન્દાનપણમાં અને તે પણ આવા ગૈરીમાના રૂત જેવાં મુમંગળ અવસરે સાઈં સાઈં પહેરવા ઓઢવાની હોંસ અને ઇચ્છા સર્વ કોઈ કુમારી કન્યાઓને સ્વાભાવિક જ હોય છે, તે મુજબ આજે એણે માતા પાસે મનદર વેણી ગુંથાવી ઉપર ગુલાબ પુષ્પનો ગુળીઅલ ગજરો બાંધ્યો હતો. દક્ષણી દીએ ઓઢગી ઓઢી ઉપર પારસી દીએ એક ન્દાનકડી પીન મારી હતી.

આટઆટલું ખેડ્યાં-ઓઢ્યા છતાંય એના વદન ઉપર આજ હર્ષની રેખા નહોતી. સુરખીલીન વદનચંદ્ર ઉપર ગમગીની અને દિક્ષાસ્થ રૂપદ નરી આવતી હતી. પત્રકેપત્રકે મસકાં પડતું મુખચંદ્ર આજે શાહુથી ધેરાયલા શશી સમાન નિરતેજ અને રચામવર્ણ હતું. નીચા નયો રહી અનેરાં રહેન ચળા કરતાં એનાં ચતુર ચપળ અને ચચળ નયન મુગસો આજે કંચી દ્રષ્ટિ કરી રસ્તે જતા આવતા સોકોના ટોળામાં ક્રાંતક્રને ઝાંધી રહ્યાં હતાં, જ્યારે બીજી તરફ નગર-ગાળાઓ ગરબા ગાઈ રહી હતી ગૈરીની માતા સુવક્ષણ પુત્રીને એ સહીઅર મંડપમાં ગરબા ગાવા એકલી છોડી આરતીના દર્શન કરવા દોડી ગઈ. અસ્થિર ચિત્તની ગૈરી સહીઅરનો સાથ તથા એક આબુ જાહેને કબી રહી તેનું રનેદમીનું હૃદય કોઈને મળવા અર્પીઈં અન્યું હતું. અને એવાં અર્પીરાં રાહ જતાં હોવાંને પછી ગાવાનું અને ઝીલવાનું તે ક્યાંથી ગમે?

એટલામાં અચાનક જેમ સિંધના રણમાં તરરયા મુસાફરને જંગાશય જડી આવે, અને જેવાં અકલિપત આનન્દ થાય, એવો ગૈરીને થઈ આવ્યો. બીજયત્તાં મુયક્રમલોતી પાંખડી જેમ પ્રાણુદાતાના પ્રકાશ થતાં જ આપોઆપ ઉઘડે, એ પ્રમાણે એની નિરાશાને લા

ખીડાયલી પ્રેમાનન્દ-પાંખડીઓ આશા-જ્યોતના અજવાળાં થતાં જ પ્રકૃષ્ટી ઉડી. એના પ્રભાહીન ગાસો ઉપર લાલાશ તરી આવી. અધરો ઉપર આછું સ્મિત ફરક્યું. એના જીવમાં જીવ આવ્યો. એનો હૃદયધાર હંચાહાર વિનુ એને આવી મળ્યો.

દેવખાળા સમાન દેખાતી દેખાવડી ગૌરીને ધડી એ ધડી એ આવનાર યુવાન અનિમિષ આંખે નિહાળી રહ્યો. એના અંતરમાંથી એટલા સ્વગત ઉદ્ગારો સરી ગયા: “પ્રભો! શું અમારા ભારતવર્ષની ભાગ્યકીર્તિથી લલચાઇ આવી દેવખાળાઓ તો તમારાં સ્વર્ગીય નન્દન-વનો છોડી અહીં નહિ અવતરતી હોય! એમ હોય તો તે તો કાણુ જાણુ!”

કેમકે ન જુએ એમ કિમય પ્રેમીઓ એક એકાંત ધરના ખુણામાં આવેલા એટલા ઉપર ન્હાડા અને ત્યાં વાતે વળગ્યા.

**

*

*

“ મહે સાંભળ્યું છે. કે વિનુ! તમે વિલાયત જવાના છો, એ વાત ખરી?” ગૌરીની આંખમાં આટલું પૂછતાં ઝગઝગાયાં ભરાઇ આવ્યાં.

“ હા, અને એ છેવટની વિદાય લેવાને જ હું અહીં આવ્યો છું, ગૌરી!”

ગૌરી શું બોલે? અવાચક પાપાણુની શિક્ષામાં કેાતરેલ એક જડ પ્રતિમા સમાન તે ઉભી હતી. એની આંખો અશ્રુની ધારા વહાવી પોતાની ફરજ અદા કરી રહી હતી, પરંતુ જીભ-જકડાયલી જીભને એના કાર્ય-ક્ષેત્રની ગમ નહોતી. આખરે વિનુ જ બોલ્યો:

“ ત્હારી બા આવી લાગશે, ગૌરી! હવે હું જઈશ, હોં!”

“ ત્યારે શું જશો...જ?”

“ હા...”

“ ફરી ક્યારે મળશે ? ”

“ કેમ કહેવાય ? અભ્યાસને માટે ત્રણ ચાર વર્ષ તો ઓછામાં ઓછાં જોઈશે. ”

ઉભયનાં હૃદયો રડી રહ્યાં હતાં. બેઉએ પોતાની આંખો ઉપર કમાલ દાખ્યો. વિનુ બી. એ. એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા પસાર કરી સરકાર તરફથી શિષ્યવૃત્તિ મળતાં આગળ બેરીસ્ટરનો અભ્યાસ કરવા વિધાયત જતો હતો, બ્યારે આ બાબુ પોતાનું હૃદય ગુમાવી બેઠેલી ગૌરીના વિવાહની વાતો ચર્ચાઈ રહી હતી. માઆપના કડક ધાકે ગૌરી પોતાનું દિલ ખોલવા જોટલી દિ મત ધરાવી શકી ન હતી, તેમજ નિર્ધન અને સગાંરોહી હીન વિનુને આજ લાંબો વખત થયા મળી પણ નહોતી.

આજે એને વિનુના જવાની ખબર પડી પડતાં જ એક ચિઠ્ઠી પોસ્ટના કવરમાં બીડી વિનુને પહોંચાડી, છેલ્લા મિલનને માટે મંદિરે ખોલાવ્યો. આમ છતાં છપના વારંવાર મળી મળીને એણે નાદાન ગૌરીનું હૃદય છતી લીધું હતું. રનેહનાં બીજા બંનેની હૃદય-ચાટિકામાં ન્હાન-પણથી જ વવાઇ ચૂક્યાં હતાં. આજ થોડો વખત થયાં એમાં વિરહ દરમ્યાન સ્મરણ-વારિના સંચય થયા કરવાથી એને વૃદ્ધિગત થવાનો દિન પર દિન અવકાશ મળ્યો હતો. ચીરાને કાળજે એનાથી એને “ બહે જાવ. ” એટલુંયે ન કહેવાયું. આખરે વિનુ જ પુનઃ નગ્નુણ થયો.

“ ગૌરી ! તું શા માટે રહે છે ? હૃદયની એકેએક છાતી વાતો હવે આજે છેવટની વેળાએ તું મોકળે મને ખોલી દે. ખોલ ત્યારે કંઈ આ પરદેશ હડતાં પંખીડાંને કહેવું છે ? ”

“ બહુ બહુ.”

“ શું કહેનું છે? સત્તર કહી નાખ.”

“હું ત્હને ચાહું છું. વિનુ! તું મ્હને સ્વિકાર, મ્હને સાથે લઈ જા. મ્હને મૂકાને તું એકલો ક્યાં ચાલ્યો જાય છે? પછી અહીં મ્હારું શું થશે?”

“પ્રભુ ત્હારી અને મ્હારી એ મંગળ અભિલાષા પાર પાડે. ગૌરી! આટલો વખત થોભી છે. તો એ ત્રણ વર્ષ ત્રિશેષ નહિ થોભી જાય?”

“મ્હારું ચાલશે ત્યાં સુધી તો અવશ્ય.”

“વચન આપ જેઉં વાર.”

ગૌરીએ પોતાનો હાથ ગ્રેમીના હાથમાં મુક્યો. એજ વખતે ગૌરીની ખાતે આવતી વિનુએ આંધેથી જોઈ લીધી. “લે હવે જઈશ.” કહી તેણે જવાને એક પગલું ભર્યું.

“વિનય! વિનયી થઈ જહેલા આવજો, હોં!” વાર્તાને મથાળે મૂકેલું વાક્ય એના મોઢામાંથી અહીં બહાર પડ્યું.

“કુમારીકાની અભિલાષા અને આશિષ સફળ થાવ.” એટલું બોલી વિનુ ચાલતો થઈ ગયો. સાથે ગૌરીનું હૃદય પણ લેતો ગયો. એને આકાશમાં સૂર્ય આથમી ગયો હોય એમ લાગ્યું. આંખે અંધારા આવ્યાં. એ પડી જતી હતી, એટલામાં એની માતાએ પાછળથી આવી એનો હાથ પકડી લીધો. આજ વખતે એને જરા ભાન આવ્યું.

“ક્યારની અહીં શું કરે છે?”

“કંઈ નહિ, બા!” એ હાથ વચ્ચે માથું દાખી રાખી સમજળ નયને એણે જવાબ દીધો.

“ગરબો ગાત્રા ન ગઈ?”

“ના.”

“તું રડે છે કેમ? તહને શું થયું છે? બોલને!”

“મ્હને ઘેર લઈ ચાલ. બા! ફેર આવે છે.”

પુત્રીના હૃદયની ગુપ્ત પીડાથી અગ્નણી મા એનો હાથ પકડી એને લઈ ઘેર ચાલતી થઈ. રાજરોગથી ખુરો એવા એ હૃદયનો રોગ! જેનો ન મળે કિતાર ઉપાય કે ઔષધ! એમાં અગ્નણ્યાનું કામ નહિ એ નો અનુભવી જ ઝોળખે! સમજે!

* અને આના હૃદયના રોગે ક્યા પ્રેમીએને પાગલ નથી બનાવ્યા? *

પુષ્પ: ૨

“લગ્ન અને વંધવ્ય”

“બા! તું કહી રહી, હું પ્રાણીતે પાગુ એનું ઘર માંડનાર નથી, એને ચાહી શકનાર નથી.”

“કારણ?”

“લક્ષ એ કંઈ સગવડવાનો સાદો નથી. અંતર અંતરને ન ઝોળખે, એ પોતે સુખી થાય શી રીતે? અન્યને સુખી કરી શકે કેવી રીતે? બા! સ્નેહવિહોળ્યાં સંબંધના પરિણામ હમેશાં શુન્યમાં જ આવ્યાં છે, અને આવે છે, એમાં સ્વર્ગીય ભાવના નહિ જ કિતરી શકે.”

“એટલે તું કહેવા શું માગે છે?”

“આમ પરાણે પ્રીત-પ્રેમ વિનાનાં બંધન મ્હારા પ્રાણને ગુંગ-બાની નાંખશે. અંતરમાં કલ્પેલા આશાના કિલાઓના ચૂરેચૂર કરી

નાખશે. ત્હારી આ અભાગીની પુત્રીની શરીર-નૌકા ન રહેશે જીવનને કિનારે, ન જશે મૃત્યુને કિનારે। આંખો આંસુમાં નીચોવશે, અંતર હૃદની વરાળો ફાલવશે, જીવન જગતને અમૃત તુલ્ય ન થતાં ઝેર જેવું થઈ જશે. માટે કૃપા કરી મ્હારી સંમતિ વિનાના, આ અલુગમતા અને અણધાર્યાં લગ્ન અટકાવ. જે મ્હને જીવતી જોવા હચ્છતી હોય તો।”

“ત્હાને મોઢે આવી નફ્ટાછથી બોલતાં શરમ નથી આવતી?” માતાએ બાપડીને તમાચો માર્યો.

“જ્યાં જીવનમાં હજાહજા ઝેરનાં મિશ્રણ થઈ રહ્યાં છે, ત્યાં શરમ મર્યાદા અને માનનાં તાળાં હવે તોડયે જ છુટકો. બા! હું ચિતુને ચાહું છું, અને એ પરીદક્ષ આપી પાછો ફરે ત્યાં સુધી થોભવા મ્હેં એને વચન આપ્યું છે.”

“એ તો પાંચ વરસે આવશે, એનો લેરાસો શો? વિલાયત જઈ વંદી ગએલા પાંદરાને હું મ્હારી છોકરી આપું? પંદર તો પૂરા થયા, હજુ કેટલાંક બાપને ઘેર કાઢવાં છે? થએલો વિવાહ તૂટયો હોય, એવું કોઈ દિવસ સાંભળ્યું છે? ત્હને શું? ત્હારા બાપની ન્યાતમાં લાખની આખર છે, તે બાખની થઈ ગયું, તેનું કંઈ ભાન છે? અને વરે શું ખોટો છે? ખારસો કોલેજમાં લાણું છે. વળી પાસે બાપદાદાની પાંચ લાખની પુછ છે. રાજની રાણીની પેટે ફેરવશે.”

“પણ બા! મ્હારે તો રાજની રાણી નથી થવું. મ્હને તો જરીબતું સાદું ઝુંપડું જ સુખી અને સંતોષી દેખાય છે. સ્નેહવિહોણાં સામ્રાજ્ય-સુખ કરતાં સ્નેહભર્યાં સુકા રોટલાંની મીઠાશ કોઈ ઓર હોય છે. જે ત્હારે મ્હને આમ આંખે પાટા બાંધી કુવામાં જ નાખવી હતી, તો પછી આટલું ભણાવી-ગણાવી સમજણી ન્હોતી બનાવવી.”

“અને એજ મહારી ભૂલ થઈ. એશરમ ! આજકાલના છોકરાં ! મુઆએને ભણાવે જ શું ? આ એ પાંચ ચોપડી અંગ્રેજી ભણ્યાં, ને જરા મોટાં થયાં, કે બસ પછી વિચાર અને વર્તનમાં વહી જ જવાના ! મહેં તો ત્હારા બાપને ઘસીને ના પાડેલી, કે મહારે ત્હને નથી ભણાવવી, નથી મોટાટી કરવી, પણ ત્હારા બાપનો શોખ પૂરો નહોતો થયો. અને તેનું જ આ પરિણામ આજે.....”

“બહુ થયું. બા ! લગ્નની સાથે કેળવણીને શો સંબંધ ? નાહક તું એને શા માટે નિંદે છે ? જ્ઞાનથી તો બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. બા ! હિંદુઓનાં લગ્ન, અને એમાંય અમારાં—વાણીયા બ્રાહ્મણ કામનાં કન્યાઓનાં, એટલે તો આખી જીંદગીનો સવાલ રહેા, એમ તું નથી માનતી ?”

“એ તો બધાય જાણે જ છે તો ! એમાં તેં નવું શું કહ્યું ?”

“તો પછી જેને આખા જીવનનાં સોદા કરવાનાં હોય એને વિચાર કેમ નહિ કરવાનો હોય ? અરે એક પૈસાની ચીજ ખરીદનાં પહેલાં માણસ પાંચ દુકાને ફરે છે...એનો તો જરા વિચાર કર.”

“હવે એસ, કયો વિચાર ! હું કંઈ ત્હારા જેવી ભણેલી નથી, બાપા ! તું તો બેરીસ્ટર છે, એટલે ત્હારી સાથે દલીલમાં નહિ હિરાય. થયું એ થયું, હવે તું ને ત્હારું નસીબ...”

“નસીબને પલટાવવાની શક્તિ મનુષ્યમાં હોઈ શકે છે, બા !”

“ઓહો ! મોટાટી *ભિખતો અવતાર ન જોઈ હોય તે !”

“એમ નથી, બા ! જતી આંખે આપણે કુવામાં પડીએ ને નસીબને દોષ દઈએ, એ ક્યાંનો ન્યાય ? પ્રયાસ તો મનુષ્ય માટે

*વહાચારી ભિખમ પિતામહે યમના દુનને પણ થાડાંવાર અટકાવ્યા હતા.

કરવો જ જોઈએ. ભાગ્યને ઘડનારે આપણે, અને ભાગ્યને ટોકરે મારનારે આપણે. ”

“તું કહી રહી, ગમે એટલો લવણ કરીશ, પણ હવે કંઈ વળવાનું નથી, અને હું કંઈ જ સાંભળવાની નથી. એ તો ભર્યો ઘરો હવે ઠાલવ્યે જ છુટકો. ”

“તો પછી ઠાલવવા જતાં હવે એ સમૂજો ધૂરી નહિ જાય, એની સંભાળ રાખજો. ”

*

*

*

ગૌરીના શબ્દોની કંઈ જ અસર ન થઈ. માથાપે પોતાનું ‘ચર્ચ’ કર્યું. અભાગીની કન્યા આખરે ક્રાન્તાપદ પામી. આંસુભાની આંખે એણે સળગતાં સાસરામાં ઝંપલાવ્યું. આશાભર્યાં હૈયાનાં ચુરેચુરાં થઈ ગયાં. દહાડો ઉઝે ને એને એનો વિનુ સાંભરતો. ડગલે ને પગલે એ ભડભડતી ચિતામાં હોમનાર હિંદુ-સમાજને ઉડના આંસુડાંના ધોધથી ન્હરાવતી, અને નિશ્વાસ નાખી કહેતી, કે: “ઓ નિર્દય હિન્દુસમાજ ! આ ત્હારું પાપ આખરે ત્હને જ નડશે. ત્હારું જ નામ કલંકીત કરશે, ત્હારું જ મોહું કાળું કરશે. ”

એના શરીરનો સ્વામી પુનામાં બળુતો હતો. પંદર દિવસની રગ્ન લઈ એ સુરત આવ્યો, અને ગૌરીને સાંભાળવતીનો અંક્રક કરી પાછો આવ્યો ગયો. પરીક્ષાને મહીનો બાકી હતો. ગૌરીનું સાસરું શહેરમાં જ હતું. સાસરીઆઓએ ગુલુવંતને રગ્નમાં ઘેર આવવા લખ્યું. ‘હું મુંબઈ જઈને આવીશ.’ એવો જવાબ લખી ગુલુવંત પરીક્ષા આપી ખારેખાર પ્લેતાના રનેડીઓ સાથે સહેલ કરવા મુંબઈ ઉપડ્યો.

આ બાળુ સાસુજીએ વહુને આજ્ઞા કર્યું. વહુ-દીકરાને હસતાં બોલતાં જોઈ હૈયાં ઠારવાનો ડોસીને અભખરો હતો. સારો દિવસ જોઈ શિખામણ દઈ માએ પુત્રીને સાસરવાસે વળાવી. હૃદય ઉપર ખશર મૂકી નવ-વધૂ ગૌરી સાસરાને ઉમરે ચઢી.

“વહુ આવી...વહુ આવી” એમ બે દિવસ તો થઈ રહ્યું. રજા પડ્યાને જીસ દિવસ પણ થઈ ગયા. ‘હવે પરીક્ષાનું’ પરિણામ બહાર પડતાં જ ગુણવંત ઘેર આવશે.’ એ આશાએ શ્રીમંત કુટુંબનાં સગાંબહાલાંઓ ભાઈની વાટ જોવા લાગ્યા. આ બાળુ પરિણામની તારીખ પાસે આવવા લાગી. ગુણવંત ઘેર જવાને અધીરો થઈ દિવસ ઉપર દિવસ ગણવા લાગ્યો.

એનો ઇરાદો પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર પડે, એટલે વિજય-વધામણી લઈને હસતે વત્તે જ ઘેર આવવાનો હતો. પણ મનુષ્ય ધારે છે શું ? અને ઇશ્વર કરે છે શું ?

ન્યારે બીજી તરફ “પોતાની સરીર સંપત્તિનો માલીક આવે છે.” એ ખખર સાંભળતાં જ ગૌરીના હૃદયને કારમો આઘાત લાગ્યો. એની ધીરજ અદ્ધા સંયમ અને સહનશિલતા ખૂટ્યાં. કેમે કરી એ વિનુને હૃદયમાંથી ન હસેલી શકી. ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં એ પથારીમાં પડી.

એક બાળુ આનંદ અને બીજી બાળુ આઘાત ! ગૌરીની તબિયત દિન પર દિન લથડવા લાગી. અને “આવતી કાલે પરીક્ષાનું પરિણામ જાહેર થશે, એટલે પરમ દિવસે ગુણવંત અહીં આવી પહોંચશે’...એવી મંગળ વધાઈ સાંભળવા પણ એ બે દિવસ વધારે ન થોભી. આખરે એના અત્યાગ્રહે લાચાર થઈ એના માબાપ એને પોતાને ઘેર-પીએર તેડી ગયા.

બીજો દિવસે પરિણામ બહાર પડ્યું. એમાં ગુણવંતનું નામ નહોતું. “વહુને...સગાંબહાલાંને શું મોઢું બનાવીશ ?” એ વિચારે

એનાં યુવાન હૃદયને ચક્રડોળે ચલાવ્યું. ‘એક આશાભરી યુવતીની પાછળ શી દૃશા થશે’? એ વિચાર કરવા એ ભણેલોગણેલો યુવાન ન થોભ્યો. એણે સાહસ કરી નાખ્યું. મુંબઈના દરીઆમાં પડી એણે જીંદગીને અકાળે અંત આણ્યો. અને આમ લગ્નને પાંચમે મહીને ગૌરીને કપાળે વેધવ્યનો સિકકો ઠોકાયો.

* આવાં લગ્નને લગ્ન અને વેધવ્યને વેધવ્ય કહેનાર હિન્દુસમાજ તુંજ છે. *

પુષ્પ: ૩

“ ગૃહત્યાગ ”

સા સર ત્યાગી પીએર ગયા પછી ગૌરીની તમિયત જરૂર જરા વળવા લાગી. ડોક્ટરની સલાહથી કોઈએ એને કાને એ બાલ-વેધવ્યની કશ્ચાભરી વાત ન નાખી. અને એ માસે એ હાડપિંજરનું ખોળાકું પથારીમાંથી ટટાર થઈ દરવા-ફરવા લાગ્યું. હવે એના માતાને પુત્રીના શબ્દોને-એના અંતરના અવાજને ડોકરે મારવાના પરિણામનું જ્ઞાન થયું. એની જીભ પોતાની એકની એક પેટની પુત્રીને એના દુર્ભાગ્યના સમાચાર આપવા નહોતી-કપડી નહોતી કપડતી. ત્યાતીલાએ સુતક કાઢી એને વેધવ્યવેશી બનાવવા હુપી ખાતા હતા. પણ એ જનેતાની આંખો એનું કેશવિહીન મસ્તક અને કંકણવિહીન કાથ જોવા નહોતી તેજાર થતી.

જતાં સમાજનાં-કૂર બંધને આખરે એને એ કલેજાં કમકમાવે એવી ભયંકર વિધિ કરાવવાની ફરજ પાડી. એકાંત મળતાં જનનીએ

આંસુભરી આંખે પુત્રીને માથે પ્રેમભરી હાથ ફેરવતાં દીલનો કુમો
મહાર કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો: “બહેન...બહેન...ગૌરી” પણ એના હોઠો-
માંથી એ કળા ક્ષેણું વિદારનારા શબ્દો કેમે કરી બહાર ન પડી શક્યા.

“બા! બા! તું રડે છે કેમ? શું કહે છે? બોલને? હું સાસ-
રેથી ચાલી આવી, ત્હારું કહ્યું ન માન્યું, તેથી દુઃખી થાય છે? જો
એમજ હોય, ત્હારા સળગતા સાસરવાસથી જ ત્હારી આંખો ને હૃદય
ડરતાં હોય, તો હું હવે સારી થઇ ગઇ છું. આજે જ અત્યારે જ પાછી
જવાને તૈયાર છું.”

અને માતા! જન્મદાતા જનેતા! એને શો જવાબ આપે? છતાં
હૃદય કંઠલુ કરી અંતે એ બોલી: “બહેન! સાસરાનું સુખ હવે ત્હારા
નમીત્તમાં નથી લખાયું.”

“એટલે! એટલે?” એના ડોળા ફાટી ગયા.

“હું ત્હારા સૌભાગ્યને ખાતર નથી રડતી, પણ...પણ...”

“તારે શા માટે?”

“દુર્ભાગ્યને માટે... વૈધવ્યને માટે... રડી રહી છું.”

“કોનું વૈધવ્ય! કોનું દુર્ભાગ્ય?”

“ત્હારું... દીકરી... ત્હારું...”

“હું વિધવા થઇ! કોણે કહ્યું? ક્યારે?”

“અહીં આવી એજ દિવસે...”

“બા! બા! તું આ શું બકે છે? મહેન અહીં આવ્યાને તો
એ મહીના થયા...”

“ત્હારા પતિએ પરીક્ષામાં નાપાસ થતાં સમુદ્રમાં પડી આત્મહત્યા
કરી. ડોક્ટરે ત્હારી માંદગીમાં ત્હને એ ભયંકર સમાચાર...”

“ઓ... આ... અસ..... મદને ફેર આવે છે... મહારો
પક્કડ... હું પડી જઈશ...”

ખીજી જ પળે એ બેહોશ થઈ તૂટી પડી. એની
અવસ્થામાં જ એની માતાએ એના મંગળ શણગાર ઉતારી
વૈધવ્ય વેશી બનાવી દીધી. ફક્ત પાંચ માંસમાં જ એના સસાર
કનો છેલ્લો પડદો પડ્યો. લગ્નના લગ્ન લેવાઈ ચૂક્યાં. એનાં
અને સુખનાં લીલામ થઈ ચૂક્યાં હતાં, હવે સૌન્દર્ય અને શર
લીલામ આડી રસ્તાં હતાં. જીવન પુરતકનો પૂર્વાધ-લક્ષ વંચાઈ
હવે ઉત્તરાર્ધ-વૈધવ્યનું પ્રથમ પાનું ઉઘડ્યું. શ્રીમંત સાસરીઆ
એને નક્કરાં પગલાંની ગણી ઉમરે પણ ન ચઢવાની સગન ફર
આખી જાતિના લોકોએ ઘેરેઘેર એને કાળમુખી અને ક્ષ્મશાને ઉ
વગોત્રી. એની સાતે પેટી કચલાવવામાં સાસરીઆઓએ મળ્યા ન :
“પરણ્યા પહેલાં જ રાંડ ખરાબ ચાલતી હતી. પેલા વંદેશ વિ
મએલા વિનુ સાથે...” વગેરે વગેરે ખોટી-ખરી અફવાઓ નિં
સમાજે આપડીને માટે ઉડાડવા માંડી. જરા દયાતી-ચંપાતી
ઓટલે નીકળે તો રસ્તે જતા આવતા ન્યાત્રીલા અને પાટોશણો
તરત આંગળી કરે ! ખિતાએ પણ પોતાની આખરને ડાઘાં-ડપકાં
ભાળી પીએર પડી રહેલી પુત્રીને હવે અળખામણી આંખે જોવા
જતાં માતાનાં-જનેતાનાં હેત હજુ નહોતાં એસ્યાં. એ એવાંને
જ હતાં. પુત્રીની એ વિવાહ સમયની કર્ણ વિનવણીઓને ઠાકરે
વાનો પ્રસંગ હજુ એ નહોતી ભૂલી. વૈધવ્યવેશી પુત્રીનું આંદ
વદન નિહાળી એ અંતરમાં ને અંતરમાં હવે બળવા લાગી. એ
એ પણ માંદગીને-મ્હોતને બિઝને પટકાઈ. દીક્રનો ડખ એને કોરી

મડ્યો. એક નિર્દોષ આત્માના અતરનાં અવાજની એણે અવગણના કરી હતી.

અને આપ દુઃખે-પાપે ચાર લાંબા વરસ જોતજોતામાં વીતી ગયાં. માતાની માંદગીના દુઃખમાં ગૌરી હવે પોતાનું દુઃખ વીસરી ગઈ. ત્યાં એક દિવસ ઓચિંતો તાર આવ્યો. પિતાની ગરજગરીમાં ગૌરીએ એ લઈ ફાડ્યો. એ વિનુના આગમનનો હતો. પણ વધામણીનો ઉત્સવ ઉજવવાનો એ આપડીને આજે વખત નહોતો. પાણી બરેલી આંખે અને દુનતે હાથે એ તાર લઈ પોતાની લાંબા વખતથી મથારીવશ પડેલી માથ પાસે ગઈ. “આ! આ તાર આવ્યો છે.”

“કાનો તાર છે? ખેન!”

“વિનાયકનો...એ પાસ થયા છે...અને...આવે છે...” એટલું કહેતાં એનાથી છુટી પોકે રડાઈ જવાયું.

“ઓ મણુ! ખેન!...હું...જાડું...હું...તું...”

કહેવાનું કહ્યા વિના એનો પ્રાણ છોડી ગયો. “ઓ બા...બા... તું ગઈ...અને મૂને મારતી ગઈ...જનારા કરતાં પાછળ જવતા રહે-નારાની દશા...એનો ખ્યાલ...નથી કરી શકતો...ઓહ...બા...બા વિનુને હું શો જવાબ દઈશ? મહારે આ કાળું મોઢું હવે કેમ કરી બતાવીશ?”

માતાનાં મુડકાને ત્યાં જ છોડી એ અભાગીની આવેશમાં ને આવેશમાં ઘર છોડી ગઈ. જ્યારે ગૌરીનો આપ નોકરીએથી પાછો ફર્યો, ત્યારે એણે પત્નીનાં શબ પાસે તાર પડેલો જોયો. ગૌરીની શ્રદ્ધ કરી પણ પેતા લાગ્યો નહિ. “નહી...એના ચારને...મળવા મુંબઈ ગઈ...” એમ અનુમાન બાંધી એ અવિચારી પુરખે મણુ ત્યાં ને ત્યાં અવરન

કાંકરા થઇ જતા અટકાવવા ઝેર પી લેવાનો અંત આણ્યો. આખી ન્યાતમાં-આખા મહોદ્વામાં “ એ કોઇની સાથે નહાસી ગઇ...ભાગી ગઇ...કાળું ક્યું...” એ એકજ વિષય ચર્ચામાં રહ્યો. આમ સમાજની રૂઢીને વળગી રહેવા જતા એક સુખી કુટુંબનું સત્યાનાશ નીકળી ગયું.

❖ અને એનું પાપ કોને માથે ? સમાજ નહારે માથે ! ❖

પુખ્ત: ૪

“ પ્રેમીની પરીક્ષા ”

પૂરા પચાસ કદમ એણે નહિ ઉપાડ્યા હોય, ત્યાં તો એના ટાંટીઆ ભરાઇ આવ્યા. આગળ વધવાની ઇચ્છા છતાં એના પ્રગળાગળ ન ઉપડી શક્યા. હૃદયમાં “ આગળ જવાની અને પાછા ફરવાની ” ભિન્ન ભિન્ન રજૂરજાએનું હૃદય યુદ્ધ વનમ્યું. આખરે ડગમગતું દીલ નિપ્ફર છતાં લોકસમાજની નિન્દા તરફ પાછું ખંચાયું. એ જેટલી ત્યરિત ગતિએ દોડી આવી હતી, એટલી જ મંદ ગતિએ થર તરફ પાછી ફરી.

પરંતુ મકાનમાં પ્રવેશતાં જ એણે માતાની પથારી પાસે પિતાનું મુઠકું પડેલું જોયું. એની આંખે અંધારો આવ્યો. શરીરની ફેવાડી ફેવાડીએ કમકમાં ભરાયાં. થોડીવાર સુધી તો એ અવાચક બની જ્યાં ને ત્યાં ઉભી રહી. “ આ શું થઇ ગયું ? ” અને હવે શું કરવું ? ” એ એને ન સમજાયું. પિતાના હાથ આગળ એક પ્યાલી પડેલી હતી. અનુમાનથી એણે અટકળીલીધું, કે પિતા પ્રતિજ્ઞના યજ્ઞમાં મૂકેને હોમ્યા.

પછી આજ પોતે પણ લોકલજ્ઞની લડીમાં કુદી પડ્યા છે. એની આંખ આગળ...ખૂન...પોલીસ...અદાલત...અને ફાંસીની સગ્નના ચિતારે તરવરવા લાગ્યા. “જો આજરુની ઉપર ફોકપિછોડો કરવા પિતાંએ વિપપાન કીધું છે, એજ આજરુના પડદા અદાલતમાં જઈ જનસમાજ સમક્ષ ઉઘાડ કરવાની એના હૃદયે સાદ ના પાડી.

એના હૃદયમાં વિચારોનું મંથન થઈ રહ્યું. “હવે અદાલત કોને માટે? પ્રતિજ્ઞા જાળવવાની ટેક કોને ખાતર? જંને એની ધેડાછા હતી, એ વિચારો તો ચિર નિદ્રામાં પોલી ગયાં, હવે મ્હારે લોકલજ્ઞન અને લોકનિન્દાના ધુધટપટમાં મ્હારું આ કેશવિહીન અને ક્ષલંકીત મસ્તક શા માટે ધુપાવવું? સમાજે એના બંધન યજ્ઞમાં પોતાનાં જીવન હોમનાર મ્હારા આ માખાપોની શી કદર કરી છે, કે મ્હારી-એનાં બંધન છેદનારની કરવાની હતી? અસ...જો સમાજ અમને અભાગીનીએ એના અંગ તરીકે નથી સ્વીકારતી, પરંતુ ઉછટા આરોપો મૂકી અમને ફોકરે ઉડાડે છે, અમને હસે છે, વગોવે છે, તો હવે હું પણ એને ફોકરે ઉડાડીશ, હસીશ, વગોવીશ, ડેર ડેર તિરસ્કારીશ.

હવે આ ધર અને જહાર! એ બધું કોને માટે? આ જીવન અને એનાં આ જતન શાને માટે? કોઈ કોઈનું નથી. જગતને જીવોની પરવા નથી, તો જીવોને હવે જગતની પરવા નથી. આયું અશચીકર અમંગળ-અધકારમય જીવન જીવી, સમાજની નિન્દાના પાથરો નફકટ થઈ મસ્તકમાં વાગવા દેવા, અને માતા પિતાના આ અકાળ મૃત્યુ-દ્રશ્યના રમરજો આંખો સમક્ષ તરવરતાં રાખવાં, એના કરતાં મૃત્યુને એક વખત આલિંગન દેવા આમ આત્મહત્યા કરવી એ શું ખોટું છે?”

ફરી હૃદય-પક્ષટો થયો, વિચાર પક્ષટાયાં. ફરી આવી હતી એમ ઝોરડાનાં ઘર એમને એમ આકાશી એ પ્હાર નીકળી. હૈયું હારેલું હતું. પગ હાંચેલા હતા. એ ડગલાં ભરી પાછળ જોતી તો એ ડગલાં ભરી આમળ જોતી એમ એ અનિશ્ચિત મગજની અભાગીની અધાશમાં આગળ વધતી સરિતા તાપીને શાન્ત નટે આવી ઉભી રહી. મૃત્યુનાં મહાગ્નપ જપતાં એના હોઠ બીપ્રાઈ ગયા. આંખો ધધ્ધરની લીલાને અંતિમ વેળા અવલોકી સેવા સ્થિર થઈ ગયા. અડગ નિશ્ચયી બાળાએ આત્મહત્યા કરતા પહેલાં સરિતાના શાન્ત અને સ્થિર જળમાં છેલ્લી નજર નાખી. બીની કાકીઓમાંથી એ આંસુનાં ટીપાં ટપકી પડ્યાં. એજ વખતે કેમ જાણે એના હૃદયનું અગ્નિ-અધાઈ ટાળી જ્ઞાનને પ્રકટ કરવા કુદરને જ પ્રેરણા કીધી હોય. તેમ કાળાં વાદળનું પડ એકાએક ચીરી એમાંથી અંદર પોતાનું અર્ધમસ્તક કાઢી ડોકીઉં કર્યું. એના કાંખા પણ રૂપેરી પ્રકાશની હાયા ધડીબર એ નિર્મળ પાણી ઉપર પથરાઈ રહી “ઓ પ્રભુ! જાણ્યા ન જાણ્યા વિના. સમજ્યા ન સમજ્યા વગર. મને એમ પણ સમાજના સીતમમાંથી છૂટવા હું અભાગીની આત્મહત્યા કરું છું. અને જો તારી દષ્ટિએ એ પાપ ક્ષેપાતું હોય, તારી ન્યાય-પોથીમાં એને મારે કંઈ સજા નિર્માણ થઈ હોય, તો તે સ્વિકારવા પણ હું હવે તૈયાર છું...પણ...”

એ આગળ ન વધી શકી. એનો કંઈ બરાબ આવ્યો, એની ભાંભી આંખોએ એ નિર્મળ જળની ઉપર એક હાથ-ચિતનું પ્રતિબિંબ પથ-સાયલું દીધું. એ પહેલાં તો હાથુભર ફરી ગઈ, પણ પાછળથી એકાએક આકૃતિ સ્પષ્ટ એજાખાનાં ચમકીને બોલી પડી: “કો...કો...જી...વિ...નુ...નું...”

એને કેમ જાણે વિનુ એને આ સાહસ કરતાં અટકાવતો હોય, અને એમ કહેતો હોય, કે “ગૌરી! આટલી નાદાન વયમાં આવાં મૃત્યુનાં મોહ અને ઘેલાંપણુ શા? આમ આવ, પાછી ફર...હને કોઈ નહિ સ્વિકારે તો હું કેવો બેડો છું? મ્હને પૂછ્યા સિવાય, મ્હને મળ્યા સિવાય, મ્હારી સંમતી લીધા સિવાય આવું સાહસિક અને અવિચારી પગલું મ્હારે ન જ ભરવું જોઈએ. આત્મહત્યા કરી પાછળ જન્મતના કૌતુહાલને પાને કાગળું ફલાંડી નામ ચિતરાવવા કરતાં નિર્દય અને નરક જતી એ ઇતિહાસોનાં પાનાં ઉત્ખણ કરતાં ત્યને તથી આવડતાં?”

આંખો - “ચિંતા ઉઘાડીએ એટલી ચારમાં એ કાયામૂર્તિ અદ્વચ્ચ મઠ. એ પાપશુના નહિ જેવા પલકારામાં એના હૃદય સાથે ઉપ-રોક્ત બલુદારા અથગાઠ ચૂક્યા. એનો નિશ્ચય ડળ્યો. ‘વિનુને પૂછ્યા વિના આવું કિંદન પગલું ભરવું’ એને અયોગ્ય ભારવું. ‘વિનુને મળ્યા વિના’ મૃત્યુને આશિંગનાં હવે એને આંચકો લાગ્યો. અધારાંના ઓળાં ઉપર પ્રકાશનાં પ્રતિબિંબો ધીમે ધીમે પથરાવાં લાગ્યાં. સંયમની શિલા ઉપરથી એની પ્રતિભા પગ લપસ્યો. ‘વિનુ...એ...મ્હને મુખી કરી શકતો હોય તો પછી મ્હારે મરવાની શી જરૂર છે’? એમ વિચાર આવતાં એ નીચે બેસી ગઈ. વિચારમાં ને વિચારમાં એ આડી પડી. આકાશ તરફ ઉઘે વોતી એની આંખોની પાપળો મીચ્યાઝ ગઈ. થોડા કલાકને માટે એ જગતને અને જગત એને અરમપરસ બુલી ગયાં.

જેહી રહવારમાં એની આંખોના પાપળાં ઉપર પ્રકાશ પડતાં જ એ સદાગી જગી ઉડી. ‘આજ કોકોને ખબર પડશે, કાંદેરમાં હો—દા અશે, અને વિનુ પાણુ આવી પહોંચતાં મ્હારી શોધખોળ ફરશે’. એમ એક પછી એક દરપનાઓ એના મગજમાંથી પસાર ચૂકા લાગી. લાથ

મોઢું ઘોઘ એ આજનો દિવસ દુઃખે-પાપે, ભુખે-તરસે લોક નજરથી છુપાવીને વિતાડવા શહેર છોડી ચાલતી થઈ ગઈ.

અને પછી એણે કહ્યું હતું, એમજ અન્યું. જહુલી સહવારમાં વિનુ બીજે ક્યાંય ન થોભતાં સીધા સ્ટેશનથી ઉતરી ગૌરીને ઘેર આવી ઉભો. એ અમસ્તા બીડાયલાં દ્વાર જરા ધડકો લાગતાં જ એપોળા થઈ ગયાં. વિનુએ અંદર ગૌરીના માતા-પિતાની લાસો પટેલી જોઈ. આંડોશીપાડોશીએને એણે ખુબ મારી એકસ ક્યાં. કોઈ ગૌરીના પત્નો આપી શક્યું નહિ. સર્વ કોઈએ આરોપ એ નિર્દોષ તિથવા ઉપર જ ટોળ્યો. પછી તો પોલીસ આવી પહોંચી. પંચેસ થયાં. ન્યા-તીલાઓ સાથે મળી વિનુએ આખરે એ મૃતદેહને અમિત્રાલ દાખા.

ગૌરીના પરણ્યાનો, રાંડ્યાનો, અને છેવટ આમ આલુધાર્યા પક્ષ-ચનનો ઇતિહાસ એણે અથથી ઇતિ પર્યંત જાણ્યા. "આત્મહત્યા જ કરી હશે," એમ એના મનમાં ચોક્કસ થઈ ગયું. શહેરના ખુણેખુણા શોધી વળવા છતાં એને ગૌરીનો પત્નો ન જ લાગ્યો.

રાત્રી પડી. એના જ વિચારમાં વિહ્વળ બનેલો એ આત્મ-પથારીમાં પડ્યો. ત્યાં કોઈએ દ્વાર ઠોક્યું. લાથમાં ફાનસ લઈ એ નીચે ગયો. દ્વારની સાંકળ ઉઘાડી. ફાનસનો પ્રકાશ બહાર ઉભેલી વ્યક્તિના મોઢા ઉપર હવે પડ્યો. એજ વખતે એના મોઢામાંથી સહસા આટલા શબ્દ બહાર પડી ગયા: "કોણ...ગૌરી...તું...અત્યારે?"

"પહેલાં અંદર ચાલો, પછી જે પૂછવું હોય તે પૂછો."

જૌરી અંદર ચાલી ગઈ. દ્વાર પાછાં બીડાઈ ગયાં.

૭૦ : ૫

“ આવી એવી ગઈ ”

“ ગૌરી ! તું ક્યાં હતી ? ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ મૃત્યુને કિનારેથી પાછી ફરી છું. વિનુ ! હું નથી ધારતી કે હજુ તમે મ્હાન ઇનિહાસથી અગ્નશુ હો ! ”

“ તો શું તું આત્મહન્યા કરવા ગઈ હતી ? ”

“ હિંદુસમાજે અમારા જેવી અભાગીનીઓને માટે વિવાસી અને પિકારી ટ્રિનિઓને વિદ્યારી નાખવાને, જીવનમાંથી સ્નેહ અને મુખની જાયા ખૂણી નાંખવાને એ સિવાય બીજા કયો રસ્તો ખુલ્લો રહેવા દીધો છે ? ”

“ તો પછી તું પાછી કેમ ફરી ? ”

“ મ્હાન અંતરના અવાજને માન આપવાને ! જગત આખાની કંસાદી ફરી છેલ્લો અભિપ્રાય પાંચવામાં રહી જતી એક પ્રિય વ્યક્તિના હૃદયનું માપ માપવાને. ”

“ સમજ્યા, ગૌરી ! ત્હાન કહેવાનો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો. કહે વારુ ! હું ત્હને શી મદદ કરું ? નિષ્કુર વિધાતાના વમળમાં ઘુમરી ખાતી.....”

“ વિધાતાના નહિ પણ નિષ્કુર હિંદુસમાજના-એના રૂઢીખંધનનાં વમળમાં ઘુમરી ખાતી કહે...”

“ તું કહે એમ. બોલ, આ વિનુ ત્હારે માટે શો ભાગ આપે ? ”

“ મ્હારો હાથ પકડો... મ્હને એ વમળમાંથી બહાર ખેંચી કાઢો. ”

“ ગૌરી ! એ મિથ્યા પ્રયત્ન હવે શા માટે ? ”

“ તમે ડરો છો ? કંપો છો ? તમારો ઇવ નથી ચાલતો ? ”

“ નહિ, એ વમળમાં કુદી પડવા હું આ ક્ષણે તૈયાર છું, પણ એથી શો લાભ ? મ્હારામાં ત્હારી સાથે કુબ્જવાની શક્તિ છે, પણ ત્હને ખચાવવાની નથી...”

“ તો પછી મ્હારી પાછળ નાહક પડવાની પણ કશી જરૂર નથી. જાવ...ચાલ્યા...જાવ, મ્હને એકલીને જ મરવા દેવો. મ્હારે એમાં ‘શીઝ કોઈને બાગીદાર નથી કરવો.’ ”

“ પણ ઝારી ! આ સાહસનું પરિણામ પરતાવા સિવાય બીજું નહિ આવે ”

“ જેને ઇવયું છે, જે મૃત્યુનાં લલુકારાં માત્રથી કંપે છે, એને એ વિચાર કરવા રહ્યા; જાણી જેને મરવું જ છે, જેને ઇવન અને મૃત્યુમાં જરા પણ ફેર નથી લાગતો, જે મ્હોતને મુઠ્ઠીમાં લઇને ફરી રહી છે, એને એનો ખ્યાલ પણ કેવો હોય ? ”

“ પરંતુ પ્રતિષ્ઠા ? ”

“ પ્રતિષ્ઠા તમે કેને કહેા છો ? સજગતી ચિંતા સમક્ષ સ્વ-જ્ઞાનમાં પુનર્વિવાહની વાતો કરનાર પુરૂષ એ પ્રતિષ્ઠિત ! અને વર્ષોથી વિધવા થયેલ જાળાનાં હારથ, આનંદ, પ્રેમ અને પુનર્જન્મના વિચાર એ વિકાર અને પાશના પર્યંતો ! લગ્ન-કેસારોમાં વેશ્યાઓનાં જ્ઞાન-અવલુ એ પવિત્રતાનાં અને પ્રતિષ્ઠાનાં પગલાં ભેખાય ! એનાં મુખ-દર્શન કરવાં લલભલા શ્રીમતો અને ખાનદાનો આકર્ષાય-આમંત્રાય, અને ઘરમાં વિધવા પુત્રીનું મોઢું જોવું એ અપશુકનીયું ગણાય ! એનું એકાદું કંઈજાન કાને પડે તો આંખનાં લવાં ચઢી જાય ! એ પ્રતિષ્ઠા-એ આબરૂની તમે બાત કરો છો ? સમાજજી એ કલકોત કાર્તિ-કહેવતી કાર્તિને ખાતર શુદ્ધ રત્નેદગો ભોગ આપવા તૈયાર થયા છો ? ”

“ પણ ગૌરી ! આકાશમાં ચંદ્ર કલંકિત હોય કે નહિ હોય, ઇશ્વર જાણે, પરંતુ જગતની આંખ તો એને એવો જોતી આવી છે, અને જોવાની જ. ”

“ ભલે જુએ, પણ એની સાથે તમે એને એવી આંખે શા માટે જુઓ છો ? ”

“ કાં ! મ્હારે પણ આખરે રહેવું છે તો એજ જગતમાંને ? ”

“ જગત તો કાલ ઉડીને સૂર્યમાં પણ કલંકનો ધગ્યો છે, એમ કહેશે. તમે એ માનશો ? ”

“ જેને દુનિયામાં રહેવું હોય તેને તો દુનિયાની પાછળ દોરાયે જ છુટકો એની વાત માન્યે જ છુટકો. ”

“ દુનિયાની પાછળ તમે દોરાય, એના કરતાં દુનિયા તમારી પાછળ દોરાય, એવું તમે કંઈક કરી બતાવો, એમાં તમારું પુરૂષત્વ કહેવાય ! ”

“ ગૌરી ! ત્હારી પુરૂષત્વની વ્યાખ્યા સામાન્ય કોટીના મનુષ્યને નહિ પણ કોઈ મહાપુરૂષને લાગુ પડે એ પ્રકારની છે. ”

“ તો એવા મહાપુરૂષ થવાની તમને હોંસ નથી ? દુનિયાની પાછળ આંખ મીંચી દોરાવા કરતાં ગાડરીઆના પ્રવાહની માફક દોડતાં દુનિયાના ઘેટાંઓને તમારી પાછળ દોડતાં કરવાની તમને ધગશ નથી ? ”

“ ધમ્મજ તો બધી બહુયે હોય. પરંતુ મનુષ્યની ધારેલી ધમ્મજ ફળિભુત થાય ત્યારે જોઈએ જ શું ? ”

“ તો શું તમે આટલા શિક્ષિત અને સંસ્કારિત છતાં સમાજનાં બંધનો તોડવાનું પગલું ભરતાં આચકો આવ છો ? ”

“ શાન્ત થા, ગૌરી ! દુનિયામાં જન્મનાર દરેક મનુષ્ય મહાપુરૂષ નથી થઈ શકતો. સમાજનો શિક્ષિત થએલો એકેએક યુવાન સમાજનાં

બંધનો તોડવા શક્તિમાન નથી થઈ શકતો. એને સમય અને સંજોગ પણ કોઈક વાર જોવા પડે છે.”

“જો એમ જ હોય તો તો પછી એ શિક્ષણ અને એ સંસ્કાર ઉપર ધુળ પડી. કેવળ કોરી વિચારમાં આગળ વધારી શકે પરંતુ વર્તનમાં નહિ, એવી વિદ્યા મેળવી ન મેળવી અધું સરખું.”

“પરંતુ ગૌરી! તું આજે મ્હારા ઉપર આમ ચીડાય છે, તો એ કેમ નથી વિચારતી, કે આમાં ખેંચી ભૂલ ત્હારી પાતળી છે.”

“મ્હારી ભૂલ!”

“અલબત્ત, શું મ્હારા આવ્યા સુધી રાહ જોવાનું વચન ત્હેં મ્હને ન્હોતું આપ્યું?”

“પરંતુ એમાં હું જવાબદાર નથી. મ્હારા માથાપે મ્હને પરાણે એ ભૂલ કરવાની ફરજ પાડી હતી.”

“તો ખસ, તું અત્યારે મ્હારી તરફથી જે જાતનાં વર્તનની આશા રાખે છે, તે પગલું તે વખતે ભરી બતાવતાં ત્હેને ન્હોતું આવડતું? સમાજનાં બંધનો તોડવાની-એની રદામે પડકાર કરવાની મ્હને ફરજ પાડતી ત્હારી આ શક્તિ એ વખતે ક્યાં અદ્રશ્ય થઈ ગઈ હતી?”

“મ્હને તો સંજોગો વિપરિત હતા, તમને તેમ નથી. હું તો પરતંત્ર હતી, બ્યારે તમે તો સ્વતંત્ર છો વિનય! હું આપની સાથે વધારે વાદવિવાદમાં ઉતરવા નથી મચ્છતી. આ આશાભરી અભાગીની આપની પાસે એનો છેલ્લો જવાબ માગે છે. કહો, આપનો અંતરનો અવાજ આપને શું કહે છે?”

“ગૌરી! મ્હારું હૃદય ત્હારી આ હાલત જોઈને ચીરાઈ જાય છે, અને એમ થાય છે, કે આ પળે જ ત્હારો હાથ પકડી ત્હને સુખી કરું. પરંતુ એમ નથી કરી શકતો.”

“કારણ?”

“પછી આપણાં બંનેનાં કલંકીત જીવન જીવવાનો કંઈ અર્થ જ રહે નહિ એટલા માટે.”

“તો નિષ્કલંક જીવન જીવ્યા કરો. મ્હારે ખાતર તમારે કલંકીત થવાની જરૂર નથી. બસ...હવે હું જાઉં છું. જેને મન સ્નેહ કરતાં સમાજનાં બધાં જોધારે છે, એને માટે આ ગૌરી નથી સર્જાઈ. ગૌરીને સમાજે ઠોકર મારી છે, તો ગૌરીએ સમાજને ઠોકરે મારી છે. અને જે એની સાથે રહી સમાજને ઠોકરે મારવાને તૈયાર હોય, એને જ એ પોતાનો જીવન સંગાથી કરવા હવે તૈયાર છે.”

“પણ હું ત્હારે માટે તું કહે એવી વ્યવસ્થા કરવા...”

“મ્હારે આ સિવાય અન્ય કોઈ પણ જાતની આપની મદદની જરૂર નથી. ગૌરી જીવનની વ્યવસ્થા કરી શકે એમ નથી, પરંતુ એને મૃત્યુની વ્યવસ્થા કરતાં તો આવડે છે.” એટલું કહેતાં એણે બીડેલાં દ્વાર પાછાં ઉઘાડી નાખ્યાં.

“પણ ગૌરી! મૃત્યુથી તો ઉલટી કપાળે કાળી ટીલી રહી જશે.” વિનુએ ખ્હાર જવાને પગલું ભરવા તૈયાર થએલી ગૌરીનો હાથ પકડ્યો.

“કુતરાની માફક સમાજમાં હડધુત થઈને જીવવું, ડગલે પગલે ડાઘાં પડવાથી ડરતા રહેવું, અને સંયમની શીઝા ઉપરથી ઉથલી પડતાં સેંકડો પાપાચારથી જીવનને બ્રષ્ટ કરવું, એના કરતાં ચંદ્રની માફક એકજ કલંક ચોઠી ચિર નિદ્રામાં પોઢી જઈ ચિરંજીવી રહેવું, એ વધારે સાફ છે.”

“પરંતુ હું ત્હને વિમત્ર વૈધવ્ય-જીવન વિતાવી શકે એની વ્યવસ્થા...”

“મ્હારે વિધવા તરીકેનું જીવન નથી જીવવું. એના કરતાં તો એક વેશ્યા તરીકેનું જીવન જીવવાં હું નહિ અચકાઈશ.”

“ગૌરી...ગૌરી...”

અધૂરા શબ્દો એના મોઢામાં રહી ગયા. એ જીવનને છેલ્લે પગથીએ ચઢેલી આળા હાથ ઝટકાવી જેવી આવી હતી. તેવી સપાટાપ્પંધ અધારામાં અદ્રશ્ય ચર્મ ગમ્મ. એના ગયા પછી વિનુને લાગ્યું, કે: ‘એણે ભૂલ કરી’. એનું હૃદય એને ડાખવા લાગ્યું. ‘પાણુ હવે શું? ધનુષ્ય-માંથી તીર એક વાર છૂટી ચુક્યા પછી એનો ઉપાય શો? સત્વર ડગલો ટોપી પહેરી દાર બીડી એ એને? શોધી કાઢવા એની પાળ્યા નીકળ્યો.

❀❀❀ રાંડયા પછીનું ડહાપલ્લુ તે આનું નામ ! ❀❀❀

પુખ્ત: ૬

“સમાજનું પાપ”

ગૌરીની શોધમાં નીકળેલો વિનુ અસ્થિર ચિત્તે આંખ મીંચી આગળ ને આગળ વધી રહ્યો હતો. એ એમ ધારતો હતો, કે આત્મ-હરણ સિવાય એને માટે અન્ય કોઈ ઉપાય નહિ રહ્યો હોય, એટલે એના ધ્યાનમાં એ સીધો સરિનાને કિનારે આવી ઉભો. આમ તેમ નજર નાખી પલ્લુ ધ્રાંચ ગૌરીનાં દર્શન ન થયાં. હતાશ હૃદયે એ શ્રમિત પ્રેમી પાછો ફરતો હતો, ત્યાં અચાનક એની નજર વૃક્ષોને

ઓયેથી લપાતી-છુપાતી કિનારા તરફ ચાલી આવતી એક સ્ત્રી ઉપર પડી. પહેલાં તો એણે એમજ ધાયું, કે “ નક્કી એ ગૌરી જ. ” પણ જ્યારે એ પગથીઆં ઉતરી છેક પાણીની લગોલગ જઈ ઉભી રહી, ત્યારે એનો ભ્રમ ભાંગ્યો. એના શરીર ઉપરનો પોશાક કોઈ સાધારણ કુટુંબની સ્ત્રી પહેરે એવો સાદો નહિ, પરંતુ કીમતી હતો. તદ્ ઉપરાંત એને ખભે એક દૂધપીતું ખચ્યું હતું. એનો મંદ મંદ રદન-ધ્વનિ શાંતિને સોંસરો ભેડી આબુખાનુ પથનમાં રહ્યો હતો. રડતાં બાળકને ગાંધે એ ચાર વાર ઉપરા ઉપરી ચુમીઓ ભરી, તે પછી આંખો મીંચી એણે એ નિર્દોષ બાળકને નવીનાં બહેનાં પાણીમાં ફેંકી દેવા કહ્યું કયું.

પાછળ ઉભો ઉભો વિનય આ કરણ દ્રશ્ય ક્યારનો જોઈ રહ્યો હતો. એ હવે એક ક્ષણ પણ ન થોભતાં એની પાસે પહોંચી ગયો. એ અભાગીની યુવતીના હાંચા થએલા હાથમાંથી અચાનક આવી એણે પાછળથી એ કામળ કુસુમને આંચકી લીધું. પેલી અભાગી યુવતીએ ચમકી-પાંદ ફેરવી એ અણગિંતરી આવી પહોંચેલ વ્યક્તિ તરફ પોતાની અશ્વપૂર્ણ મીઠ માંડી. ચાર આંખો એક થઇ. એ ગળગળે સાદે બોલી:

“ તમે કાણ છો ? ”

“ ગનરાદશ નહિ, બહેન ! હું પણ ત્હારા જેવો જ એક દુઃખી આત્મા છું. ”

“ તમે ગમે તે હો, કૃપા કરી મદદ એ બાળક મદને આપી દો. ”

“ તમે એની સગી માતા છો ? ”

“ હા...”

“ તો પછી એક માતા થઇને પેટનાં બાળકનાં આમ પ્રાણ લેતાં તમને જરા પણ કંપારી નથી છુટતી ? ”

“ ભલા દુવડા ! હું એક અલાગીની પતિતા છું; સમાજનં આપ સમાન છું. અને આ સંતાન એ મ્હારા પાપનું જીવનું ને વતગનું સ્મરણચિન્હ છે, એટલે જ એને ભરેલી નાખવા...” એનો ભરાયસો કડ આગળ ન વધી શક્યો.

“ ત્હાડે પાપ ! ”

“ હા, સમાજ એને મ્હારા પાપ તરીકે ઓળખે છે, બ્યારે હું એને સમાજનાં પાપ તરીકે ઓળખું અને સંમોહું છું. અને ખરું જોતાં આ મ્હાડે પાપ તે સમાજનું જ પાપ છે. એમ હું માનું છું. ”

“ પરંતુ બાળકો તો બાપડાં નિર્દોષ છે. એમને પાપ પૂન્યનાં લેપન શાં ? શું પતિતોનાં હૃદયમાં દયા અને પ્રેમનાં ઝરણાં હોતાં જ નથી ? સમાજની સર્વ પતિતાઓ ત્હારી પેટે આમ પોતાનાં પાપ-ફળોને ખાણીમાં જ પધરાતી દે છે ? ”

“ મ્હારી માન્યતા પ્રમાણે તો સેંકડે સિત્તેર ! તેમ છતાં ખીચનાં ગમે એ કરતાં હોય, એ મ્હારે જોવાનું નથી. હું મ્હારા પેટના સતાનને અન્ય પતિતાઓની માફક પાણી-પોષી આ બ્રહ્મ અને પતિત ધંધાની ઉન્નતિ કરાવવા નથી દમ્મછતી. એના કરતા તો એવા ઝેરી પ્રકૃતિ પ્રકૃત્યા વિના જ કરમાઈ જતાં-હુંપાઈ જતાં જોવાની હું દમ્મછ રાખું છું. ”

“ જો એટલું બધું સમજે છે, જીવાડવાની કે જાતન કરવાની જરૂર જોતી નથી, તો પછી એને જન્મ આપવાની ભૂલ કાં કરી ? ”

“ ભાઈ ! હું અનિચ્છાએ આ પાપા ધંધામાં ફસાઈ પડી છું. મ્હારે લાચારીથી આટલી ઉગતી યુવાનીમાં આવા કલંકિત-પાપ ફળની

જન્મદાતા જનનીનો સિક્કો આ કપાળે ઠોકરો પડ્યો છે. મહારી પોતાની દમ્બા વિરૂદ્ધ ફરતે અને સમાજે મહારા ઉપર આ બળાકાર ગુન્નયો છે. હું શું કહું? કોને કહું? કેટલું કહું? હું એકલી નહિ પણ મહારા જેવી સેંકડો અને હજારો પતિતાઓ હરનિશ આવી કુમળી કળાઓને સમાજના ક્રિટિકરમાંથી ખચાવવા અકાળે ખીટ્યા પહેલા જ દેખી નાળે છે. સમાજને એનો હિસાબ જ ક્યાં છે? એની પરવા જ ક્યાં છે?”

“મહેન! તું મહારી સાથે મહારે ત્યાં આવીશ?”

“શું કરવા?”

“સુખી થવા. ત્હારી સ્વેચ્છા પ્રમાણે તું વર્તી શકે એવી સગવડો મેળાવવા.”

“એવી સગવડો હિંદુ સમાજમાં છે? નહને મળશે?”

“નહિ હોય તો હું કપન્ન કરીશ, હું મેળવી આપીશ.”

“હુ એક પતિતા-કલંકીના વેસ્યા છું.”

“તેથી શું થઈ ગયું?”

“સમાજ તમારી નિન્દા કરશે.”

“આજ સુધી હું એ નિન્દાની પરવા કરતો હતો. પણ જ્યારે ત્હારે મુખે સાંભળ્યું, કે પતિતાઓ પોને પણ એ ધંધાને-એ જીવનને નથી ઇચ્છતી, સુધરીને સમાજને શરણે પોતાનું અવશેષ જીવન પવિત્રતાથી પુરું કરવાની પ્રશંસનીય ભાવના ધરાવે છે, ત્યારથી મહારા વિચાર પલટાયા છે.”

“ભલે, તો ચાલો.”

•❧ એ અભાગીની યુવતી એની પૂંકે પૂંકે એને ઘેર ચાલતી થઈ. ❧•

પુષ્પ: ૭

“ પતિતાની પુત્રી ”

એની આંખમાંથી મોતીનાં દાણાંના માફક દડ દડ આંસુનાં ટીપાં પડી રહ્યાં હતાં. એ પાતાની હૃદયબેદક આત્મકથાનાં પાનાં એક પછી એક વિનાયક સમક્ષ પાંચી સંભળાવતી હતી.

“ ભાઈ! સમાજના હડહડતા અન્યાયે અનાચારને પંથે ચઢી ચુકેલી અને એક ધર્મબ્રજ નીતિબ્રજ વેશ્યાના મદાલયમાંથી આ દુઃખ-પીની બાળકીને સરિતાના જળમાં હમેશને માટે ડુબાડી દેવા મહામુ-રકેલીએ નહારી આવેલી એવી હું એક વલ્લિક કન્યા છું.”

મહારાજ નામ તો હતું ચંપા, પરંતુ આજ બધા મૂલને “ચંપા-કૃણી” કહીને જોલાવે છે. ચંપી અને ચંપાગૌરીના લાડીલાં નામ સંબોધવાનો દિવસ આજ મહારે માટે નથી રહ્યો. ઝુંપડાં જેવાં ઘરમાં રહેનાર આજ મદાલયના હાડમાં રહું છું. એક પૈસો મળતા જેનો છવ પ્રકૃષ્ઠ થમ જતો, એને આજે સો સો રૂપીઆની નોટોના કટકોનો હિસાબ નથી. જ્યાં ચીથરા જેવા ચોળી ચણીઆ અને ચોટણી પહે-રતી, ત્યાં અલંકારોનું તો નામ જ ક્યાંથી હોય? આજે એને બદલે રાજ-રમણીઓને શરમાવે એવું કીમતી અમ્મર મહારે અંજે લખલખી રહ્યું છે. જેને સ્વપ્ને પણ સોના-રૂપાની ઝાંખી સુદ્ધાં સમાજે નથી કરવા દીધી, એને આજ હીરે અને મોતીએ મદવા સમાજના ભદ્ર પુરોષો પગપડી કરી રહ્યા છે.

અર્થાત્ તે વખતે હું એક વણીક બાળા હતી, અત્યારે અધોર કર્મ કરનારી વેશ્યા છું. તે વેળા પવિત્રા હતી, આજ પતિતા છું તે વખતે હું

ભિખારીણી હતી, આજ હું શ્રીમંતીની છું. તે વખતે સમાજ મહારા નામ ઉપર થુંકતી હતી, આજ કુલ વેરે છે. તે વખતે એક તૂરી-કૂરી ઝૂંપડીની ઝાંખી-મૃતઃપાય રોશની હતી, આજ ગગનચુમિત મહેલનું ઝમઝમનું રતન છું. તે વખતે હું આખરદાર સદ્ગૃહસ્થાને પાર્શ્વ પાશ્વ માટે સલામો ભરતી હતી, આજ એજ ખાનદાનો મહારા એક એક ગાન માટે-એક એક તીરછાં કટાક્ષ માટે-મહારા પગની મોજડીઓ ચુમે છે.

અને આ બધું મહેં બહુ જ થોડે ભોગે-કેવળ એકજ પ્રિય વસ્તુને ભોગે મેળવ્યું છે. સમાજને જેની કીંમત નથી, પરવા નથી, એવા પતિવ્રત બંડારની મહેં ભરબજારમાં દહાણી કરી છે. નારી ધર્મનાં નાક અને નામના ઉપર મહેં પાણી ફેરવ્યું છે. સમાજની ભૂમીમાં સેકડો અભાગીનીઓ રોજ ઉઠીને પોતાનાં શરીરોનાં હાડપિંજર હોમે છે, એમ મહેં પણ એમાં મહારું શિયળધન હોમ્યું છે. સમાજે મહને ઠોકરે મારી હતી, મહેં સમાજને ઠોકરે મારી છે. જે કે સમાજને મહારા જેવી અભાગીનીની મુદ્દલ પરવા નથી, એમ હું જાણું છું. છતાં મહને હજી પણ સમાજ સ્વિકારે, સુખી કરે. આશ્રય આપે, તો એની ઓથમાં હુંકે લેવાની-લપાવાની મહારી ઇચ્છા છે. કારણ મહેં સ્વેચ્છાથી નહિ પણ અનિચ્છાથી આ રસ્તે પગ મૂક્યો છે. મહને આ રસ્તે ચઢાવવાનું સાહસ-પાપ સમાજે કીધું છે, તો મહને અપનાવી ને પશ્ચાત્તાપ કરવાનું પૂણ્ય પણ હવે એજ બહોરે! આ મહારો એકલીનો નહિ પણ હજારો અભાગીનીઓના-પતિતાઓના અંતરનો અવાજ છે. સમાજને કાન હોય તો એ સાંભળે! આંખો હોય તો

અમારી આ સ્થિતિ અવસોડે ! હૃદય હોય તો એ ઝીંચે ! અને વિવેક
બુદ્ધિ હોય, તો એને ન્યાય આપે-માન આપે !

*

*

*

મહારી એકની એક વયોવૃદ્ધ માતા એના ગરીબડાં ઘરમાં આ
એની એકની એક અભાગીની બાળવિધવા પુત્રીને છોડી પરણેલમાં
મથાણુ કરી ગઇ. કોઈ સગાં સ્નેહીએ કે સાસરીઆએ આ નવાપા
નમાથી હતભાગીનીને પોતાને આંગણે ન ચઢવા દીધી એટલે પછી
કુનરાં-બિલાડાંથીય બદનર હાલતમાં હડધુન થઇ હું અન્ય બિખાર-
રણો સાથે શેરીએ શેરીએ ભીખના અજીઠા ટુકડા ઉઘડતી ઉઘર પોષતા
લાગી. કંઈકનાં મોઢામાંથી કાનના ધીંગા ખરે એવી ગળે સાંભળતી,
કંઈકના ધક્કા-મુક્કી દીનલાવે સહન કરતી. કંઈકની મમ્મક-મમ્મરી
અને અસહ્ય છેડછાડ આંખો મીંચી, હૃદય ઉપર સંયમની શિક્ષા મુઠી
નિભાવી લેતી, ‘કોઈક દિવસ પણ દયાનિધિ દેવ દયા બતાવશે, તે
નિષ્કુર જગત પાસે ન્યાય અપાવશે’ એવી આશાએ જીવન-તંતુનાં
જતન કરી રહી હતી.

હું શરીરે ન્હાનપણથી જ જરા દેખાવડી હતી, એટલે અનાથની
ઉપર કંઈક આખરદાર દાનેશ્વરીઓની વિકારી આંખો ઠરતી ! માંડ માંડ
શિયળ સંરક્ષતી હું લામચીન બિખારણુ એક દિવસ ભીખ માગતી
માગતી એક ન્હાનકડી ગલીમાંથી પસાર થતી હતી, ત્યાં એક સહ્ય
જેવા જણાતા ગૃહસ્થ માણસે મ્હને પૈસો આપવાને બ્હાને પાસે
બોલાવી, મમતાથી મહારી વીતક વાર્તા પૂછી. હું એની આગળ મ્હારું
દુઃખ રડી. એણે મ્હને આશ્રય આપવા અને આ દુઃખી દશામાંથી
ઉદ્ધારના ખાત્રી આપી. એની મીઠી મીઠી વાતોથી ભરમાઈ હું ભોળા

એની સાથે એક આલીશાન મકાનમાં ગઇ. ત્યાં એક અણુમૂલ્ય વસ્ત્રા-
લંકારોમાં સજ્જ એવી સ્વરૂપવાન રમણી બેઠી હતી. એણે મ્હને
એની પત્ની તરીકે પોતાનો પરિચય કરાવ્યો. બેચાર દિવસ તો હું સ્વર્ગનાં
નન્દનવનની માફક સુખને હોંચોળે હોંચવામાં મ્હારી દુઃખદ સ્થિતિ
સર્વથા ભૂલી ગઇ, પણ તે પછી પાંચમે જ દિવસે મ્હને ખબર પડી
ગઇ, કે હું કોઇ પ્રતિષ્ઠિત પુરુષના પૂણ્યધામમાં નથી આવી, પરંતુ એક
પિશાચને હાથે વેચાઇ પતિતાનું નર્કધામ મ્હારી ખૂનસુરતીનાં લીલા-
મયી અજવાળવા આવી ચઢી છું.

પરંતુ એ સમજાવ્યું-એ જ્ઞાન શા કામના ? છૂટવાની-ઉડવાની ઇચ્છા
છતાં મ્હારા સુવર્ણપિંજરના દાર બંધ થઇ ગયાં હતાં. એટલે આખરે
અનિચ્છા છતાં “જેવો સંગ તેવો રંઝ અને અન્ન તેવો ઓડકાર”
જેવું થયું, મ્હારી પાંખો એ બંધ પિંજરામાં બહુ વખત પૂરાઇ રહે-
વાથી બંધાઈ ગઇ. પોપટ પડે એમ ડાહી-ડમરી થઈ હું ફડફડટ
છોડી એ પદ્મવે એવાં નૃત્ય-સંગીતોનાં પાદ નિત્ય નિત્ય પડવા લાગી.
ચૈદ પંદર ને સોળ વરસ જોતજોતામાં વીતી ગયાં. દિવાની યુવા-
નીએ મ્હારા અંગેઅંગમાં એની મહબરી મસ્તી ભરી દીધી. મ્હારી
એ શિક્ષિકા અને માલીકલુ સુંદરીએ પણ મ્હારાં શરીરને એક ઈંદ્રની
અપ્સરાની માફક શલ્યુભરી દીધું હતું. હું આ બધું સમજતી હતી. એ
પાપાત્રયમાં ત્રણ વર્ષ નિવાસ કર્યા પછી પાપ અને પૂણ્ય વચ્ચેના
ભેદભાવનું મ્હને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું હતું. પરંતુ હું પરવશ-લાચાર હતી.

ગણના છતાં-સમજ્યાં છતાં-અનિચ્છાએ મ્હારે આખરે એ
પાપની નીસરણી પર ચઢવા પગલાં ઉપાડવાં પડ્યાં. એક એક કદમ
ઉઠાવતી હું એ દિશામાં આગળ અને આગળ વધતી ગઇ. અને એ

અનાચારને પથે ઝુક્યાનું આ કૃષ્ણ આજ હું અવસોકવા લાગ્યશાળી થઇ છું. સત્તરમે વરસે હું આજ માતૃત્વપદ શોભાવી રહી છું. મ્હારી એ પાલિતાને તો મ્હને પુત્રી-જન્મ થયાથી હર્ષનો પાર નહોતો. એ તો મ્હારા કરતાં એના વળી અધિક જતન કરતી હતી, પણ એનું કારણ પણ હું સમજી શકી હતા. “જે મ્હારી રિથિતિ એજ એની” એમ મ્હારા અંતરનો અવાજ મ્હને રોજ પથારીમાં પડ્યો પડ્યો ભાવિની ભયંકર આગાહીના ભણકાર સંભળાવી રહ્યા હતા. આખરે હું એની અવગણના ન કરી શકી. મ્હારૂં હૈયું હાથ ન રહ્યું. “હું પતિના થમ તો ભસે થઇ, પણ એની તો એ રિથિતિ ન જ થવી જોઇએ.” એવો મક્કમ નિર્ણય કરી એ પાપાલયમાંથી આજ એને ખાતર નહારી છૂટી છું. બસ...આથી વધારે મ્હારે કાંઇ કહેવાનું નથી. ભાઇ ! તમારાથી બને તો આ નિર્દોષ બાળકીને ઉછેરજો. મ્હોટી થાય તો યોગ્ય ઘર જોઈ પરણાવા સુખી કરજો. આ એની કલંકીતા માતાનું નામ કે ઇતિહાસ એને નહિ કહેતા હું હવે જાઉં છું.”

પુત્રીને એની પાસે મુકી એ અભાગીની ઉભી થઈ. વિનુએ એનો હાથ પકડ્યો. “ઉભી રહે, જ્હેન ! તું હવે પાછી ક્યાં ગય છે ?”

“જ્યાંથી આવી છું ત્યાં.”

“શું કરવા ?”

“અવશેષ જીવન એજ પ્રમાણે પુરું કરવા.”

“કારણ ?”

“સમાજમાં મ્હારા જેવી પતિતાને માટે હવે કોઇ પણ સ્થાન નથી, એટલા માટે.”

“પણ હું આવતી કાલે જ નવી સમાજ સ્થાપીશ.”

વિનુએ સોગન ખાઈ એને રોકી દીધી. બીજે દિવસે ન્યાતીની સમગ્ર પંચના શેડીઆ સમક્ષ એણે એ અભાગીની યુવતીને અપનાવવાનો પ્રશ્ન મુક્યો. સર્વાનુમતે એ હાંસી ગયો. વિનુએ આવેશમાં આવી જઈ ન્યાતીની જોમ કાઢે તેમ નિંદા કરી.

પરિણામ છેવટ એ આવ્યું, કે કિશકેરાયલા વિનુએ ન્યાતીલાઓથી વિરક્ત જઈ એને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપ્યો. એક એ અબળાશ્રમે અને પતિનાવિશ્રામોની પણ પહેલાં એણે ચંપાને માટે મુલાકાત લઈ જોઈ. પરંતુ “વેશ્યા”ને સ્વિકારવાની તેમના સંચાલકોએ પણ સાફ ધસીને ના પાડી. એટલે એણે જતને જ પોતાના આપીકા મકાનને અબળાશ્રમ બનાવવાનો દ્રઢ નિર્ણય કરી ચંપા તથા તેની પુત્રાનાં નામ નોંધી શરૂઆત કરી દીધી.

—* અને આના બદલામાં ન્યાતે એને ન્યાતબદાર મુક્યો *—

પુનઃ ૮

“પાછી પાપને પંથે”

એક બાળુધી એ પોતાના ધધાની પ્રેક્ષીસ કરી રહ્યા હતા, બ્યારે બીજી બાળુએથી એણે અનાથ વિધવાઓ અને પતિનાઓને માટે પોતાના મકાનથી શરૂઆત કરી તોરે વર્તમાનપત્રોમાં એ સંસ્થાને ઉત્તેજન અપવા માટે શ્રીમંતોને યથાશક્તિ મદદ કરવાની અપીલ બહાર પાડી હતી. પરંતુ બળતાં હૃદયનાં ન્યાતીલાઓની આંખમાં એની આ પ્રવૃત્તિ ખૂંચી. કાઠપાણી રીતે એને અને એની

આ ચળવળને જમીનદોરન કરવાને માટે આ વિરોધીઓએ સર્વત્ર એવી યુમ ઉડાડવા માંડી, કે: “આ અચળાશ્રમ કે વનિનાવિશ્રામ નહિ પરંતુ વેશ્યાશ્રમ છે. એનો સંચાલક ન્યાત-જ્ઞતમાંથી સદંતર ન્યાતખંડાર મુકાયલો માણસ છે. એનું ઘર ગણો, આશ્રમ ગણો, જે ગણો તે એક જ મકાન છે. એના સંચાલનમાં એના સિવાય શહેરનો કોઈપણ સંભાવિત સદગૃહસ્થ નથી. હાલ એ આશ્રમમાં ચકલાની એક વેશ્યા નામે ચંપા કે જેણે બદચલનથી એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે, તેને સાથે રાખીને એ મોજ કરે છે. આવા કહેવાતા આશ્રમમાં જવાને અમે કોઈ પણ આબરુદાર સ્ત્રીને નેમજ એને ઉતેજન આપવાને કોઈ પણ ખાનદાન શ્રીમાનને લલામણ કરતા નથી, પરંતુ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ, કે જે કોઈ ભાઈને મદદ જ કરવી હોય, અને કોઈ બહેનને એવી મદદની જરૂર જ હોય, તો ખીજા ધણા આશ્રમો શહેરમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. અને જેમનાં સંચાલક-પદ શહેરનાં સંભાવિત સદગૃહસ્થો શોભાવે છે. વગેરે વગેરે...”

વિધનસતોધીઓના આવા મલીન પ્રયાસોએ વિનુની ધારણા ઉપર પાણી ફેરવ્યું. જે પાંચ સમજી અને શિક્ષિત વિચારના સહાધ્યાયીઓ તરફથી મોઢેની સાખાશી મળ્યા સિવાય એક પણ શ્રીમંતે એને સહકાર ન આપ્યો. “છતાં ડગલું ભયું” તો ના હઠવું ના હઠવું” એ ન્યાયે એણે હિંમતથી પોતાનાં કાર્યની દિશામાં મક્કમપણે આગળ વધવા બનતા પ્રયાસો આદરવા જરૂી રાખ્યા. પરંતુ પરિણામ શુન્ય જ આવ્યું.

એ ઉપરથી તો નહિ પણ આખરે અંદરથી પણ હનાશ થઇ ગયો. સારી સારી સભ્ય અને શિક્ષિત સમાજમાં પણ એનાં વર્તન પ્રતિ ટીકા થવા લાગી. એની વકીલાત પણ નજીવી ચાલતી હતી.

લોકોનો વિરોધ હોવાથી એને જોઈએ એવા કેસ પણ નહોતા મળતા. છતાં એમને એમ એણે એક વર્ષ જેથી કાઢ્યું, પરંતુ એ એક વરસમાં એના આશ્રમમાં એકે અમળાનું નામ ન નોંધાયું, એકે રૂપીઆની મદદ એને ન મળી.

અને આવા સંજોગોમાં એ મુશ્કેલીને ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં અડધો થઈ જવા લાગ્યો. ચંપાને એ ધર્મની જાહેન તરીકે રાખતો હોવા છતાં લોક એને માટે કાલે તેણે બકવાદ કરી રહ્યા હતા. ચંપા પણ આ બધું જાણતી હતી. પેતાને ખાનર વિનુને આ બધું સહન કરવું પડે છે, એમ એ સારી પેઠે સમજતી હતી. અને એ અમળાનો હિમત અને ધીરજ સમાજના આ અન્યાયી વર્તનને અને અસત્ય આરોપે ખૂટાડી દીધી. એ આવેશમાં ને આવેશમાં એક દિવસ એ મમ્મન છોડી ગઈ.

અદાલતમાંથી વિનુ એ સાંજે ઘેર આગ્યો. પેઠી દુધપીતી બાળકો ઘોડીઆમાં સુતેલી હતી, પણ ચંપા ઘરમાં નહોતી. આમ તેમ તપાસ કરતાં એની નજર ટેબલ ઉપર પડ્યા એક પત્ર ઉપર ગઈ. એણે એ ઉઘડ્યો. ધ્રુજતે હાથે ઉઘાડ્યો. એમાં લખ્યું હતું, કે:—

ભાઈ વિનુ !

તમે તમારા સર્વસ્વનો ભોગ આપવા છતાં આ અમાગીનીને સુખી કરી શકવાના નથી, તેમજ દિન્દુ-સમાજ કોઈ કાળે પણ સ્હારા જેવી પતિતાને તમારા આશ્રમમાં સુખે રહેવા દઈ શકનાર નથી, એમ લાગવાથી હું બાપરે જ્યાંથી આવી હતી, ત્યાં પાછી પાપને પથે ચાલી જઈ છું. મને શોધવાનો મિથ્યા પ્રયાસ હવે ન આદરશો ! આપના આશ્રમમાં સ્હારા જવાથી અન્ય અનાથ સ્ત્રીઓ આવતા હવે અચ્છાશે નહિ, તેમ તમારા જ્ઞાનિજનોને કે લોકોને પણ હવે કંઈ

બોલવાનું રહેશે નહિ. ફક્ત મ્હારી એકની એક પુત્રીને મ્હારા જેવી પતિતા બનાવવાની મ્હારી દમ્મજા ન હોવાથી, હું આપને ત્યાં એને મુકી બેઠું છું. એને યોગ્ય કેળવણી આપી ઉછેરવું. આપની સાથે રાખવું, અને ઘટે એમ કરવું.

લી૦ આપની અભાગીની બહેન “અંખા”

પત્ર પૂરો થતાં એની આંખમાંથી દડ દડ પાણીનાં ટીપાં નીચે ટપકી પડ્યાં. “ઓ પ્રભુ ! અમારી સમાજની આ શી દશા ! એક પતિતાને પાવન કરવાની જે સમાજમાં પ્રથા નથી, એને સમાજ કહેવાય જ કેમ ? જે ધર્મમાં આવી આશામરીએને આશ્રય આપવાની-રાહત આપવાની-અપનાવવાની શક્તિ નથી, અશા નથી, એને ધર્મ કહે જ કેણું ?” એક વાર તો ધર્મ અને સમાજનાં નામ ઉપર દેવતા મૂકી પર ધર્મમાં ભળી જઈ એને દુનિયામાંથી નામુદ કરી દેવાનો વિચાર એના મનમાં ઉત્પન્ન થયો, પણ વળી પાછો એ દુઃખાર્થ ગયો-ખામેશ ખાઈ ગયો. “આજે નહિ તો આવતી કાલે, શવતા નહિ તો મુઆ પછી પણ મ્હારી કદર થશે” એ ભાવનાએ એનાં હૃદયમાં સ્થાન લીધું.

પારણામાં પોટેલી બાળાને એણે બ્હાર ફાટી. વારંવાર એનાં નિર્દોષ મોઢા પ્રતિ નિહાળી એના ગાલ ચુમી ચુમી બીના કરી દીધાં. પોતાનાં શહેરની સંસ્થાઓમાંથી એને વિશ્વાસ ઉઠી ગયો હતો, તેમજ હવે એને પોતાને પણ વિદ્વસતોપી ન્યાતીલાઓની વચ્ચે રહેવું નહોતું ગમતું; એટલે એજ રાત્રે એણે એ બાળકીને લઈ મુંબઈ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. → અંતે સમાજ એનાં આશ્રમનાં દાર બીડાવી દેવામાં ફાવી. ←

પુષ્પ: ૬

“ એક સત્ય ઘટના ”

એક આલીશાન મકાનને બારણે વિનાયક વિમળકાન્ત બાર-
એટ-લોનું ન્હાનકડું પાટીકું રસ્તે જનાર-આવનારનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યું
હતું. એને મુંબઈમાં આવ્યાને આઠ મે દિવસ થઈ ગયા હતા. આમ-
ળથી પત્ર લખ્યા મુજબ એના એક સ્નેહીએ એને માટે એક ન્હાનકડું
પણ સુંદર મકાન એને માટે બાંટે રાખી લીધું હતું.

ઘરમાં અત્યારે એક કામચલાઉ નોકરડી રાખી લીધી હતી. છતાં
ન્હાનકડી ‘મેના’ની વ્યવસ્થા ન થાય, ત્યાં સુધી પોતાનાથી વકી-
લાતના ધંધા ઉપર ધ્યાન આપી શકાય એમ નહોતું, એટલે એણે
આવતાંને વાર “ મુંબઈ સમાચાર ”માં “ જોઈએ છે, એક હિન્દુ યુવતી!
માતાપિતાહીન દુધપીતી બાળકીને ઉછેરવા માટે. સમાજ, ન્યાત-જાત
અને સગાંસ્નેહીથી ત્યજાયેલી અનાથ વિધવાને પ્રથમ સગવડ કરી આપવામાં
આવશે. રૂબરૂ મળો.....” આવી એક જાહેર ખબર
આપી દીધી.

સ્થામ પારણામાં પતિતા ચંપાની પુત્રી મેના દુધ પીને પોઢી
ગાઢ હતી. આરામપુરથી ઉપરે ટાંટીઆ લંબાવી પડેલા વિનાયકના
મગજમાં એના જ વિચાર ઘોળાઈ રહ્યા હતા. એના હાથમાં રાણપુરના
લોકપ્રિય પત્ર સૌરાષ્ટ્રનાં બે ચાર પુરાણાં પાનાંઓ આમતેમ ઉડાઉડ
કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં એકાએક એની તીરછી નજર અંદરના એક
‘સમાજ-સીતમની ભક્તિમાં-એક નિર્દોષ બાળાનું બહિષ્કાર’ નામક
મથાળા ઉપર પડી. એનું ધ્યાન એ તરફ ખેંચાયું. એણે વિચારમગ્નાના
મણકા સેરવવા પડતા મૂકી એ પાનું ઉઘાડી સત્વર એ સત્ય ઘટના
ખંચવા માંડી.

એક સત્ય ઘટના

જીવો નહિ આ જીવતો ને જાગતો ઇતિહાસ છે,
આ હિન્દુઓના ધાતકી સંસાર કેરો ત્રાસ છે.
આંસુ વહ્યાં છે લોહીના એના હજી નિશ્વાસ છે.
જો કે કળી કરમાઈ એ કાયમ હજીયે વાસ છે.

* * * *

શયતાન સાસુનો અહા ! નિર્દય નમૂનો આ રહ્યો,
નિર્દોષ વહુના લોહીનો સાગર જીવો અહીંઆ વહ્યો.
જેણે કદી કડવો શુકન નહિ કોઈને જીભે કહ્યો,
એહદ સીતમ જાલીમનો એણે જીવો અહીંઆ સહ્યો.

* * * *

નાજીક હૃદયની હંસલી તે કાગડાને સાંપડી,
નિજુર જમનો ફૂત ક્યાં ? ક્યાં નમ્ર બાળા બાપડી
છૂટી પડી દઈ જીવ એ બાળા બિચારી રાંડડી,
તૂટી પડી અંતે અભાગી પુષ્પની એ પાંખડી.

* * * *

પણ ગઈ ! અરેરે ગઈ ! છતાં છેવટ જતાં કે'લી ગઈ,
ઝેરી જીવનનો દાખલો આ જગતને દેતી ગઈ.
સંસારનો લ્હાવો સજાગતાં દીલથી લેતી ગઈ,
ચેતાવી હિન્દુ કોમને હતભાગીની (એ) ચેતી ગઈ.

* * * *

જે હોડ છે ખીડાયલાં (છતાં) આંસુ ખરે છે આંખથી,
 નહિ પ્રાણ પિંજરમાં છતાં લોહી ઝરે છે પાંખથી
 શોધ ન લેતું ધ્યાનમાં તોયે નિસાસા નાખતી,
 એ ગદ્ય છતાં એની છત્રી યાદી હબુયે આપતી.

* * * *

રે ! જ્યાં સુધી એ આંખમાંહી આંસુઓની ધાર છે,
 બસ ત્યાં સુધી નહિ હિન્દુના સંસારનો ઉદ્ધાર છે.
 જે કોમમાં આવાં પિશાચી કૃત્યના ભંડાર છે,
 તે કોમને લાખખો વખત ધિક્કાર છે, ફિટ્કાર છે.

* * * *

આજેજ હિન્દુ કોમ નહિ આંખો ઉઘાડી જાગશે,
 નીડર બની આવાં સીતમ સંહારવા નહિ લાગશે.
 તો ન્યાય આનો એક દિન મરનાર નક્કી માગશે,
 એકેક આંસુ એમનું રૂંવેરૂંવામાં વાગશે.

* * * *

રાતા રૂધીરના છાંટણા ખહેનો તમારી છાંટશે,
 ને આમ કોમળ કાયની જ્યારે કચુંબર વાટશે.
 ત્યારે પછી આ કોમ ! હિન્દુ કોમ જોજો ફાટશે,
 આવી રીતે જો ઉંઘશે તો ધુળ નક્કી ચાટશે.

* * * *

જો હિન્દુઓ આ વાત મહારી ધ્યાનમાં લેશે નહિ,
 તો કયાંય હિંદુ ધર્મનું બસ નામ પણ રેશે નહિ.

ને આમ બહેનો આપણી આ લોકથી અળગી થશે,
તો એક દિન આ કોમ બેભે જીવતી સળગી જશે.

* * * *

પ્રિય વાંચક !

આજથી લગભગ છ વરસ ઉપરના એટલે ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં બનેલા હિન્દુ સંસારના હૃદયબેદક મનિદાસનું આ એક જીવનું ને જાગતું પાતું છે. એને વાક્યે વાક્યેથી શબ્દે શબ્દેથી અને અક્ષરે અક્ષરેથી હળુ હાય અને અદ્રસોસની કિહની ધગધગતી વરાળે નીકળે છે. એની કાળી શાહીમાં પાણીની જગ્યાએ એ અલ્પા-મીનીના આંસુઓની આછી બિનાશ તરવરે છે.

અને એ કમનસીબ કુમારીકા ને કોણ ? વડાલના શ્રીમાળી વાણીઆની એ ગરીબડી દીકરી હતી. એના આપનું નામ એચર એતશી અને માનું નામ સતોક. એની કુલડાં જેવી કુમળી કાયા કંઈકોના કાળજીમાં કોરતી, અને નયનોને ધરતી. આર વરસની એ નાયતી-ફૂદતી અને ફૂકા કિછળતી નાદન બાળા સ્વભાવે નિર્દોષ અને સદ્ગુણે સહનશીલ અને શાન્ત હતી.

રોહ, લમ, સાસરું, સ્વામી અને સંસાર એટલે શું ? એમાંનું કંઈ એ હળુ સમજતી જ નહોતી. સારું સારું આવું-પીવું, ઓઠવું-પહેરવું અને આખો દિવસ ધરકામ કરી હરીફરીને દિવસ પૂરો કરવો, એજ એનું જીવન, અને એજ એનો આનંદ ! એનું ઘર, અને બહુ અમ તો ખેતર કે નદી, એજ એની દુનિયા ! પછી એનામાં-આવા પવિત્ર વાતાવરણમાં ઉછરનાર બાળામાં-સ્વચ્છન્દી સંસ્કારની ભાવના તો રકુરે જ ક્યાંથી ?

પરંતુ એ કંઈ રંગીલું હાથીલું અને સૌંદર્ય તથા વિભાસ-વૈભવને પૂજતું ગુજરાત નહોતું. એ તો રહ્યું કન્યાવિક્રયી કાઠિયાવાડ! જ્યાં કળેશના લંડાર અને કલહારના વેપાર! જે દીકરીનો પૈસા ગુજરાતના ભોક્ષને સાને પેઢી નર્કમાં નાખે, એજ દીકરીના દોઢીયાં કાઠિયાવાડના કન્યાદલાસોને સ્વર્ગવાસી બનાવે, એવી માન્યતા ધરાવનાર! ભૂત, નજર, મંત્ર, તંત્ર દોરા, ધાગા, માદળીઆં, ધૂપ, ધૂણી, જતિ, વિગેરે બ્રહેમમાં જે સર્વશિરોમણી શૌધક અને કલ્યાદકનું અગ્રસ્થાન ભોમવનાર! દીકરી કહીને દીકરો પરણાવનાર અને વણીક કહીને વણુગર પરોવનાર પંકા-યતુ તે પ્રખ્યાત એ રથાન! કન્યાવિક્રયના કપાલા, કળેડાં, સાટાં, નાનરાં અને કારગતી આ સઘળાંની જ્યાં છટ, એજ એ જતું જાણીતું તે માનીતું મથક!

ગુજરાતમાં દીકરી તે પાણુ દેશાર્ધ કે અનાવલાને ઘેર એટલે કિરકોડા! કાળ! અજાબામણી! જ્યારે કાઠિયાવાડમાં કન્યા એટલે કલહારની કાચળી. એક બાબુ દુધપીતી કરે, (મારી નાખે) જ્યારે બીજી બાબુ પાણીની જગ્યે દુધ પાકને કિછેરે! ગુજરાતની કન્યાઓનાં જીવન કોઠીની કીમતનાં, જ્યારે કાઠિયાવાડની કુમારીકાઓનાં કીમાર્ય-દેહ કરોડોની કીમતના. અને તેથી જ આજ પાણુ જરા કોઈને પોતાની ન્યાતમાં કન્યા ન મળી, કે તરત કિપટે કાઠિયાવાડ! બસ કલહારની કાચળીના મોઢા કૂટા મૂકતાં જ વાર, પછી કન્યાઓ તો માંગે એટલી તૈયાર!

*

*

*

*

એચર ખેતસીનાં એ દંખારી દીકરી! એનું નામ હતું સમરથ! સદ્બાગીની નહિ નિર્ભાગીની સમરથ-અભાગીની સમરથ! આરે વરસે જરેનના વર નહિ પાણુ ધર જોઈને જ વિવાહ થએલા, અને

પછી તરતજ લમ લેવાયલા. એનો માવડીઓ ઘણી એનાથી ઉંમરે ન્હાનો અને બાથસો હતો. એને તો એની મા બોલી, એટલે બસ પરમેશ્વર બોલ્યા.

બાપડી સમરથને એમાંની કશી જ ખબર નહોતી. સાસુ સસરા અને સ્વામીના મ્હોં સરખાં હળૂ એણે ન્હોતાં જોયાં, તેમ જોવાનો વિચાર યુદ્ધાંધે એણે ન્હોતો કર્યો; તો પછી એમનાં દીલ જાણવાની તો ત્રાત જ ક્યાં કરવી? પોતે પરણેલી છે, અને પોતાને સાસરે જવાતું છે, એટલી વાત એની બહેનપણીઓની મરફરી ઉપરથી એ જાણતી હતી.

અને બે વરસ પછી એ ન્હાતી-ઘાતી થઈ. એને પંદરમુ બેઠું યુવાનીને આંગણે એણે પગ મૂક્યો. એનાં દુમારાં અણસમબુ આંગમાં આશાના અને અનંગના અજબ વા એની મેળે વાયા. પલકે પલકે મલકાતું મુખડું, જરા જરામાં મીંચાતી આંખ, અને મન ફાવે ત્યાં વિહરતું હૈયું, તમામના ભાવ પલટાઈ ગયા. મોઢું મરોડી લેતી, વસ્ત્ર સંકોરતી, વદન ઝુકાવતી, હિલ ધડકાવતી અને ચરણને ધ્રુજાવતી એની શરમાળતાએ એની સ્વતંત્રતા અને શક્તિ લૂંટી લીધી, બદલામાં પરાધિનતા, કોમળતા અને નિર્બળતા દીધી.

સારે દહાડે સાડું સાડું પહેરી-ઓઢી એણે સારારાને ઉમરે પગ મૂક્યો. સાસુએ વહુને જોયાં, ને એના પગ દૃષ્ટે ધાયા. સસરાએ “વહુ બેટા! આવો” કહી બીના પગ ઉગળી દૃષ્ટ જોવી પછેડીએ લેહ્યા, અને સ્વામી! એણે તો આ અમૂલ્ય દહાવ એજે જ ખોયાં!

એ નવે થેર તો આવી, નવું નવું બહુ બહુ જોયું; મહિયરના આઆપના હેત અને સાસરાના સાસુ-સસરાના પ્રેમની એણે તુલનાથ

કરી; છતાં એનાં હૃદયને, એની આંખોને જોઈએ એવી ટાઢક ન વળી. એનાં આશાભર્યાં હૈયામાં તો કંઈ કંઈ કાઝ હતાં. એની અધીંગા આંખોમાં તો સીતાજીના સતીવ્રતના અને શાધિકાના રસ-રંગના આદર્શો ઊજળતા હતા! એની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં તો દુષ્યન્ત ને શકુન્તલા શા સ્નેહ-સરોવરો છલકાતાં હતાં

પણ એ આંખે-એ દીલે એ સરોવરો ન દીઠાં. એમાં રસનાં પૂર જ નહોતાં! એણે બહુ બહુ નજર નાખી. પણ એ ન મળે. એની આંખે અંધારાં આવ્યાં. “અરેરે દેવ! હું આ ક્યાં આવી છું?”

એજ દિવસથી એની સ્વર્ગીય સંસારની અવનયી બાવનાઓ મરી ગઈ. એના રસ-પૂર સૂકાઈ ગયાં, આંખોના નૂર કિતરી ગયાં, આશાના દીપક ખુટાઈ ગયાં, અને એનું યૌવન-સૌન્દર્યનું તેજ પણ દિન દિન ઝાંખું થવા લાગ્યું. એના શકુન્તલા શા સ્નેહ-સ્વપ્ના વિજળી ઝખુટીને વ્યોમમાં લપાય, એમ જોતજોતામાં હટી ગયાં. આનંદના કુવારા આંસુની ધારામાં પલોટાઈ ગયા.

‘નવો નિશાળીઓ નવ દહાડા, અને બહુ કરે તો દસ દહાડા,’ એ જગતની જૂની કહેવત અતે અમલમાં મેંલાઈ. દસ દિવસ ઉપર દૂંડાં પગ ધોઈ પૂજનાર સાસુ હવે દરરોજ એને ધગધગતા ડાંમ દેવા લાગી. કંઈ ને કંઈ પણ વાંક કાઢીને રોજ એ ખાપડીને એ પાંસ પોના આંસુએ રોવડાવવા લાગી. સંસાર અને સ્નેહના મીઠા સ્વાવા લેવાને બદલે હૈયું શેકે એવા સ્હાળાનાં દર્શન એને થવા લાગ્યાં.

ધરનું તમામ કામકાજ રાંધવું, પાણી ભરવું, કપડાં ધોવાં, કચરા પૂતળ કાઢવા, વાસણ અજવાળવા અને દળાવું-કુટવું એની એકલીને જ માથે! ‘વહુ એનામાં વળી જીવ કેવો?...ત્યારે પૈસા ખર્ચાને વળી

વહુ લાવ્યા છે તે શા માટે? કામ ન કરે તો જન્ય ક્યાં?...વગેરે વગેરે એમના કડવા બાણુ જેવા શબ્દોનો માર તો હમેશાં બાણુ જ રહેતો. ચીમટાં, તમાચા, મુકા, ટપલા ને ભાત એ બધુંય એ બાપડી મુંજે મોઢે સહી લેતી, કોઈને ન કે'તી. કારણ કહીને જન્ય પાણુ ક્યાં? સવારે ઉઠીને રોજ જેના હાથ નીચે હાજરી આપવાની હોય. ત્યાં પછી.....

અને આટઆટલું કરવા છતાંય એ બાપડીને દિલના ઉભરા-અંતરનાં આંસુ કાલવવાને કોઈ એવું સ્નેહભીનું સ્થાન જ ન હતું. એનો માવડીઓ ધણી મગનલાલ, તે જેતપુરના શા. ગુલાબચંદ વેલજીનો ચીરંછવી કુળદીપક! એની માએ એને વહુ આવતાં પહેલાં જ ભણાવી મૂકેલું, કે: 'જેજે, મ્હારા ગલ્લા દીકરા! વહુ વશીકરણુ ન કરે. એને પહેલે જ સપાટે બરાબર દાખમાં રાખજે. જે જરાય ઢીલું મૂકાશ, તો એ ત્હને આગળ જતાં ગાંઠશેય નહિ.' અને ડોસીમાનો આ ગલ્લા દીકરો માવડીની શિખામણુ મુજબ ન એને કોઈ દિવસ હસી-ખુશીને બોલાવતો, કે ન એની કશી દાદ-દ્રરિયાદ કાને નાખતો. એ બાપડી ધરકામથી પરવારી મોડી રાત્રે શયનખંડમાં આવે, તે પહેલાં તો એ અધોરી ધસધસાટ ધોરતો હોય-નસકોરાં બોલાવતો હોય!

છતાં દોજખથી પણ ખુરા એવાં આ જેલખાનાને પણ મ્હેલ માની એ હિન્દુ બાળા! આદર્શ આર્યબાળા! સાસુ સસરા અને સ્વામીનો પડતો બોલ ઉઠાવી લેતી હતી. એમનાં લાકડીના અપાટા પથર જેવું અંગ ફરી સહી લેતી હતી. અને એનો માવડીમુખો ધણી પણ માના કલ્પા પ્રમાણુ એ બાપડી ગાયને કસાઇની પેડે બાંધી બેલાન થાય ત્યાં સુધી માર મારતો હતો. વારંવાર એને ચાર ચાર પાંચ પાંચ

દિવસ પર્વત ભૂખી ને તરસી હાથ પગ બાંધી ઓરડામાં ગોંધી રાખતા, અને ગમે એટલે તાવ આગ્યો હોય, તો પણ મારી-પછાડી ગુલામડીની માફક ધર-કામ કરાવતા. તેમાંય જો ચૂક થઈ તો પાછા ભોગ લાગ્યા. આ સીતમગર સાસુ સગ્ગી નહિ પણ ઓરમાન હતી. “દીકરો વહુનો થઈ જશે, ને ધરમાં વહુનું ચકલુ ધરો, તો પછી મ્હારા માન-પાન ઉતરી જશે.” એ આશયે એણે પ્રથમથી જ અંકુશના યુક્ત છોકરાને ઉંધુચ-તું સમજાવી પોતાનો કરી દઈ પતિ-પત્નીમાં વિનિગ પડતી નાખ્યો હતો.

અરે સમરથ પાંચ ગુજરાતી ઓપડી બાણેલી હતી. “ધરની એમ ગમે એમ થાય છતાં પ્હાર ન જ જવી જોઈએ, એ એ સારી પેઠે સમજતી હતી. વળી મહીયરની વાત સાસરીએ અને સાસરીઆની વાત પીએરીયે કરી, સાવ્યાં-જુકાં કરવાની ટેવ એને નહોતી. છતાં જ્યારે એ સાસુના ત્રાસે કંટાળી, જ્યારે એને પોતાની જાંઘડીના છેલા દિવસો આવી રહેલા લાગ્યા, ત્યારે એણે હારીને પોતાના દારણ દુઃખની હૃદયવિહારક કથની પોતાના પિતાને પત્રો દ્વારા લખી જણાવી.

પરંતુ પત્થર હૃદયના નમાલાં પિયરીઆં એને માટે એ આંસુ વેરી એસી રહ્યાં. “હરો, હજુ નવું-સવું છેને? પહેલવહેલું” છેને? એટલે જરા અધરું લાગે જ. બાકી ધર તો સાફ છે. પણ કોઈ દિવસ છોકરી આંખ આગળથી દૂર મચેલી નહિ, અને કંઈ કીધેલું નહિ, એટલે એને વધારે લાગે. એ તો ધીમે ધીમે ટેવાશે, એટલે બધું જ ભૂલી જશે. અને કદાચ સાસુનો જરા વધારે પડતો ધાક હોય, તોયે શું? જ્યાં એને આખો જન્મારો કાઢવાનો છે, ત્યાં જ સમાધાને રહેતાં હવે એણે શીખવું જોઈએ. હાથી દરબારે અને દીકરી ધરબારે જ જોાને.”

આવી આવી વાતો અને અટકળો બાંધી એના પિયરીઆં બેસી રહ્યાં. પણ તેમને શી ખબર? કે સમરથના આ પત્રો નહોત્યા, પરંતુ મૃત્યુ-સંદેશ હતા. એ અક્ષર શાહીથી નહિ પણ અંતરનાં આંસુથી લખાયેલા હતા!

(૩)

એક દિવસ એ અભાગીની સમરથ પોતાનો સાલ્લો લેવા સાસુની મેડીએ ગઈ. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે જ એ બાપડી એ બાળુ આવી હતી. એરડાનું બારણું અમરતું જ ઢાંકેલું હતું. એ બાપડીને શી ખબર કે એની અંદર પાપનાં ધુમાડાં પથરાયેલાં હતાં? એણે તો આંખ મીંચીને એને હડસેલી મૂક્યાં. અને પછી? પછી એ તો અંદર એકદમ ધસી ગઈ. પણ સત્વર પાછળ હતી દારમાં જ પથરની પૂતળીની માફક પાછી સ્થંબી ગઈ! એણે જે જોયું, તે જોતાં જ એની આંખોના ડોળાં ઊંચા ચઢી ગયા.

સદગુણની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જેવા સસરાજી કાંઈ અગ્નિલી બુવાન સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં રનેહગોષ્ટિના અમૃતપાન કરી રહ્યાં હતાં. આ કાળું કૃત્ય અણુધાનું બાપડી એ અભાગીનીની આંખોએ પડી ગયું. પાપાત્માઓનાં મોઢાં કાળી શાહી જેવા થઈ ગયાં, અને જો કે બાપડી સમરથ એક ક્ષણભર પણ ત્યાં વધારે વાર ન થોભતાં સડસડાટ નીચે ઉતરી ગઈ, છતાંય એ શયતાની હૃદયની શંકા એને મારે સજ્જડ થઈ ગઈ. “પોતાની ખાનદાનીનું-આત્મરત્નું આ ઉજળું દુધ જેવું પાપ જીવાન વહવારએ જોઈ લીધું, અને એના પેટમાં હવે એ વાત ટકશે જ કેમ? વર્ષોથી ત્રાસ ને સીતમના ડૂંચા મારેલાં એનાં મોઢાંમાંથી હવે એ કલંકીત-કથા બહાર-બીજે કાને નહિ જાય એની ખાત્રી શી?

ભરોસો શો ? બસ, એ કાળું કલુપિત પાપ જોઈ જનાર એની નિર્દોષ આંખોને હવે કોઈ પણ ઉપાયે દોડી જ નાખવી જોઈએ; એની જીવમથી જકડાઈ રહેલી જીભ કોઈ પણ ઉપાયે હવે ભોક્ષતી બંધ જ કરી દેવી જોઈએ.” પિતા તુલ્ય પ્રણ્યાત્મા સસરાજીએ એ નિર્દોષ અને મરીમડી વહુના લોહીને લોગે પોતાના પાપી કૃત્ય ઉપર પીછોડો ઢાંકી જગતની આંખમાં ધૂળ નાખવાનો દ્રઢ સંકલ્પ કરી નાખ્યો. અને પતિની પ્રતિક્ષા રક્ષવા પત્નીએ અને પિતાની પવિત્ર કીર્તિ ઉપર પાણી છોળાનું અટકાવવા પુત્રે પણ એમાં હા એ હા મેળવી સાથ દીધો.

એ પછીની કાળ રાત્રીનાં ચોઢડીયામાં એ બધાંએ એકઠાં થઈ એનાં જીવનની પૂર્ણાંકતિ કરવાને માટે પ્રપંચના પાટીઆં ગોઠવવા શરૂ કર્યાં. અને એ દરમ્યાન કોણુ જાણે કેમ તે એ પડદા પાછળ ભજવાતી પાપી લીલાની ખબર અચાનક ખ્હાર પડી ગઈ. અને એવાં પડદા પાછળનાં પાપ ક્યારે ઢંકાય છે ?

સંકા તો પહેલેથી જ હતી, તેમાં વળી આવું બન્યું, એટલે પછી કોટવાળને ચાર પકડતાં વાર જ શેની લોગે ? રાત્રે જ સાસુ-સસરા અને પેલી રખાતની ત્રિપૂટી પાછી મળી. આરોપ ઘડાયો. અને તેની સાથે જ આરોપીનો કોઈપણ જાતનો બચાવ સાંભળ્યા વિના શી સજા કરવી ? તે પણ નક્કી થઈ ગયું. પરંતુ પોતાનાં જીવનનાશની આ છૂપી મસલન એ અભાગીની સમરથે દાર પાછળ સંતાઈને સાંભળી લીધી.

પોતાની આયુષ્ય-દોરીનો છોડો ખાવી રહેલો જોતાં જ એ રહ-વારમાં બહેલી ઉઠી પોતાના એક ઓળખીતા મદદમાર પાસે દોડી ગઈ. પોતાની દહેશત તેણે એને રડતે હૃદયે કહી સંભળાવી. એ જેતપુરનો

રહેવાશી હોઈ સમરથને તેના સાસરીઆ તરફથી જામીનગીરી દબને તેડી લાવ્યો હતો. પરંતુ એ રહ્યો સાસરાપક્ષનો માણસ, એટલે એનું કશું વળ્યું નહિ. જેથી એ ગદ્ય હતી તેવી જ લગ્ન અને લતાશ હેયે પાછી ફરી.

“રાંડ શંખણી! સહવારના પ્હોરનાં ક્યા ત્હારા માડીને મળવા ગઇ હતી? બોલ...” કહેતાં જ એ બાપડીને એની સીતમગર સાસુએ ઉમરામાંથી વધાવી લીધી. ખેસીતમ માર મારી એને એક અંધારા ઓરડામાં ગોંધવામાં આવી. બરાબર એ દીવસે એ બાપડીને એની એક દયાળુ પાડોશણ કાલાવાલા ફરી-માશી મંગાવી શિખામણુ આપવાને બદલે એ નિર્દયીઓના પંજામાંથી છોડાવી પોતાને ઘેર લઈ ગઇ. સાસુ-સસરાની ખ્હીક છતાં એ એકજ રાત એને ત્યાં સૂતી. એ એના મૃત્યુનો આગલો દીવસ હતો. એ દીવસે એણે ત્યાંથી પોતાના બાઇ ઉપર મોઢું જેવાનો તારના જેવો છેવટનો કાગળ લખ્યો.

સવારે વહેલી ઉઠી પ્રેમાળ પાડોશણુની પાછા ન જવાની સમજાવટ છતાં એ આદર્શ આર્યબાળા પાછી સાસરે જઇ ઉભી રહી. મુજે મોટે નિત્ય નિયમ અનુસાર દળણું દળી એ કુવે પાણી ભરવા ગઇ. પાણીઆરે એની એક પ્રિય સહીઅર મળી. “આજ પોતાની અભાગી છંદગીનો આખરી દિન છે.” એ વાત એણે એને આંસુ-ભરી આંખે કહી દીધી. એની પાસે એણે એનું હૃદય ખોલ્યું. એ બાળાની મારફત એ અભાગીનોએ એની દયાળુ માતાને એટલો સંદેશો કહેવડાવ્યો, કે: “મૃતને ગઇ કાલની માફક આવી આજ રાત્રે પણ પાછા મ્હારી સાસુને સમજાવી તમારે ત્યાં તેડી જજો, જીવનદાન આપજો.”

પેલી બાળાએ ઘેર જઈ એની માને આ વાત કરી, પણ તેની બા સંમરથના સસરાની બ્હીકથી કંઈ પણ જવાબ દીધા વિના મુંગી જ બેસી રહી. એની લક્ષણી સાસુ પાસે બીજી વાર જઈ વહુને ફરી પોતાને ત્યાં રાત રહેવા આવવા દેવાનું કહેવા એની હિંમત ન આવી.

* * * *

એક બે અને ત્રીણું બેડું પાણી ભરીને એ ચાલી આવતી હતી. આજ એના જીવમાં જીવ નહોતો. આંખમાં આંસુનાં પૂર નહોતાં. થર થર ધ્રુજતા પગ ધર તરફ જવા જ નહોતા ઉપડતા. કાનમાં પળે પળે મૃત્યુનાં ભયંકારા વાગતા હતા. એક જગ્યાએ ભરેલું બેડું માથે રાખીને એ જરા ઉભી રહી, રોઈ. પછી ઘરની પરસાળમાં આવી. ત્યાં સાસુ સસરા અને સ્વામી એ ગરીબડી ગાયનો ભોગ લેવાને તૈયાર જ થઈ બેઠા હતા.

સમરથે જ્યાં માથેથી બેડું ઉતાર્યું, કે તરત જ તેની સાસુએ એનો ચોટલો પકડ્યો. એના પતિદેવે એને પાછળથી કમરમાં સડાસડ લાકડીના બે ઝપાટા બેંચી કાઢી નીચે તોડી પાડી. પછી પૂરેપૂરી નિર્દય તાડન-વિધિ થઈ. લોહી વગરનું એ જર્જરિત હાડપિંજર જરા વારમાં બેશુદ્ધ થઈ ગયું. અને ત્યાર પછી જે બન્યું, જે વિત્યું, તે બચકર રોમાંચકારક હૃદયવિદારીણી ઘટના વર્ણવવા-આલેખવા-લેખી-નીમાં શક્તિ નથી. એટલું જ જાણીને બસ થશે, કે એના દુઃખી જીવનનો અંત બ્રહ્મા જ ધાતકી રીતે આવ્યો. જીવતા નરનાક્ષણના જુલ્મમાંથી એનો દુઃખી જીવ હમેશને માટે છૂટો થઈ ગયો.

એના સસરાએ પોતાની રખાત પેલી સજાહકાર બાઈ દુધીને તેડી મંગાવી. ‘અકરમાતથી મૃત્યુ થયું છે,’ એમ ઠરાવવા અને પોતાનું

આ કાળુ પાપ હુપાવવા એ મનસીમ જીલ્મગારેએ-સાક્ષાત્ શયતાનીએ
બાઈના મોઢા અને છાતી ઉપર ગ્યાસતેલ છાંટી એને ત્યાં જ શુવતા
જીવત સળગાવી મૂકી. એના મોઢામાં ખુમ ન સંભળાવા માટે કટકાના
ડુઘા મારવામાં આવ્યા. પવિત્ર સસરાજી આ પુણ્યવંતુ કામ કર્યા
પછી દેરાસર ગયા. જ્યારે સાક્ષાત્ સતીનો અવતાર એવા સાસુજી
જાણે કંઈ જાણતાં જ ન હોય ! એમ બતાવવા બારે વરસે આજે
જાતેને પોતે લુગડાં ધોવા ચાલ્યાં ગયાં. ઘરમાં રહ્યા પેસે માવડીમુખે
જડભરત ગમાર અને નિહુર હૃદયનો પતિ પોતાની પરણેતર પ્રિયત-
માની લાસ પાસે એકલો ! જે દ્રશ્ય જોતાં આપણી જાતી ફાટી જાય,
લોહી કરી જાય, અને આંખોએ અંધારાં આવે, એવા કમકમાડીભર્યા
દેખાવે પણ એની આંખોની પાપળો સરખીય ન પલાળી; એનું રૂંવાડું
સરખુંય ન કંપાવ્યું; આપડીનો બેશુદ્ધ દેહ પછાડા મારી મારી તર-
ફડી તરફડી અતે સળગી ગયો.

“સળગી મરી, આત્મહત્યા કરી,” એવી હો-હા થયા પછી
સાસુ-સસરા પધાર્યા, એટલે પછી મમતાના મહાસાગર જેવા પતિ
પોતાની માની સલાહ અનુસાર સત્વર દોડી લોડોને દેખાડવા ખાતર
એક હિન્દુ ડોક્ટરને તેડી આવ્યા. એ ડોક્ટરે આવતાં વાર જ જે દ્રશ્ય
જોયું, તેનાથી તેની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. “ઓ પ્રભુ !
સાસુ સસરા અને સ્વામીને સ્વર્ગીય દેવતાઓ સમા ગણી પૂજનાર
મહારી હિન્દુ બહેનોની આ કેવી દુર્દશા !” બાઈનું બચકર વિકૃત
સ્વરૂપ એમણે દીધું. ગળાનો કકડો બહાર નીકળી ગયેલો, આંખો ખેંચા-
ઈને બહાર ધસી આવેલી, મોઢું ફાટી બહાર ઝટકી પડેલો જીભ, છાતીના
ભાગ પર ઝંઝેલા ઉડેલા અર્ધા બજેલી ને અર્ધા કાચી એવી એ

વિકાળ લાસની ચણચણતી ચામડીમાંથી દુર્ગંધ છૂટતી હતી. ઉઠની વરાળો હળુએ ઘણાખરા ભાગમાંથી નીકળી રહી હતી. અને નિર્દયી તે કેટલાં કે એના નમ્ર દેહ ઉપર લાજ ઢાંકવા લુગડાનો એક કટકો સરમો પણ એ નિષ્કુર નરપિશાચ્યને નહોતો મળ્યો. એ દયાળુ ડોક્ટરે પોતાની હિન્દુ ખેતની એ લાજ આવતાની સાથે પેલ્લી ઢાંકી, અને બનાવ શંકાશીલ લાગવાથી અકસ્માત કે આપદાતથી મૃત્યુ થયું છે, એવું સર્ટીફિકેટ આપવાની સાફ ધસીને ના પાડી.

પછી ભલ્લા અને માયાળુ ડોક્ટર મોદીની પધરામણી થઈ. એક હિન્દુ બાળાની બેઆખર અને નિર્જાજ ઢાંસી ન્યાયની અદાલતમાં ન થાય; એક અધમ કુટુંબ કે વ્યક્તિને ખાતર આખો હિન્દુ-સમાજને કપાલે કલંકની કાલિમા ન રહોટિ એ વિચારે, કે પછી બાછના સસરા તરફ વધુ પડતી ભલમનલાઇ બતાવવાના વિચારે, ગમે તે કારણે પણ એમણે સર્ટીફિકેટ ઘસડી આપ્યું. જે કે એમાં પણ “ પોલીસને બતાવ્યા પછી જ લાસને બાળવી. ” એવું ચોકખું લખવામાં આવ્યું હતું, જ્યાં ઉતાવળે ઉતાવળે એ નરાધમોએ પોતાના આ પાપને રમશાનમાં લઈ જઈ સળગાવી દીધું. પણ અંતે થનાર થયું, અને જે વાત અંધારામાં રાખવાનો ઇરાદો હતો, તે આપોઆપ અજવાળામાં આવી ગઈ, જગત્પત્રીરીએ નોંધાઈ ગઈ. સમરથની સહીઅર અને એની માતાએ એનો બેદ ફેડી દીધો.

*

*

*

*

મરનાર બાઈએ મૃત્યુને આગલે દિવસે પોતાના મોટાભાઈ ઉપર અને સવારે પોતાના આપ ઉપર જે મોટું જોવાનાં પત્રો લોહીને અક્ષરે લખ્યા હતા. પરંતુ એ પત્રો પેલોએ, ને પિઅરીઆ કાંઈ પગલાં ભરે, તે પહેલાં સમરથ આ દુનિયા છોડી ગઈ.

બે પત્રો

(૧)

મુરબ્બી સાઈ રાધવજીભાઈ!

જેતપુરથી લી. દુઃખીણી બેન સમરચના આશિષ વડિલને એક કાગળ મારા દુઃખનો લખ્યો. બે ત્રણ જણ સાથે ખખર કહેવડવ્યા. સંતોષમાને પણ કહ્યું. તો પણ કોઈ મારી, ગોમખ રાંકડી દોકરીની બહાર કરતા નથી. મોનજી બાપા મારી સ્થિતિ જોઈ ગયા, પણ તે આંખ મોંચી ગયા. માવીતર મને કાંઈ પણ મદદ નહિ કરો? તમારે તો મારા જેવી ચાર બેન છે. હું એક ઓછી થાઉં તો તમને ખોટ નાહ પડે. મારી તમને તો આશિષ છે. તમારું સાઈ થાય.....આ કાગળ વાંચી બાઈને તુરત મોકલી મને તેડી જાઓ. હું તમારી પેપડી છું, એટલે બારે નહિ પડું. મારા સસરા તથા મારી સાસુ તથા દુધીઆઈએ બેંગા થઈ મને મારી નાખવી એમ નક્કી કર્યું છે. મને બે દિવસ થયા ઉપવાસ છે. મારે માથે આ બધા બુલ્મ કરે છે. મને મારી નાખે, અને તમને કાંઈ થતું નથી? હું સામું લખું છું.....બાદરવા વહી એકમ. દીતવાર.

મારા ઉપર બુલ્મ થાય છે તે તમે આવીને સાંભળો દીક લાગે તો તેડી જાઓ. લી. દુઃખીણી બેન સમરચના આશિષ. દા. પોતે.

(૨)

પૂજ્ય પિતામી બેચર બેતરી!

જેતપુરથી બેન સમરચના પાલલાગણ વાંચરો. જત આ કાગળ વાંચી તમે તુરત દેખત કાગળે આવો મને મારી નાખવાની તૈયારી છે, માટે જલદી આવો. મારું મોં જોવું હોય તો જલદી આવો. દા. સમરચ. સંવત ૧૯૮૦ના બાદરવા વહી ખીજ.

[સ્વ. બહેન સમરચના સ્વહસ્તના પત્રની આ નકલો છે.]

“ સૌરાષ્ટ્ર. ” તા. ૨૫ મી ઓક્ટોબર ૧૯૨૪.

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર વીસા મીમાળી દેશવરી ન્યાત શા. જગનલાલ અમરશીના પ્રમુખપદે તા. ૨૮-૯-૨૪ને રોજ જેતપુર મુકામે ભેગી થઇ, તે વખતે વડાલના રહીશ શા. બેચર બેતશીએ સમરથના બાપ જેતપુરના રહીશ શા. ગુલાબચંદ વેલજી (સસરા) વગેરે સહામે કરેલ અરજી સામે નીકાલ કરવા માટે ન્યાતના આગેવાન સભ્યોમાંથી પાંત્રીસ સભ્યોની એક નિર્ણય સમિતિ નીમી. જેમણે સર્વાનુમતે નીચેના ઠરાવ પસાર કર્યો.

અંતે પક્ષકારોની તમામ દલીલો આ બાબતમાં સાંભળ્યા પછી જાણાય છે, કે બાઈ સમરથ તરફ તેમની ઓરમાન સાસુ બાઈ હેમ-કુંવર તથા તેમના સસરા શા. ગુલાબચંદ વેલજી તથા તેમના પતિ શા. મગનલાલ તથા તેમની સલાહકાર બાઈ દુધી જાદવજી તરફથી બાઈના લગ્ન થયાં, ત્યારથી જ બાઈ દુઃખ આપવામાં આવતું હતું. તેમજ તે બાબત શા. ગુલાબચંદ હમેશને માટે જાણુતા હોવા છતાં પોતાના ગૃહકલેશને કોઈ પણ રીતનો બંદોબસ્ત તેમણે કર્યો નહિ, અને નિદોષ યુવાન બાળા ઉપર આવા પ્રકારનું દુઃખ દેવામાં આવે, તે આપણી માતિને નુકસાનકારક છે. માટે ઠરાવવામાં આવે છે, કે શાહ ગુલાબચંદ તથા તેમની સલાહકાર બાઈ દુધીને માતી બહાર મુકવા. પરંતુ શા. ગુલાબચંદ તથા બાઈ દુધીને ત્યાં તેમના દીકરી દીકરાના સગપણ થયેલ હોય તો તે ઉમર લાયક થયે લગ્ન કરતી વખતે વર તથા અણુવર બંનેએ મળી લગ્નનું કામ પતાવી લેવું, અને તે બાઈ-ઓનું આણું કે કોઈ પ્રસંગે તેડું કરવું હોય તો એક જાણુને મોકલી કામ પતાવી લેવું.

*

*

*

*

હિન્દુ સમાજની સીતમગર ભૂકિમાં શેકાધ છેવટ સ્મશાનમાં સૂતેલી એ અભાગીની સમરથના બળિદાનની પાપાત્માઓને આ ધૂળ જેવી શિક્ષા ! આ તે ન્યાતનો ન્યાય કે એક જાતનો કારસ !

આંખો મીચીને હજુ પણ ઘોરતી ઓ નિર્દય અને નકટ હિન્દુ સમાજ ! આંખો હોય તો ઉઘાડીને અવલોક, વાંચ; હૃદય હોય તો એ આર્ય બાળાની સહનવૃત્તિને સમજ; કાનો હોય તો એના કણે પોકાર સાંભળ ! અને નહિ જુઓ, નહિ સમજે, નહિ સાંભળે, તો ત્હારા નામ-નિશાન નાબૂદ થઈ જવાના દિવસ હવે પાસે જ છે.

* * હિન્દુસમાજ ! આનો શો જવાબ આપે છે ? * *

* * * *

લેખ પૂરે થતાં જ એના હાથમાંથી એ પાતાં નીચે સરી પડ્યાં. એની આંખોમાં ષાણી ભરાઈ આવ્યાં. “ઓ ધમ્મર ! આ અમારી સમાજ ! આ અમારો સંસાર ! જ્યાં રોજ કઠીને આવી નિર્દોષ બાળાઓનાં બલિદાનની, આવા શયતાન સાસરીઆંઓની.....”

એના આવેશભર્યા હૃદયમાંથી સળગતાં અંગારા જેવા આવા ઉભરાંઓ વિશેષ આગળ ફલવાય, ત્યાં તો એક સંદેહ વસ્ત્રમાં સજ્જ એવી હિન્દુ યુવતી ધીમેથી દાર ઉઘાડી અંદર આવી ઉભી રહી. એનું મોઢું દયામણું હતું. એના હાથમાં એક વર્તમાનપાત્ર હતું.

“આ બહેર ખમર તમે આપી છે ?” એ ધીમેથી બોલી.

“હા...” જવાબ મળ્યો.

“ત્યારે આપનું જ નામ વકીલ મી. વિનાયક ?”

* તા. ૨૫-૧૦-૨૪ના સૌરાષ્ટ્રના અંકમાંથી સ્વ શૈક્ષિમાં ફેરફાર કરીને.

વિનુએ ડોકું હલાવ્યું. “આવો, બેસો.” કહેતા એણે ડિલા થઈ ખુણામાંથી એક ખુરસી ખેંચી. આવનાર યુવતી એના મોઢા તરફ જોતી એમાં ગોઠવાઈ. પછી એણે જાહેરખબરનું પાનું કાઢી વર્તમાન-પત્રવાળો હાથ એની તરફ લાવ્યાવે. વિનુએ એના હાથ માંહેથી એ લઈ એની ઉપર નહિ જેવી એક નજર નાખી લીધી.

* ઘડીભર એને સહામે સમરથ આવી બેઠી હોય, એવો ભાસ થયો! *

પૃષ્ઠ: ૧૦

“આંસુનો ઈતિહાસ”

“આ પતું નામ?” વિનાયકે એને પ્રથમ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ચંદ્રિકા.”

“ન્યાત?”

“હિન્દુ...વર્ણિક...”

“એક વર્ણિક-કન્યાને આ સ્થિતિમાં નોકરી કરવાની જરૂર? શું આપને કોઈ સગાંરનેહી નથી?”

વિનાયકના આ પ્રશ્ને એ યુવતીની આંખમાં આંસુ ભરાયાં. એ રમણ વડે એને લુછતાં ભરેલે કંઠે બોલી: “ભાઈ! મ્હારો જીવન-વૃત્તાંત જાણવાથી આપને કશો લાભ નથી. કૃપા કરી આપને જે આપના બાળકને માટે એક આયા તરીકે મ્હારી જરૂર હોય તો...”

“પરંતુ બહેન! હું તારા જેવો જ એક સમાજથી અન્યાય પામેલો-એનાં બંધનની ચક્કીમાં પીસાયેલો અભાગી અને દુઃખી આત્મા છું. પેલી પારણામાં પોઢેલી બાલિકા પણ એક એવી જ અભાગીનીની યાદગીરી છે. મ્હારાથી ખતી શકે એટલી મદદ કરવા

હું કદાપી ચુક્યો નથી, ચુકીશ નહિ. એટલે જે ત્હને વાધો ન હોય, તો તું ખુશીથી ત્હારા આ ધર્મબંધુને ત્હારો દુઃખી ઇતિહાસ કહી સંભળાવ.”

“બલે, તો સંભળો. આજથી પાંચ વર્ષ પરની આ વાત છે. હું અને મ્હારા પતિ આ શહેરમાં સુખમ્હેનમાં દિવસો પસાર કરતા હતા. મ્હને પરણીને સાસરે પધાર્યાને અર્થાત્ મુંબઈમાં જુદું ઘર માંડ્યાને બે વર્ષ થવા આવ્યા હતા. હિન્દુઓના હૈયાં હુલાવતો એ બળેવતો દિવસ હતો. ઓશીસોમાં રજા હતી. મ્હારા સ્વામી પણ મિટાન્નપાણી આરોગી નિત્યનિયમ પ્રમાણે સમીસાંજના સમુદ્ર કાંઠે ફરવા ગયા. એ મોડી રાત્રે પાછા ફર્યા. મ્હેં કંઈમાંથી ઉઠી એમને દ્વાર ઉઘાડી અંદર લીધા, ત્યારે એમની સાથે એક ભિખારણુ જેવી યુવાન છોકરી હતી. એમની આજ્ઞાને વશ થઈ મ્હેં એને વસ્ત્ર બદલાવી એ રાત્રે મ્હારી પાસે પથારી નાખી સુવાડી હતી.

બીજે દિવસે સવારે ઉઠી મ્હેં “એ કોણુ છે?” એમ મ્હારા હૃદયદેવતાને પ્રશ્ન કર્યો. એણે મ્હને ‘સાંજના આવીશ, ત્યારે કહીશ.’ એવો જવાબ વાળ્યો. એ તો જમી-કરીને પેલી અમળણી યુવતીની સંભાળ રાખવાનું મ્હને કહી તોફરીએ સિધાવ્યા, પણ મ્હારા મનમાં કેમે કરી ટાઢક વળી નહિ. “એ કોણુ હશે? અહીં શા માટે આવી હશે?” વગેરે વગેરે વિચારોએ મ્હારા મગજને ભભાવી સુક્યું. તમે જાણો છો કે સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ મ્હોટે ભાગે ધર્માંગુ હોય છે! મ્હારા પતિ-પ્રેમમાં કોઈ ભાગ પડાવે, અમર તો શોકયની ગરજ સારે એ મ્હારાથી સંખાય જ કેમ? મ્હારી આંખોમાં ધર્માંએ અને હૃદયમાં સંશયે ધર કર્યું. મ્હેં એને લાલચોળ આંખે મ્હારી પાસે બોલાવી ક્રોધથી પૂછ્યું:

“ તું કોણ છે અલી ? ”

“ એક નિરાધાર અનાથ અભાગીની. ”

“ ક્યાંથી આવી ? ”

“ બીજા માગતા માગતા કંટાળો આવતા જીવનનો અંત આણવા જતી હતી, ત્યાં તમારા પતિ ચંદ્રકાન્તે આવી મળેને અચાવી લીધી. મળેને સુખી કરવાનું વચન આપી એ અહીં લાવ્યા. ”

“ તારાં માઆપ સગાંસંજાંથી કોઈ નથી ? ”

“ છે, પણ તે બધાંય મ્હારે મને મરી ગયા જેવાં જ છે. ”

“ તો શું તે લોકોએ તને કાઢી મુકી છે ? ”

“ બહેન ! હું બાળવિધવા હોવાથી..... ”

“ તું વિધવા છે. હં...ત્યારે તો કંઈ દાળમાં કાળું કર્યું હશે, તેથી આ હાલતે રખડવું પડ્યું. ”

“ બહેન ! હું આપને ત્યાં આશ્વાસન લેવા આવી છું. કૃપા કરી ધાયલ હૃદયમાં આવા શબ્દો પ્રહારો કરી વધુ વ્યથા ન કિપન્ન કરો. ”

“ ઓહો ! તે એવી સતી હતી, અને અંતરખીડા જ શાંત કરવી હતી, તો કોઈ વિધવાશ્રમ કે વનિતાશ્રમે નહિ સંઘરી ? કોઈ પુનર્લગ્ન કરનાર ન મળ્યું, તે એક પારકા પરણેલા પુરુષને ઘેર ચાલી આવી ? ”

“ બહેન ! હું સ્વેચ્છાથી અહિં નથી આવી, પરંતુ તમારા પતિ મળેને પરાણે-સોગન દધને તેડી લાવ્યા છે. તેમ છતાં તમને તમારે પડતી હોઈ, તો ચાલી જાઉં. જ્યાં જગતમાં અમારાં જીવનની કિંમત જ રહી નથી, ત્યાં જીવ્યા અને મુઆ બધુંય સરખું. ”

“ કોઈ નહિ સંબરતું હોય, ને જીવતું ન ગમતું હોય, તો જેર આપને કે દરિયામાં પડીને મરી જતાં શું થાય છે ? ”

બોલતા તો મહારાથી આવેશમાં આવા શબ્દો બોલાઈ ગયા. પણ પાછળથી મ્હને એમ થયું, કે મ્હેં મોટું કર્યું. મહારા આ સાંસરા શબ્દો એને કાળજે કારી ઘા જેવા વાગ્યા. એકે શબ્દ પણ આગળ સાંભળ્યા વિના એ અબ્રહમરી આંખે ચાલતી થઈ ગઈ. એક વાર મ્હને થયું, કે: “લાવ, એને જતી રોકું. એની મારી માયું.” પણ ફરી એ વિચાર પલટાયો. અભિમાને મ્હને એમ કરતાં અટકાવી. ભલેને ચાલી જાય, એમાં મહારા આપનું શું હુંટાઈ જવાનું હતું? મ્હેં એને ચાલ્યા જવાનું ક્યાં કહ્યું છે?”

સાંજે એ ઘેર આવ્યા. આવતા જ એમણે પ્રશ્ન કર્યો: “પૂર્ણિમા ક્યાં છે?” મ્હેં મોટું મચકોડી જવાબ વાળ્યો: “એ તો કાશ્યુ ખાણે ક્યાં ચાલી ગઈ.”

“ચાલી ગઈ!” એ ફાટી આંખે મહારી તરફ જોઈ રહ્યા.

“હા...પણ તેમાં આપ આમ ચમકો છો શાના?”

“ત્હેં એને કાંઈ કહ્યું હશે!”

“મહારે શા માટે કહેવું જોઈએ. તમને કંઈ લોકલજ્ઞનો ઉર નથી, તે જાણ્યા-જ્ઞેયા વિના ગમે એવી ભિખારડીને ઘરમાં રાખવા તૈયાર થઈ ગયા. પણ આપણી આખી ન્યાતમાં આપણી આજરના કાંકરા થઈ જાય તેની કંઈ તમને ખબર છે?”

“પણ ત્હેં એને કહ્યું હતું શું?”

“કંઈ નહિ, મ્હેં તો રહેજ અમરતી એને એ વાત એના ભજાની કહી હતી, ત્યાં તો એ ટોંગ કરીને ચાલી ગઈ.”

“અને ચંદ્રિકા! હવે આજથી એના ગમન સાથે ત્હારા અને મહારાં સુખ સંતોષ અને સ્નેહ પણ સહાને માટે ચાલ્યાં ગયાં...અસ...” હી એમણે પલંગમાં પડતું મૂક્યું.

એજ રાત્રે એમને એકાએક તાવ ભરાઇ આવ્યો. સારા સારા ડોક્ટરોને તેડાવ્યા, ઉપચારો કરી કરી થાકી, પણ એમને ફેર ન પડ્યો. એમની તબિયત દિવસે ને દિવસે વધુ લથડતી ચાલી. અને એક દિવસ ઓરડામાં કોઇ નહોતું. હું એમની પથારી પાસે બેસી રાતના એમને કપાળે બરફની પોટલી મુકતાં આંખમાંથી દડદડ પાણીના ટીપાં ટપકાવી રહી હતી. મહેં દેવા પાછા એમના મોઢામાં પાણી રેડ્યું, એટલે એ બોલ્યા: “ચંદ્રિકા! એ અનાથની આંતરડી દુભાવી, એને અન્યાય કરી એના નિર્વાસના ભાગી થવામાં તહેં બૂલ કરી છે. એની આંતર-વેદનાના પ્રયાસ એ વખતે તદને નહિ આવ્યો હોય, પણ હવે આજે કાઠક આવતો હશે, અને જે દિવસ રહીને મ્હારી આંખ મીંચાયા પછી પૂરેપૂરો આવશે.”

“પણ મહેં એને શો અન્યાય કર્યો છે?”

“એ બિચારી દુઃખી હતી, નિરાધાર હતી; એને દિલાસો દેવાને બદલે તહેં એને શબ્દશરોથી વીંધી પાછી નિર્દય દુનિયાની દયા ઉપર છોડી.....”

“પ્રભુ! દેવ! મ્હારી બુદ્ધિ યદ્યપિ, મ્હને માફ કરો.”

“બૂદ્ધિની શિક્ષા જ હોય. મારી ન હોઈ શકે. ચંદ્રિકા! જો તું મ્હને મ્હાતી હોય, સાચા સ્નેહથી મ્હારે જ માટે માન ધરાવતી હોય, તો મ્હારી આંખો મિંચાય એ પહેલાં મ્હને વચન આપ કે તું એને શોધી કાઢી મ્હારો આ છેલ્લો સંદેશ એને કાને નાખીશ.”

“પણ એવી તે એણે તમારા હૃદયમાં શી કંડી છાપ છાપી છે, એવી તે તમને એને માટે કેવીક લાગણી ઉત્પન્ન થઇ છે, કે જોથી આપ આમ હતાશ થઇ ગયા છો?”

“ જો...આ પત્ર વાંચ...એમાં એણે એનાં જીવનનો ઇતિહાસ આલેખ્યો છે. ” પથારી નીચેથી એક પત્ર કાઢી એણે ધ્રુજતે હાથે એ મહારા હાથમાં મુક્યો. મહેં બીની આંખે એ ઉઠેલ્યો. એમાં એણે પોતાની કરેલું કથની કાવ્યમાં ગુંથી હતી. એ વાંચતાં મારી આંખમાં આંસુ ઉભરાયાં. એ બાપડીનું સૌભાગ્ય-પાત્ર ટુટી ગયું હતું. એની જીવન વીણાના પ્રત્યેક પ્રેમ તંતુઓ તૂટી ગયા હતા. એનો મહાન મનોરથ-પુણ્યોથી ગુંથેલો આશા-હાર પ્રેમ-પરીમલ પ્રસાર્યા વિના જ અકાળે કરમાઈ ગયો હતો. હું તો એને કોઈ રસ્તાની રખડતી અનાથ બિખારેલું સમજતી હતી; પરંતુ તેમ નહોતું. એ તો કોઈ ઉચ્ચ ગર્ભશ્રીમંત અને ખાનદાન કુળની કન્યા હતી. એનાં એ જીવન પુસ્તકનાં પ્રત્યેક પાનાં કાળી શાહીથી કે કુમ્કુમથી નહિ, પણ કાળજી અને હૃદયના રક્તથી આલેખાયેલાં હતાં. એની પ્રત્યેક લીટીએ શોક દુઃખ અને સંતાપના શબ્દોની હાવવરાળો હતી. દુનિયાના કાવાદવાથી અમાત, સંસારનાં સ્નેહ-સુખોથી સર્વથા અપરિચિત, અને વિલાસ વૈભવોથી ન્હાનપણથી જ ત્યજાયેલી એ વૈરાગીની સમાજને માટે નકામી થઇ પડી હતી. દયાહીન જગતને એના જીવનની લેશમાત્ર જરૂર નહોતી રહી. ખરાબા તરફ ધસડાતી એની જીવનનોકા નિરાશાના વમળમાં ધુમરી ખાતી હતી. ખરેખર એનો એ હૃદયંગમ પત્ર વાંચ્યા પછી જ મહેને સમજાયું; કે મહેં એને ધુતકારી કાઢવામાં ભયંકર ભૂલ કરીવી છે; અઘોર પાપ કરીધું છે.

અને એ પાપનો પશ્ચાત્તાપ, એ ભૂલની શિક્ષા, હું આજ પર્યંત ભોગવી રહી છું. એની એ હૃદયસ્પર્શી કાવ્ય-કથા અર્થાત્ આંસુનો ઇતિહાસ વારંવાર વાંચ્યા કરતા આજ મહેને મોઢે થઇ ગયો છે. સાબળો:

[હરિગીત]

શ્રીમાનની છું સુત-વધુ કુળવાનની છું કન્યકા,
 છે તે છતાં અકસોસ કે હતભાગીનીના હાલ આ.
 માબાપની બહુ લાડકી હું 'બહેન બહેન' થતી હતી,
 બ્રાતા-ભાગીની નહિ મહને સ્વચ્છન્દ વિહરતી હતી.
 ઉંમર વરસ દશની થતાં મમ બાળપણ પૂરું થયું,
 વિદ્વાન ગુણીયલ યુવકથી બાવિ-જીવન સંબંધ ગયું.
 સંબંધ સંધાયા પછી શિક્ષણ સકળ પૂરું થયું,
 સંસારનાં શિક્ષણ અનુભવમાં મગજ ગૂંથઈ રહ્યું.
 પણ રે ! અરેરે ! ફર કિસ્મતને ન બાઈ એ ગમ્યું,
 પ્રેમી રમકડું ના વધુ થોડો વખત થોભ્યું-રમ્યું.
 માતા તજી મૃત્યુભૂમિ....પરલોકને પંથે પળી,
 બસ તે દિવસથી આશ અંતરની બધી જળમાં મળી.
 જેની અમીમય લેટથી ચૂમી થકી હું નાચતી,
 હરખાઈ કાલા બોલથી જે હૃદય સરસી આંપતી.
 એ ! એજ માતા ગઈ અભાગી થઈ પછી આ ઠીકરી,
 ગોળી કુટે ને થાય છે જેવી રઝળતી ઠીકરી.
 જનની જતા સ્વર્ગે જતન સંતાનનું થાતુ નથી,
 માતા બરાબર તાતથી વાતસલ્ય સચવાતું નથી.
 કહેવત પુરાતન કાળની લાખખો પિતાના સુખમાં,
 પોષાય ના સંતાન જે પોષાય માની હુંકમાં.

પાળે પિતા પય પાછને નિજ રાજમાં પાણી જગ્યે,
પણ પુત્ર બનતો પુષ્ટ માની ઘંટીએ કે રેંટીએ !
લાજખો લકાવે લાડ બાપૂ તોય બાળક ના રહે,
છાનો રહે માતા લગાડે 'ભાઈ' કહી છાતી સહે.

રે એક પત્નીવ્રત-પ્રતિજ્ઞા લઈ પિતા ભૂલી ગયા,
દશ મારા વિત્યા ના વિત્યા ત્યાં મોહમાં ડૂબી ગયા.
મંગળ મુહૂર્ત નક્કી કરી વરરાજ થઈ ઘોડે ચઢયા,
ને વંશ કુળનો રાખવા માતા-અપર આવી પડયા.

એ સાવકીના રનેહમાં આસકત તાત થઈ ગયા,
પત્ની નવીના પ્રેમમાં ભૂલ્યા સુતા પરની મયા.
કોધિષ્ઠ માતા સાવકી મારે વઢે આમી નહિ,
જ્યાં તાત નહિ તરફેણમાં ફરિયાદ ક્યાં કરવી રહી ?

આ કોમમાં કન્યા-જનમનો મંદ એક ઉમંગ છે,
પગલાં વળી ત્યાં પુત્રનાં એ દુર્દશાના ઢંગ છે.
અળખામણી થઈ હું અપરમા પુત્રની માતા થતા,
અકસોસ બાપુ પણ થયા ધમકાવતા ને મારતા.

શત્રુ બની એ સાવકી....લાજખો હૃદયના શ્રાપ છે,
એ ભાઈ ! મ્હારી આ દશા....એના બધાય પ્રતાપ છે.
સંબંધ જૂનો ક્ષણ મહીં મા સાવકીએ રદ કર્યો,
બીજે વરાવી ખૂબ પૈસો દીન મહીયરમાં ભર્યો.

મમ માંસ લોહી વેચીને....વરપક્ષથી લક્ષ્મી લીધી,
રે ! હાય ! ભડભડતી ચિતામાં જીવતી હોમી લીધી.
આ દીકરી ને ગાય દોરે બેઠે ત્યાં દોરાય છે,
માલીક બાંધે એ ખીલે મુંગે મુંગે બંધાય છે.

સૌભાગ્યના શણુગાર મ્હારા તાત જેવા લાગતા,
પણું અણુસમજણું ઉરમાં નહિ ખ્યાલ એ કંઈ જાગતા.
બાળા વરસ હું બારની હસતી જતી'તી સાસરે,
અજ્ઞાત મ્હેં મૂક્યું હતું મસ્તક અપરમા-આશરે.

આભૂષણો અમે નવાં મ્હાણું સદા હોંસે ધરી,
ખાવા-પિવાનું સુખ થતાં મા સાવકીને વિસરી.
સંસાર-સ્વામી-સ્નેહ તેમજ લગ્ન શી વસ્તુ હશે ?
સ્વપ્નેય એનો ખ્યાલ એ વેળા હૃદયમાં ના હશે

-હોતી ખબર મરુભૂમિમાં આભાસ એ મૃગજા તણો,
ને ચક્રચક્રે છે કાચના કટકા નથી હીરાકણો.
રંગે રૂપાળું શોભતું એ શ્વેત સોમક ઝેર છે,
સાચા હીરાની ચમકમાં સંતર્ધ મૃત્યુ-લ્હેર છે.

પરજ્યા પછી બે માસમાં તો લ્હાય લાગી સાસરે,
ડોસા-પતિ ખોંચી ગયા નિર્મળ અદાલત આસરે.
ચંદ્રક ચુડી ને ચોટલો સૌભાગ્ય-ચિહ્ન ગણાય જે,
ઓ ભાઈ ! હાય હરી લીધાં નિજુર ભાગ્યવિધાત્રીએ.

નાવિક વિનાનાં નાવની કિંમત જગતમાં ધૂળ છે,
સ્વામી વિનાની સુંદરી સહુના નયનની શૂળ છે.
વૈધવ્ય બહાલાઓ સહે વૈરી થવાનું મૂળ છે,
સંસારીઓના સ્નેહ ઉપલકીઆ ન સાચા સ્થૂળ છે.
સ્વામીથી સાસરવાસમાં બે આંખની પણ શર્મ રે',
પણ સ્વામીહીન સ્ત્રી જાય જ્યાં ત્યાં શ્વાન પેઠે હડહડે.
મહિયર વિષે માતા વઢે ભોભઈ બાઈ બધાં લહે,
હતભાગીની સંસારમાં સહુને અકારી થઈ પડે.

મોસાળમાં મામા ન માસા કોઈ કાકા સંઘરે,
બંધુ સગો યા બહેન પણ વિવેક સરખો ના કરે.
માથે પતિનું છત્ર સર્વે બહેન કહે છે ત્યાં સુધી,
અળગું થતા એ સ્નેહીની પલટાય સર્વ પ્રીતિ-રીતિ.

વય સોળની સમજી થતાં આંખુ લરુ છું આંખથી,
આજે પ્રભુને વિનવું ઉદ્ધારવા જગ-પાંખથી.
સરખી સખી મહારી વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી કરે,
મહેં પણ કહ્યું: “બા ! એક સાડી તું મહેને એવી કરે!”

બોલી અપરમા ક્રોધથી શબ્દો હજી ના વિસરી,
માર્યો તમારો એક રાત્રીચોળ બે આંખો કરી.
“માઠી મુઓ ક્યાં સાડી પહેરી જાય માને નાતરે,
કુટરું કપાળ હવે બધા એ શોખ શાના થઈ મરે?”

વિધવા બની તું વેઠ ત્હારા કર્મમાં ચ્હોંટી હવે,
 ઘરકામ કર ખા રોટલો સુખ-સ્વપ્ન સૌ પેલા ભવે.
 કાળાં જીવન પર્યાંત આવાં શોકનાં વસ્ત્રો સજો,
 દિનરાત માળા ફેરવી મરનાર સ્વામીને ભજો.”

દ્રઢતા ધરી ગાળ્યું જીવન મહીયર પછી મ્હેં વેઠમાં,
 પણ એય સુકો રોટલો ખુંચ્યો વિધિના પેટમાં.
 આધાર જીવનનો જરા શત પ્હાડ ત્યાં સંતાપના,
 પડતા ઉપર પાડુ પડે એ ન્યાય શા જગ-આપના ?
 માતા નવીનો લાડીલો સંતાન સ્વર્ગે સંચર્યો,
 ‘પગલાં નકારાં રાંડના’ આરોપ મ્હારા પર પડ્યો.
 માતા પતિને ખાઈને જાંપી નહિ શું ડાકિની ?
 તે લોહી પીતું ભાઈનું ત્હેં છેવટે પિશાચીની ?
 ‘માતા !’ કહ્યું મ્હેં ‘વાત સરજનહારના એ હાથમાં,
 ખાળો વધારે ના હવે....સગગી રહી સંતાપમાં.’
 ત્યાં તો ભયંકર ગર્જના સહ મેઘની વૃષ્ટિ થઈ,
 વિજળી પડી આકાશથી વેરાન આ સૃષ્ટિ થઈ.
 જલલાદના જાલીમ એ જુલમો વિષેથી છૂટવા,
 નીડર બની એકી વખત મૃત્યુ-મઝાને લૂટવા.
 નિર્ણય કરી ન્હાઠીછ હું મ્હારે હવે જીવવું નથી,
 જાઉં જગતની જાણ માટે આત્મકથની આ લખી.

*

*

*

*

એનો પત્ર અહીં પૂરો થતો હતો. મહેં અશ્રુભરી આંખે એની ફરી ઘડી વાળી એ પરખીડિઆમાં મૂક્યો. ત્યાં તો મહેં એ પત્ર વાંચનની પૂર્ણાહુતિની સાથે જ મહારા પતિદેવના જીવનની પણ સમાપ્તિ થએલી નિહાળી. “જો એ મજે તો એની માશી માગજે...” એ એમના એલસા શબ્દો હતા. હું રડી, મહારી જીલને માટે પછી પુષ્કળ રડી; અને આજ પર્યંત એ સંભારીને રડું છું. ભાઈ! સ્વામીના મૃત્યુએ મહેને દીવાની બનાવી દીધી. સગાં સંબંધી સર્વ કોઈની હું માનીતી હતી, એને બદલે એકાએક અળખામણી થઈ પડી. અને આજ છ છ માસ થયા એકલી અટુલી અહોના એક પ્રસૂતિગૃહમાં મહારી એક સખી સાથે નર્સનું કામ શીખી રહી છું.”

“અને ત્હારું ગુજરાન?”

“મહારી સખી કરે છે.”

“તો બહેન! હું પણ ત્હારા જેવો જ એક સમાજના રાક્ષસી રૂઠી બંધનોમાં સર્વસ્વ ગુમાવી ચુકેલો કમનસીબ જીવ છું. ત્હારા જેવી જ એક દુઃખી અનાથ અને અભાગીની બહેનની આ બાળકી છે. એને મુકીને એ એકાએક અદ્રશ્ય થઈ ગઈ છે.”

“ભલે, તો હું એને મહારા પેટની પુત્રી તરીકે પાળીશ.”

વિનુએ ઉઠી પારણામાં પોઢેલી બાળકીને લઈ એના હાથમાં આપી. એને ગાલે ચુમી ભરતાં એ અશ્રુભરી આંખે અને ગદગદ કંઠે બોલ્યો: “આજથી તું મહારી ધર્મની બહેન અને હું ત્હારો ધર્મનો ભાઈ છું. આ બાળકીને ઉછેરવાનું હવે હું ત્હને સોંપું છું. હવેથી ત્હારે ક્યાંય પણ ગુજરાનના સાધન માટે જવાની જરૂર નથી. આ મકાન આજથી તું ત્હારું પોતાનું સમજ, અને જો કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પણ વ્યક્તિ ત્હને

આ બાળકીને માટે પુછે, તો મ્હારું નામ દેજે. મ્હારા દ્વાર ત્હારા જેવી અનાથ ધર્મભગીનીઓને માટે આજથી સદાસર્વદા ખુલા છે. સમાજની લોકની કે ન્યાતીલાની કોઈની પણ પરવા ન કરીશ. જે સમાજ આપણને સંરક્ષણ નથી આપતી, તે સમાજના શાસ્ત્રો અને સિદ્ધાંતોમે માન આપવા આપણે અધાયલા નથી. સમાજ આપણું કંઈ જ સાંભળવા કે રાખવા માંગતી નથી, તો આપણે પણ હવે સમાજનું કંઈ પણ રાખવા કે સાંભળવા માગના નથી. એ એને રસ્તે, તો આપણે હવે આપણે રસ્તે. એને હીક લાગે એમ એ કરે છે, તો આપણને હીક લાગે એમ હવે આપણે કરશું. કહે, ત્હારો શો વિચાર છે ? ”

“ આપ કહેશો એમ કરવા હું તૈયાર છું. ”

“ તો લે, આ મકાનની ચાવી. મેનાને અને ધરને સંભાળવાનું આજથી હું ત્હને સોંપું છું. તેમજ મ્હારી અભાગીની ચંપાની સાથે એ પૂર્ણિમાની પણ તપાસ કરવાનું હું ત્હને વચન આપું છું. ”

એને ધર તથા બાળકી સોંપી એ ડગલો ટોપી પહેરી બહાર ચાલ્યો ગયો. એના ગથા પછી ચંદ્રિકાનાં મોઢામાંથી એટલા ઉદ્ગાર સર્વા: “ પ્રભો ! હજુ આવા આત્મભોગી વીરલાઓ જગતમાં વસે છે, તેથી જ ઉધાધ લાગેલી સમાજનાં સ્થંભો તુટી ન પડતાં ડગમગતી દશામાં પણ ટકી રહેલા છે. ” એની આંખોમાંથી મોતીનાં ઢાણા જેવાં આંસુનાં બે ટીપાંઓ ગાલ પર સરી પડ્યાં.

→ ❧ એ આંસુમાં ધગધગતી વરાળો હતી. ❧ ←

પુખ: ૧૧

“ધર્મપદો”

વિનાયકને મુંબઈ આવ્યાને આજ એક વર્ષ વીતી ગયું છે. ચંદ્રિકાને હાથે પેલી મા વિનાની બાળકી મેના આનંદ સાથે ઉછરી રહી છે. વકીબના ધંધાની પ્રેક્ટીસ પણ હવે ઘણી જ સારી ગામી ગઈ છે. છતાં એને ગૌરી, ચંપા, કે પૂર્ણિમા ત્રણેમાંથી એકેની પણ સાળ હજી મળી નથી.

ગરમીના દિવસ હતા. અદાલતથી ઘર તરફ પાછા ફરતા એણે બગીચાના એક એકાન્ત ખુણે પડેલી બેન્ચ શોધાવી. એને ત્યાં બેઠાંને થોડીવાર થઈ હશે, ત્યાં કેટલીક સફેદ વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલી સ્ત્રીઓ દરવાજામાંથી અંદર દાખલ થઈ. એ સઘળીને પોશાક હિન્દુ સ્ત્રીઓ જેવો હતો. એમના હાથમાં ન્હાની ન્હાની ચોપડીઓનો થોક હતો. આબુબાબુ હવા ખાવા બેઠેલા આબરુદાર ગૃહસ્થો વચ્ચે એ સઘળા ફરી વળી. એમને ચોપડીઓ બતાવી, તે ખરીદવા માટે એ સર્વે આગ્રહ કરવા લાગી.

મ્હને ‘એ ચોપડીઓ શાની હશે?’ એ બાલુવા કુતૂહલ થઈ આવ્યું. મ્હારી જગ્યાએથી ઉડી હું એક સદગૃહસ્થની પાસે જઈ બેઠો. એમની પાસે એ ટાળામાંહેની એક સ્ત્રી ઉભી હતી. પેલા ગૃહસ્થના હાથમાં એણે એક ચોપડી આપી હતી. એમણે એનાં પાનાં ફેરવી જોયાં પછી ગજવામાંથી પાકીટ કાઢતાં પ્રશ્ન કર્યો: “આની કીમત શી છે?”

“ફક્ત એક પૈસો.” જવાબ મળ્યો.

પેલા-ગૃહસ્થે એ સ્ત્રીના હાથમાં એક પૈસો મૂક્યો, એટલે મહેં એના હાથમાંથી એની ખરીદેલી ચોપડી જોવા હાથ લાંબાવ્યો. “નેઉ ખીસ્ટર! જરા જોવા દેશો?” કહી હજી તો હું એમના હાથમાંથી એ લઇને ઉઠાડુ અને વાંચુ, ત્યાં તો એ સ્ત્રીએ પોતાની પાસેથી એક બીજી ચોપડી મહારા હાથમાં મુકી. “લ્યો, આ વાંચો. વાંચવા જેવી છે.” એના મોઢા સહાસું એક ક્ષણ જોઈ મહેં ચોપડીનું પહેલું પાનું ઉઘાડ્યું. એનું નામ “ચંદ્રલીલા” હતું. અચાનક મહારાથી એનું છેલ્લું પાનું ઉઘડી ગયું. છેલ્લા શબ્દો ઉપર નજર પડતાં જ મહેં પેલા મુસ્લીમ ગૃહસ્થને કહ્યું: “અરે! આ તો ખ્રીસ્તી ધર્મની ચોપડીઓ છે.”

એ ગૃહસ્થ કે જેમના હાથમાં “લુકની સુવાર્ત” નામે ચોપડી હતી, અને જે એમણે કોઇ વાંચવાની વાર્તાની ચોપડી હશે ધારી ખરીદી હતી, તેમણે મહારી સહામે કોળા ફાડી જોતાં સાશ્ચર્ય કહ્યું: “શું કહો છો?” એને જવાબ આપવાને બદલે મહેં એ ચોપડી એ બાઈના હાથમાં પાછી આપતાં એટલો જ પ્રશ્ન કર્યો: “તમે ખ્રીસ્તી ધર્મના પ્રચારક છો?”

“હા...” જવાબ મળ્યો.

“તમારો પહેરવેશ તો હિંદુ જેવો છે!”

“અમારા ધર્મમાં ન્યાતજ્ઞત અને પહેરવેશના ભેદભાવ નથી.”

“પરંતુ માફ કરજો, તમે આ રીતે આ પોશાકમાં ફરીને અને આવા વાર્તાના પુસ્તકોનાં નામ ચોપડી ઉપર છાપીને અન્ય ધર્મીઓને છેતરીને તમારો ધર્મ પ્રચાર કરો છો, એ સાફ કહેવાય નહિ. હા...હિંમત-પૂર્વક કહીને આપો, કે આ ખ્રીસ્તી ધર્મનાં પુસ્તકો છે.”

“ખરી વાત છે. આ તો તમે એક જાતની આલ્યાણ ચલાવો છો.” મ્હારી સાથે એટલા મુસ્લીમ ગૃહસ્થ લીધેલી ચોપડીના રોપમાં ને રોપમાં કટકા કરી નાખતા ગળું ઉઠ્યા.

વાત હવે વધી પડી. મામત્રો પણ જરા રસે ચડ્યો. અમારી અને એ બાઈની વચ્ચે દલીલો અને ધર્મનો વિતંડાવાદ શરૂ થયો. એ બોલી: “જુઓ તો ખરા, હજુ આનાથી પણ તમારી સમાજ અને ધર્મનો ખુરો વખત આવશે.”

મ્હારા પાડોશી બિરાદરનો પિત્તો એના આ કટાક્ષ સાંભળતા કામુમાં ન રહ્યો. એ તો આ સાંભળીને એવા ફરળી ગયા, કે એ બાઈના હાથમાંથી તમામ ચોપડીઓ આંચકા લઈ એણે પાસેના પાણીના હોળમાં ફેંકી દીધી. મામત્રો ગંભીર થતા એની બીજી ખંડેનપણીઓ જે આમતેમ ફરી રહી હતી, તે તમામ ત્યાં દોડી આવી પેલા ગૃહસ્થને વિંટળાઈ વળી. એ ટોળામાં મ્હારી નજર એ મુસ્લીમ ગૃહસ્થની સાથે સંગીન દલીલ કરતી સહુને મોખરે ધસી ગયેલી એક નીડર યુવતી ઉપર પડી. મહેં એને ઓળખી કાઢી. એ બીજી કોઈ નહિ પણ મ્હારી અદ્રશ્ય થઈ ગયેલી ગૌરી હતી.

હવે હું મ્હારા એ બિરાદરની મદદે આગળ આવ્યો. મ્હારી ઉપર નજર પડતાં જ એ ચમકી. “કોણ...તમે ! અહીં ?” એના મોઢામાંથી સહસા એટલા ઉદ્ગાર બહાર સરી ગયા. એક ક્ષણ અમે બંને એકેકેની તરફ મીટ માંડીને જોઈ રહ્યા. અંધડો અંધડાને ઠેકાણે રહી ગયો. હું મૌન તોડી ધીમે સાદે બોલ્યો: “ગૌરી ! હું ત્હારી સાથે એકાન્તમાં થોડી વાત કરવા માગુ છું.”

“તમે ચાલતા થાવ, હું આવી પહોંચું છું.” કહી એણે પોતાની અન્ય સગીઓને ત્યાંથી વિદાય કરી. ત્યાર પછી અમે બંને પેલી એકાન્ત ખુણામાં પડેલી બેન્ચ ઉપર બેઠાં. એણે મને ત્યાં જતાં જ પ્રશ્ન કર્યો: “કહો, હવે શું કહેવું છે?”

“ગૌરી! તું કોણ? અને આ શી પ્રવૃત્તિ?”

“એમાં આશ્રય પામવાની શી જરૂર છે? જે સમાજે મને સંધરી, જે ધર્મે મને અપનાવી-આશ્રય આપ્યો, તેની હું સેવા કરી રહી છું.”

“તો શું તું કીશ્રીયન થઈ ગઈ! વટલઈ ગઈ?”

“હા. આત્મહત્યા કરી કલંકીતા ગણાવું, એના કરતા જીવીને લોક-કલ્યાણ કરવાનો આ મારું મહેં મહારી રાજપ્રુશીથી પસંદ કર્યો છે.”

“પણ ધર્મ! જાત! આખર!”

“નહિ તો પણ તમારી સમાજમાં અમારા જેવી વિધવાઓને વળી આખર હોય છે જ ક્યારે? વિધવાની ગણતરી સમાજ એની પોતાની જાતમાં ક્યારે કરે છે? વિધવાનાં ધર્મ અને જીવન સમાજમાં સંધવાનાં ધર્મ અને જીવન કરતાં સાવ નિરાળાં જ હોય છે.”

“ગૌરી! સમાજે તમને અન્યાય કર્યો કપુલ, પણ એટલા માટે તમારે આવું સાહસિક પગલું એકદમ નહોતું બરવું.”

“તમારી સમાજ આજ વર્ષોથી અમને છુંદવાના પગલાં ભરી રહી છે, તેને કોઈ પૂછે છે ખરું? છતાં પણ સમાજના તમારા જેવા યુવાનોએ હિંમતથી અમારે માટે એવાં કોઈ સ્થાન રાખ્યાં હોત તો જીવદી વાત હતી, પણ તેવું કંઈ જ નથી. આંસુ અને આત્મહત્યા એજ તમારી સમાજમાં અમારા વૈધવ્ય-જીવનને માટેની સગવડો!”

“ ગૌરી ! ગૌરી ! એમ ન બોલ. સમાજમાં કંઈ કેટલા અબ-
જાશ્રમે, વિધવાશ્રમે, અને પતિતાશ્રમે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ત્હારા
ગયા પછી મહેં પણ એ દિશામાં પગલું ભરવા એક એવું અબજાશ્રમ
ખુલ્લું મૂક્યું છે. તદ્ ઉપરાંત હવે તો હિન્દુ મહાસભાઓ તરફથી હિન્દુ
મીશનો અને શુદ્ધિ સભાઓની શાખાઓ પણ ઠેરઠેર ખુલી ગઈ
છે. મ્હારું કહ્યું માન, પાછી ફર, મ્હારી સાથે ચાલ. હું ત્હને શુદ્ધ
કરી મ્હારા પોતાના અબજાશ્રમમાં જીંદગીભર રાખવા તૈયાર છું.”

“ માફ કરો વિનય ! તમારા સ્થાપેલા એ આશ્રમે અને પતિતા-
વિશ્રામે મહેં બધા બરાબર જોઈ નાખ્યા. એના ગોટાળા અને અંધેર
પણ પૂરેપૂરા સાંભળ્યા, જાને પણ અનુભવ્યાં. એમાંની સંકેટો સંસ્થા-
ઓમાં મોટે ભાગે સ્ત્રીઓને સાંસારી-જીવન જીવવાં જોઈતાં સ્વતંત્ર
શિક્ષિત અને સંસ્કારિત (સ્ત્રીઓને યોગ્ય) શિક્ષણ નહિ, પરંતુ સાધુડી
જીવન જીવવાનાં સાદાં અને ત્યાગી શિક્ષણ તેમજ વ્રત-અપવાસનાં
કઠોર દંડની કેળવણી જ આપવામાં આવે છે. અને એ પ્રમાણે દમનની-
તિથી તથા સ્વાભાવિક માનસિક વિકાસ-વેગની ફરજિયાત (મરજિયાત
નહિ) અટકાવત કરવાથી આશ્રમેની અબજાઓ બ્રાંટાચાર કરી પોતાની
જાનને અને આશ્રમને બંનેને કલંક લગાડે છે.”

“ પણ મ્હારે માટે એવા ચારિત્ર્યની શંકા રાખવાની જરૂર
નથી. તું મ્હને સારી રીતે જાણખે છે. હું ત્હારે ખાતર-ત્હારા પ્રેમને
ખાતર આ જીવન હજી કુમારો રહ્યો છું.”

“ વિનય ! હું તમને એવા આશ્રમ કાઢવાની સલાહ નથી
આપતી.”

“ કારણ ? ”

“ સમાજ સાધુડીઓનાં આશ્રમને પોપશે, તમારી અને મહારી જાવનાના આશ્રમોને નહિ ચાલવા દે. ”

“ ગૌરી ! ત્હારું કહેવું સત્ય છે, મહારે એવા જ કદવા અનુભવ પછી સુરતમાં બાપીદા ધરના એ આશ્રમને તાળું મારી દઇ હાલ આતો આવવું પડ્યું છે. તેમ છતાં હું ત્હારાં આ પગલાંને નથી પસંદ કરતો ? ”

“ જો તમને મહારે માટે હવે એટલું બધું લાગે છે, તો તે દિવસે હું તમારે ત્યાં રહામી ચાલી-ચલાવીને આશ્રય માગવા આવી હતી. યાદ છે, ત્યારે તમે મહને શો જવાબ આપ્યો હતો ? ”

“ એ ભૂતકાળની ભૂતો હવે ભૂરી જા. એ ઠોકર ખાધા પછી મહને પૂરું જ્ઞાન થયું છે. અને આજ હવે મહારા વિચાર પલટાઈ ગયા છે. ”

“ જો એમજ છે, તો ચાલો, મહારો હાથ ઝાલો. હું આપની સાથે આપને ઘેર હજી પગ આવવા નૈયાર છું. બોલો, તમે જાહેરમાં મહારી સાથે લગ્ન કરી મહને તમારી કરશો ? ”

“ ગૌરી ! હવેથી કંઈ વધારે છે વાર ? આપણી વચ્ચે અખંડ પવિત્ર પ્રેમ છે, અને તે કાયમ રહે તે બસ નથી ? ”

“ એટલે શું તમે મહને એક વેશ્યાની માફક તમારી રખાત તરીકે રાખવા માગો છો ? ”

“ બિલકુલ નહિ. હું ત્હારા રનેહને સ્પર્શ કરવા માગુ છું, શરીરને નહિ. ત્હારો દેહશુદ્ધિ કરી ત્હને મહારા આશ્રમમાં રાખીશ. પછી આપણે બંને મળી ત્હારા જેવી અસાગીનીઓને મદદ કરવાનું...”

“ પરંતુ હું તો સંસાર-મુખ ભાગવવા ઇચ્છું છું. ઈન્દ્રિય-દમન કરવાની અને મૃત્યુ પર્યંત સંઘમની માળા ફેરવવાની શક્તિ મહારામાં નથી. આશ્રમમાં રહેવાને ખાતર નહિ પાગલ સંસારી થવાને ખાતર હું તમારી સમાજમાં પાછી આવવા નૈયાર છું. ”

“ જો ત્હારી એવી જ દૃષ્ટિ હશે, તો કેમ યોગ્ય યુવકને શોધી, તેની સાથે ત્હને...”

“ કાં! તમને પોતાને એ પગલું ભરતાં શી વાંધો છે ? ”

“ જોને કાર્ય કરવાનું છે, તે આશ્રમના કાર્યકર્તાઓ કલંકીત ન હોવા જોઈએ. ”

“ તો શું તમે મ્હારી સાથે વિધિપૂર્વક લગ્ન કરવામાં હજુ કલંક જોને પાપ માનો છો ? ”

“ ઝારી! આખરે પણ તું એક વિધવા રહી, હું ત્હને પરણીને આશ્રમ ચલાવવા જાઉં, તો સમાજ મ્હારા એ આશ્રમ ઉપર થુકે. ”

“ તો પછી જવ, તમારી સમાજ અને તમારા આશ્રમોના સંચાલકો (ટીચેરીટીકલ નહિ પણ પ્રેક્ટીકલ) વાણીમાં નહિ પણ વર્તનમાં આવાં પગલાં ભરી બતાવવાની જ્યારે હિંમત કરે, ત્યારે જ આવજો. અમે તમારા આશ્રમોમાં આવી યુવાનીમાં સંયમ પાળી, દેહ દમન કરી, ઉદ્ધાસ અને વાસનાને કચરી નાખી સાધુડી સમા ત્યાગી જીવન જીવવા ખુશી નથી. આ લોકો-આ ઇશાઇ મીશન તો અમારા જોવા નિરાધાર બાળક-સ્ત્રીઓને પોતાની સાથે રોડથી રાખે છે, તેને બચાવે ગણાવે છે. સ્વતંત્ર ગુજરાત ચલાવી શકવાનાં શિક્ષણ (નર્સીંગ વિજેરે) આપે છે. નોકરી ધંધે લગાડે છે. એટલું જ નહિ પણ કામ પણ જતના બેદબાવ વિના પોતાની સમાજમાં દાખલ કરી રોટી વહેવાર અને બેટી વહેવાર અને રાખે છે. બોલો તમારી હિંદુસભા, હિંદુ ધર્મ એટલું કરી શકે છે ? ”

“ પણ વિશાળ હિંદુ ધર્મના સિદ્ધાંતો સામાન્ય અને સાધારણ થઈ જવાની સર્વ કોઈને જોઈક રહે છે. ”

“તો પછી માંડી વાળો વાળીમાં સ્વતંત્ર અને શુરાનું અમને કામ નથી, અમારે તો વર્તનમાં-કર્તવ્યમાં શુરાનું કામ છે. જરા બતાવો તો ખરા, તમારી શુદ્ધિસભા, હિન્દુસભા, અખળાશ્રમો અને પતિતાશ્રમો જેવી સંસ્થાઓના કેટલા કાર્યકર્તાઓએ, કેટલા સંચાલકોએ અમારા જેવી વિધવાઓને-શુદ્ધ થએલીઓને-પતિતાઓને પોતાના ઘરમાં બેસાડી છે? કેટલાં પાવન થએલાં અરપૃસ્થો અને વિધર્મીઓને નોકરી ધંધે લગાડી તેમની સાથે એકજ ભાણામાં ખેસી ખાધું છે? એકજ પ્યાલે પાણી પીધું છે? યા તો પોતાની દીકરીયો તેમને પરાણી છે? ધર્મ-પલટો કીધા પછી પણ તમે એના દેહ-પલટામાં અને વર્ણપલટામાં માનો છો ખરાને? બોલો, એને માટે તમારી સમાજ શો જવાબ આપે છે?”

“એકજ વાન ગૌરી! કદાચ હું ત્હને અપનાવું. મ્હારી સંસ્થા ત્હને સ્વિકારે, પણ ત્હારી આ કીશ્રીયન સોસાયટીની માફક આખી હિન્દુસમાજ ત્હને સ્વિકારે, ગ્રહણ કરે, એની ખાત્રી હું ત્હને નથી આપી શકતો.”

“તો જનક, વિનાયક! સમાજને એવી બતાવો. હિન્દુ મીશનોને એ દિશા બતાવો. જે દિવસે તમારી સમાજ એ ભાવનાને ગ્રીક્ષનાં શીખશે, તે વખતે તમારે વગર કંઈ હું ખુશીથી તમારી સમાજનાં ચરણ ચુમવા ચાલી આવીશ.”

એ ઉભી થઈ. વિનુએ એનો હાથ પકડ્યો “ગૌરી ત્હને હું કાંઈ વિચાર કરીને જવાબ દઉંશ. વચન આપ કે આવતી કાલે મ્હને આ જગ્યાએ જરૂર પાછી મળી જઈશ.”

“ભલે, આવીશ.”

❀❀❀ હાથમાં હાથ મુકી વચન આપી એ ચાલી ગઈ ❀❀❀

પુષ્પ: ૧૨

“કોનું પાપ?”

બી જે દિવસે વિનુ અને ગૌરી પાછાં મળ્યાં. વિનુ પોતાનો ૬૦ નિશ્ચય આજ કરી ચૂક્યો હતો. રાતોરાત તે પોતાની સ્થિતિના શેઠને ઘેર જઈ ગૌરીની શુદ્ધિસભા કે હિંદુસભાના આશ્રય હેઠળ દેહશુદ્ધિ કરાવી, પોતાની સાથે પુનર્લગ્ન કરાવી આપી, ન્યાતમાં દાખલ કરવા બહુ બહુ સમજાવ્યા, પરંતુ એ ધર્મચુસ્ત સનાતની બ્રાહ્મણ પુરૂષે એને સાફ ધસીને ના પાડી, એટલું જ નહિ પરંતુ એની બાબતની ચર્ચા કરવા સમસ્ત પંચને પણ એકઠી કરવાની ઉદ્દારતા ન દર્શાવી. “બ્રાહ્મણ વિધવા! વટલેલી! અને તે પણ પાછી ખ્રીસ્તી-ધર્મમાં! અને એની સાથે પુનર્લગ્ન! પછી ધાંચી-ગોલા અને આપણામાં ફેર જ શો રહ્યો?” એમણે દલીલ કરી.

“માફ કરજો મહાશય! તમે જેને ફેર કહો છો, એને હું હડ-હડતો અન્યાય કહું છું. ન્યાતગતને ધર્મ તેમજ સત્ત્વ સાથે શો સંબંધ હોય? બદકે એ બાબતમાં તો આપણા વાણીઆ-બ્રાહ્મણ જેવી ભણેલી અને સમજી કોમો કરતાં આવી કણબી-ખત્રી જેવી અન્ય કોમોને હું વધુ આગળ પડતી માનું છું. એ લોકો પુનર્લગ્ન કરી જાહેરમાં ધર માંડી તમારા જેવાની આંખે ચઢે છે, બ્યારે તમે લોકો ધરને ખુલ્લો બ્રહ્મચાર કરી ઉધાધની માફક સમાજ અને કોમના થાંભલા અંદરથી કોરી નાખો છો.”

આવા વાદવિવાદનું પરિણામ અતે શુન્યમાં આવ્યું. નિરાશા અને અપમાન સિવાય એને અન્ય કશું પ્રાપ્ત થયું નહિ. ગૌરીએ એના ઉદાસ મ્હેરા તરફ જોઈ પૂછ્યું: “કાં...પછી શો નિર્ણય કર્યો?”

“હું ત્હને સ્વિકારવા તૈયાર છું. પરંતુ ગૌરી! ન્યાતિ આપણને સ્વિકારવાની-સંઘરવાની સાક્ષ ના પાડે છે.”

“તો પછી એને વળગી રહેવા માટે આટલી બધી ખેંચાતાણુ શા માટે કરે છે? ચાલો, ઉઠો, વિનય! હિન્દુધર્મ અને હિન્દુ-સમાજને નિલાંબલી આપો. મ્હારી માફક આ ઇશાઇ મીશનમાં જોડાવ. એમાં આપણને સ્થાન મળશે. આપણે બંને સુખી થઈશું.”

“ભલે, જેવી ઇચ્છરની ઇચ્છા.”

“ભરેલે હૈયે અને ભરેલી આંખે ગૌરીનો હાથ પકડી એ એની સાથે ગયો. પોતાની રાજ્યપુશીથી ધર્મ-પરિવર્તન કરી એણે પાદરી સમક્ષ ગૌરીને પોતાની સ્ત્રી તરીકે સ્વિકારી. એમનાં નવાં નામ મી. વિલીયમ અને મીસ ઓ પાડવામાં આવ્યાં.

*

*

*

*

ઉપરની વાતને આજ પાંચ વર્ષનું અંતર જોડી ગયું છે. પેલી ચંદ્રિકા અને ન્હાનકડી આળકી મેનાને પણ વિનાયકે પોતાની સાથે જ સમજાવીને ખ્રીસ્તી-ધર્મમાં અપનાવ્યાં છે. સામાન્ય વકીલમાંથી ચઢતા ચઢતા સરકારી વકીલ બની આજ એ ન્યાયાધીશની પવિત્ર ખુરસી શોભાવી રહ્યો છે. ન્યાતિ એનું નામ અને ઇતિહાસ બૂલી ગઇ છે, પણ એ પોતે હજી પોતાને અને ન્યાતને નથી ભૂલ્યો. એની ધર્મ-ભગીની ચંદ્રિકા પણ મીસ એઇનને નામે અત્રેની સરકારી સીવીલ હોસ્પિટલમાં નર્સ બની એને ત્યાં જ પોતાના દિવસ સુખસુતોષમાં નિર્ગમન કરી રહી છે. છતાં હજી વિનાયક ચંપા અને પૂર્ણિમા એ બે નામ નથી ભૂલી શક્યો. બહુ બહુ શોધ કર્યા છતાં હજી એકેનો પત્તો નથી મેળવી શક્યો.

આજે એ દિવસથી શહેરમાં દિલ્હીના પ્રખ્યાત આર્ય-સમાજજી વક્તા અભ્યાસી અને ધર્મપ્રચારક પંડિત સત્યચરણ શહેરમાં જુદે જુદે ઠેકાણે ભાષણો આપી ઠેર ઠેર આર્ય-મીશનો સ્થાપવાની ચળવળ ઉપાડી રહ્યા હતા. પિનાયકને કાને આ વાત આવતાં એ પણ આજે એ દિવસથી એ ભાષણો સાંભળવા જઈ રહ્યા હતા. અહીંના-ગુજરાતના આશ્રમો અને તેના સંચાલકોમાં અવિશ્વાસ અને કડવા અનુભવ ધરાવનાર વીલીયમને એનાં ભાષણો સાંભળ્યા પછી કિતર હિન્દુસ્તાનના એ આશ્રમો, પ્રચારકો અને સંચાલકો તરફ કંઈક માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. છતાં એ કહેવામાં શૂરાઓ કર્તવ્યમાં પૂરા છે કે કેમ ? તેની ખાત્રી કરવાનો તેણે મક્કમ નિર્ણય કર્યો.

ખીજે દિવસે એ કચેરીમાં ગયો. ન્યાયાધીશ તરીકેની ખુરસી શોભાવતા આજ એની સમક્ષ પોલીસે જે પ્રથમ કેસ રજુ કર્યો, તે એક પતિતા સ્ત્રીનો હતો. એને માથે એનાં દુધપીતાં બચ્ચાને જીવનું મારી નાખી નદી કિનારે મુકી આવવાનો આરોપ હતો.

બાઇને હાજર કરવામાં આવી. એના કપડા સાદા અને સાધારણ હતા. એના હાથમાં એક કુમળાં બાળકની લાસ હતી. મોઢું દયામણું હતું. નીચું જોઈ રહેલી એ અસાગીનીને ન્યાયાધીશે સંવાલ કર્યો : “આ બાળક ત્હાં પોતાનું છે ?”

“હા...” એણે નીચે મોઢે જ જવાબ વાળ્યો.

“ત્હારા પેટનાં બાળકને આવી રીતે મારી નાખી દેંકી દેતાં એક માતા તરીકે ત્હારા પથર જેવા દીલમાં જરા પણ દયા ન આવી ?”

“ન્યાયાધીશ સાહેબ ! દયા ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય ? અમારા જેવી અભાગીનીઓને આવે પાપને માર્ગે ધકેલતાં અમારી હિન્દુસમાજને

દયા ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ મ્હારું નહિ પણ સમાજનું પાપ છે. આ બાળકની માતા હું અભાગીની-કલંકીતા-પાપીની છું, પણ એનો પિતા સમાજમાં પોતાને પ્રતિષ્ઠિત તરીકે ઓળખાવનાર એક શ્રીમંત અને સનાતન ધર્મનો આગેવાન છે.”

એનું નીચું વદન હવે ઉંચું થઈ ગયું હતું. એની લાલચોળ આંખોમાં આંસુનાં ટીપાં હતાં, પણ એના શબ્દોમાંથી અંતરની ધગધગતી વરાળો ઉડતી હતી. એ ન્યાયાધિશ તરફ જોઈને આગળ બોલી: “સાહેબ ! હું તમને શું કહું ? આજથી પાંચ વર્ષ પર હું એક ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ કુળની બાળવિધવા હતી. સાસરીઆના અને સમાજના ત્રાસે ધર છોડી હું આત્મહત્યા કરવા ગઈ હતી. પરંતુ ત્યાંથી તમારા જેવા એક સહૃદય યુવાને મ્હને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપવાનું વચન આપી તેમ કરતાં અટકાવી હતી. પાછળથી તેની ગેરહાજરીમાં તેની સ્ત્રીની નજરે હું શોક્ય જેવી અને આપઘાત કરવા લાયકની લાગતાં તેણે મ્હને વાફ-બાણોથી વિધીદાઝમ પર ડામ દીધાં. આથી મ્હારું મગજ ફરી ગયું. કોઈપણ પ્રકારે આ સમાજને જાર રૂપ એવા મ્હારા જીવનનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરી રહામેથી આવતી એક મોઠરકારની નીચે છુંદાઈ જવા હું રસ્તામાં વચ્ચોવચ્ચ સુઈ ગઈ. પણ મ્હારું મ્હોત ન આવ્યું.” એમાં બેસનાર શેડીઓ મ્હને બચાવીને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો. મ્હારી નિરાધાર સ્થિતિ જાણ્યા પછી તેણે મ્હને પોતાને ત્યાં નોકરડી તરીકે રહેવા આમ્રહ કર્યો. મ્હેં એની વાત કબૂલી. છેલ્લા ત્રણ વરસ ઉપર એની સ્ત્રી પંચત્વ પામી, અને તે પછી એણે મ્હને સમજાવી-પટાવી આવળે માર્ગે ઉતારી. સમાજમાં આખર અને મોબ્બો ધરાવતા એ શેઠ જાહેરમાં મ્હને એની નોકરડીની માફક અને ઘરમાં પરિણિત

સ્ત્રીની માફક રાખવા લાગ્યા. એ મહાપુરુષનું મુખારક નામ માણેકલાલ છે. ન્યાતે વલ્લિક કોઇ વૈષ્ણવ સંપ્રદાય પાળે છે. દરરોજ સવારમાં લાંબુ ડીઝું કરી મંદિરે દેવના અને ગુરુ મહારાજનાં દર્શન કરવા જાય છે. એ પૂણ્યાત્મા અને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનું આ પહેલું નહિ પણ બીજું પાપ છે. પહેલાં પાપ ફળતો એમણે આજ રીતે મહારી પાસે નાશ કરાવ્યો હતો, અને આજ બીજાં પાપનો નાશ કરવા જતાં હું પકડાઇ ગઇ છું. પોત્રિસે મહારી આ કેદિયત-આ એકનાર વજુદ વગરના હોઇ માનવાની ચોકખી ના ખાડી છે, અને એ શેઠ પણ મહારા પકડાઈ ગયાની ખબર સાંભળતાં ‘મહારી વર્તાયું કે ઉપર શંકા આવતા મને આજ ચાર માસ થયા એને ત્યાંથી ‘રજા આપવામાં આવી છે,’ એવું હઠહઠનું જુઠાણું ખોલી આનાંથી છુટી ગયા છે. એ પૈસાદાર અને પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી પોલીસ અમલદારે એની જુગ્યાની સાચી માની છે, જ્યારે મહારી ગરીબ અને અનાથ અમળાની વાત ઉપર કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. હવે તમેજ વિચારો, આ કોનું પાપ ? મહારે પાપ કે સમાજનું પાપ ? ”

“ ન્યાયાધીશની આંખમાં એની આ હૃદયબોદક આત્મકથની સાંભળી પાછી આવ્યાં. એણે એને શાન્તવન આપતાં પૂછ્યું : “ગભરાઈશ નહિ, બહેન ! તને હું બરાબર ન્યાય આપીશ. કહે જોડે, ત્હારું નામ શું ? ”

“ મહારે પહેલું નામ તે પૂર્ણિમા હતું... પણ હમણા..... ”

“ પૂર્ણિમા અને સુરતની રહેવાશી ? ” એને ધર્મભગીની અંદ્રિ-કાએ કહેલો આંસુનો ઇતિહાસ સાંભરી આવ્યો. એણે પૂછ્યું : “ ત્યારે સુરતમાં તને આત્મહત્યા કરતા અટકાવી ઘેર લઇ જનાર યુવકનું નામ અંદ્રકાન્ત હતું ? ”

“હા, અને મહેને કાઢી મૂકનાર એની પત્નીનું નામ ચંદ્રિકા હતું.”
વિલિયમે એને ઓળખી લીધી. એણે આંખમાંના આંસુ રમાડથી
લૂંટ્યાં કહ્યું: “બહેન! તું આજનો દિવસ મ્હારે ત્યાં રહે, હું એ
શેઠને બોલાવી ચોગ્ય તપાસ કર્યા પછી ત્હને ન્યાય આપીશ.”

અમલદાર અગા મુજબ પૂર્ણિમાને ન્યાયાધીશને ઘેર મોકી આવ્યો.
કોર્ટનું બીજું કામ ખતમ થયા પછી સાંજે ન્યાયાધીશ પોતાને મુકામે
પહોંચ્યા. ઘેર જતાં જ એણે પોતાના પટાવાળાને એક ઠોકણું
લખી આપી શેઠ માણેકલાલને પોતાને ત્યાં હમણા ને હમણા તેડી
લાવવા મોકલ્યો.

* * * *

દરમ્યાન ચંદ્રિકા અને પૂર્ણિમાની અવસરસ ઓળખાણ થઈ
ચૂકી ચંદ્રિકાએ પતિના છેલ્લા શબ્દોને માન આપી આંસુભરી આંખે
પોતાની જૂઠ્ઠાને માટે એની માફો માગી. અને સગી બહેનની માફક
એકેકને બેંટી રડી પડ્યાં.

એટલામાં શેઠ માણેકલાલ આવી પહોંચ્યા. સ્હામસ્હામા ખુરશી
ઉપર બેસતાં વિલીયમે એની તરફ જોઈ કહ્યું: “મી. માણે લાલ! તમને
ખબર છે, કે આજે કોર્ટમાં એક બાઇએ તેણીના બાળકના પિતા
તરીકે તમને ઓળખાવ્યા છે?”

“હું! મહેને કાઈ સ્ત્રી જ નથી. મ્હારી સ્ત્રીને મરી ગયાને તો
આજ ત્રણ વર્ષ થયા, સાહેબ!”

“પરણેલી નહિ તો રખાવ હશે.”

“એ શું બોલ્યા? મ્હાન જેવો એક ચુસ્ત વેળણુવ ધર્મી અને
ખાંતદાન માન્યાપનો દીકરો સ્વપ્ને પણ એવું કામ કરે?”

“તો પછી આ બાઇ બીજા કોઇના નામ પર નહિ ને એકલા તમારા જ નામ ઉપર ગળે પડે, એનું કંઈ કારણ?” કહેતાં વિલીયમે તેની નજર રક્ષામે પૂર્ણિમાને લાવી ઉભી કરી.

એને જોતાં જ એના ટાંટીઆ ધ્રુજી ઉઠ્યા. જીએ લોચા વળવા માંડ્યા. એ જેમ તેમ બોલ્યો: “પણ...પણ...”

“પણ શું? તમે આ સ્ત્રીને બીલકુલ ઓળખતા નથી, એમ કહેવા માગો છો?” વિલીયમે હવે પોતાની સંતનો સુસવાટો બતાવવા માંડ્યો.

“નહિ સાહેબ, હું એને ઓળખું છું, સારી પેઠે ઓળખું છું. પણ એ મ્હારી રખાત નહિ પણ નોકરડી હતી, અને છેલ્લા ચાર મહિના થયા...મ્હેં એને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી છે.”

“બસ કરો. માણેકલાલ! હું એને સારી પેઠે ઓળખું છું. તમારા જેવા સમાજમાં આચરદારમાં ખપતા શ્રીમંતોને આવાં ધૂપા બજિયારી જીવન વિતાડી, આવાં નિર્દોષ બાલકોનાં લોહી રેડી, માથે આવી પડતાં હડહડતું ગુનાણું બોલી આવી બાપડી અનાથ બાળાઓને છોડી દેવામાં લ્યાનન છે, શરમ છે, ધિક્કાર છે. વિધવાઓને ફરી વિવાહ કરતા અટકાવતો, પતિતાઓને પાવન કરવામાં પાપના પડછાયાં બાળતો તમારો પવિત્ર ધર્મ તમારાં આવાં છુપાં ને કાળાં કામ કરતાં કયાં સંતાઇ બન્ય છે?”

“પણ સાહેબ! હું આમાં નિર્દોષ છું..”

“ચુપ રહો હું તમારો એક પણ અક્ષર સાચો માનવાની સાફ ના પાડું છું. મ્હેં તમને અત્યારે ઘેર મળવા અહીં એટલા માટે બોલાવ્યા છે, કે જો હજી પણ તમારી ઇન્જન-આચર અને ખાન-

દાની જળવધી હોય, તો હું તમને એક છેલ્લી તક આપવા નાણું છું. જેલખત્રા જઈ છાપામાં કાળા અક્ષરે નામ છપાવી તમારા આપદાદાની ઇજ્જત-આબરૂ ઉઘાડી ન પાડવી હોય, તો ધરમેજે સમજી જઈ મ્હારા કલ્યા મુજબ હવે જાહેર હિંમતથી મયદાને પડો. તમે વિધુર છો, અને એક વાર નહિ પણ બન્ને વાર આ અભાગીનીને આ પાપના કુવામાં હડસેલી ચુક્યા છો. તો આ વેળા એનો હાથ ઝાલી એને તમારી સ્ત્રી તરીકે સ્વિકારો, એના આ દુધપીનાં બચ્ચાના તમે સાચ્યા બાપ બનો.”

“ સાહેબ ! સાહેબ ! એમ કરવાથી ન્યાતજ્ઞતામાં મ્હારી આબરૂ ઇજ્જત...”

“ જેલમાં જશો, અને પેપરે ચડશો એના કરતાં વધારે સચવાશે ”

“ મદને વિચાર કરવાને થોડો વખત આપો. સાહેબ ! ”

“ સતે જાવ, તમને ચોવીસ કલાકનો સમય આપું છું. કાલ સાંજે આજ વખતે આવી તમારો છેલ્લો જવાબ આપી જાઓ; નહિ તો પરમ દિવસે અદાલતમાં ફેંસલો સાંભળવા હાજર થાઓ. ”

સલામ કરી એણે વિદાય લીધી. મીસીસ વિલીયમ મીસ એલન અને પૂર્ણિમા તો એમનો આ ન્યાય સાંભળી હક થઈ ગયા. અને એ સંજ-ધમાં કંઈ સલાહ-જવાબ થાય, તે પહેલાં તો પટાવાળાએ અંદર આવી બપોર આપી: “ એક સદ્ગૃહસ્થ આપને મળવા માંગે છે સાહેબ ! ”

“ જા, એમને આવવા દે. ”

થોડીવારમાં એક સનાતન ધર્મના સ્થંભ જેવા લાગતા વયોવૃદ્ધ પુરૂષે ત્યાં આવી સલામ કરી. વિલીયમે એને ખુરસી પર બેસવાનું

કહેતાં એની સ્થાને જોયું. તરત જ એણે એ આવનાર મૂર્તિને ઓળખી લીધી. એ તેજ એની જાતિનો શેઠ હતો, કે જેને ત્યાં એ એકવાર ગૌરીને શુદ્ધ કરી પોતાની સાથે પરણાવી આપવાની સમજણ આપવા ગયો હતો. પણ એ વાત એણે હૃદયમાં લમણા દાખી રાખી. કેમ જાણે એને એ ઓળખતો જ નથી !

→ પણ આવનાર એ પાંચ વેઈ પહેલાના વિનાયકને ન ઓળખી શક્યો ←

પુનઃ ૧૩

“હૃદય-પલટો”

“આ પ કોણ હો, અને શા માટે આવ્યા હો ?”

“સાહેબ ! હું સમગ્ર વર્ણીક ક્રામનો મહાજન શેઠ છું. સાથે આબરુદાર અને પૈસાદાર છું. મહેં અત્યાર સુધીમાં કંઈ કેટલી બોર્ડિંગો, શાળાઓ, લાયબ્રેરીઓ, હોસ્પીટલો, દેવમંદિરો, ધર્મશાળાઓ અને એવી ધર્માદા સંસ્થાઓને મદારાથી બનતી મદદ કરી છે. મહાઈ નામ શ્રીમંતલાલ છે. પરમ દિવસે પહેલી તારીખે અમારી ક્રામ તરફથી એક અખળાશ્રમ મહોટા પાયા પર ખુલ્લું મુકવાનું નક્કી હતું છે. તો આપ સાહેબને મુખ્યારક હસ્તે એ ક્રિયા થાય, એટલા માટે.....”

“બલે, મહને કંઈ વાંધા નથી. તમારા લોકોની એવી પ્રવૃત્તિ તરફ મહારી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે. પણ શ્રી. શ્રીમંતલાલ ! હું તો ખ્રીસ્તી છું, પરધર્મી છું. તમારી સમાજ મહારે હાથે એ આશ્રમ ખુલ્લો મુકાય, એમાં વાંધા નહિ ઉઠાવે કે ?”

“ના રે સાહેબ ! એ શું બોલ્યા ? બિટ્ટી તમારા જેવા પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન માણસને હાથે એ ક્રિયા થતાં, સંસ્થાનું નામ જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરવાનું થઈ જશે.”

“હં...એમ છે। વાર, એનો ખર્ચ તમારી ન્યાતિના કંડમાંથી ઉપાડવામાં આવ્યો છે કે તમે પોતે એકલાએ જ આ સ્વતંત્ર સાહસ...”

“ના રે સાહેબ ! મહાર અને ન્યાતનું એટલું બધું ગળું નથી. એ તો અમારી ન્યાતની એક “ચંપા” નામની બાઇ વટલીને વેચ્યા થઈ ગયેલી. તે ગયે વરસે સુરતમાં ગુજરી ગઇ. તે પોતાની પાછળ પોતાની બેથી અઢી લાખ રૂપીઆની ગંજવર રકમ વસિયતનામામાં એવી શરતે વાપરવાની લખી ગઇ હતી, કે: “વકીલ વિનાયક નામના એક વિશ્વાસુ માણસને મહેં મહારી એક નાદાન છોકરી નામે “મેના” ઉછેરવા આપી હતી, તે જો મળી આવે, તો તે શખ્સને મહારી આ સંપત્તિ ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરવા સોંપી દેવી, અને જો ન મળે તો સમગ્ર વણીક ન્યાતના મહાજન શેઠને એ શર્તે આપવી, કે એમાંથી એક આલીશાન અખળાશ્રમ બંધાવી મહારા જેવી અભાગી-નીઓને એમાં આશ્રય આપવો.” તે મુજબ ત્યાંના ન્યાયાધીશ તરફથી મહેને બોલાવી પૂછવામાં આવતા, મહેં વિનાયક ધણા વરસ પર વટલી ગયો હતો, અને એનો આજ કંઈ પ-તો નથી, એવી ખબર આપવાથી એ ગંજવર રકમનો કબજો એનો ઉપયોગ મરનારની ઇચ્છા મુજબ કરવાની શર્તે મહેને આપવામાં આવ્યો હતો. તે મુજબ જ્ઞાતિના મહાજન શેઠ તરીકે મહેં એવો એક આશ્રમ આજે બંધાવી એ સેવાકાર્ય પાર ઉતાર્યું છે.”

પતિતા ‘ચંપા’ નું નામ એને મોઢે આજે ધણે લાંબે વખતે સાંભળતાં એની આંખમાં પાણી ભરાયાં. એણે આંખો ઉપર રમાલ દાખતાં એશેઠને પૂછ્યું: “ મા. શ્રીમંતલાલ ! વિનાયક જીવતો નથી, એની ખાત્રી તમે પૂરેપૂરી કરી હતી કે ? ”

“ જરૂર, અને કદાચ જીવતો હોય, તો પણ એવા ધર્મબ્રહ્મ ન્યાતમહારીઓને આવી ગંભીર રકમ દુરુપયોગ કરવાને સોંપવી, એના કરતા એનો આવો સદુપયોગ કરી લાખોની આશિશ મેળવવાનું પુણ્ય-કાર્ય કરવું એ લાખ દરબજે વધારે સારું છે. ”

“ પણ હું એ પૂછું છું, કે એક પતિતાના પાપી માર્ગે મેળવેલા પ્રેસામાંથી ઉલા થએલા આ આશ્રમને તમારી સમાજ અપનાવશે ખરી કે ? ”

“ શા માટે નહિ ? સાહેબ ! પાપ અને પુન્ય માણસને અલગાવી શકે છે, તેના પૈસાને નહિ. સમાજને એનાં પાપ સાથે એમાં શું લાગે-વળગે ? ”

“ વાર ! આ અખળાશ્રમના સંચાલક તમે જ રહેશો, કે કોઈ બીજા ? ”

“ એ તમામ જવાબદારી મહેં મહારે પોતાને માથે જ રાખી છે. ”

“ ત્યારે પતિતાને પૈસે ઉલા કરેલા એ આશ્રમમાં પતિતાઓને રહેવાની અને સુધરવાની પણ તક અને સગવડ મળશે ખરી ? ”

“ નહિ જ, અમારો વૈષ્ણવ ધર્મ વેસ્થાઓને એમાં નહિ રાખે. એ તો નિરાધાર સ્ત્રીઓ અને આ જીવન અખંડ બ્રહ્મચર્યમાં વિતાડનાર ત્યાગી વિધવાઓને માટે જ ખાસ રહેશે. ”

“ કેમ ! કોઈ વેસ્થા સુધરવા માગતી હોય, તો તેને આશ્રમ નહિ અપનાવે ? નહિ સ્વિકારે ? ”

“વેશ્યાઓને રાખવા જઈએ, તો તો પછી એમાં કોઈ બીજી સ્ત્રીજ નહિ આવે. અને અમારી કોમ અને અમારો ધર્મ એ કમુલ પણુ નહિ કરે. એટલે એ તો બને જ નહિ.”

“ ભલે, ત્યારે પધારો. ”

જ્ઞાતિ-શેઠ સલામ કરી આવ્યા હતા એમ ચાલતા થયા. એના મથા પછી વિલિયમના મોઢામાંથી એટલા શબ્દો બહાર પડ્યા: “ ઠીક છે, બચ્ચા ! વેશ્યાઓને સ્થાન આપતાં વૈષ્ણુધર્મને બાધ નકે છે, તો પછી એ આશ્રમ પણ કેમ ચલાવાય છે, તે બબર પડશે.”

ત્યાર બાદ તેણે તમામ વાત પોતાની પત્નીને કહી સંભળાવી.

*

*

*

*

બીજા દિવસની સાંજ પડવા જ ન પામી. સવારના પહેરમાં જ વિલીયમને છાપામાં એવી ખબર વાંચી, કે “ અત્રેના જાણીતા આખર-દાર વેપારી શેઠ માણેકલાલ રામદાસે કાલે રાત્રે અશીષુ ખાદ્ય એકાએક આપઘાત કર્યો છે. એણે મરતા અગાઉ એક પત્ર લખી મુક્યો છે. જેમાં જણાવ્યું છે, કે કેટલાંક ખાનગી અંગત કારણોસર હું આપઘાત કરું છું. મહારી પાછળ મહારી જંગી મીલકતની વ્યવસ્થા કરવા માટે હું દિલ્હીથી અત્રે આવેલા આર્ય-ધર્મ-પ્રચારક પંડિત સત્યચરણને નીમી જાઉં છું. ”

ન્યાયાધીશની આંખોમાં ઝળઝળાંઆ આવ્યાં. “ પ્રતિજ્ઞાને જળવવ પ્રાણ આપનાર એ પુરુષ એને મૂખં લાગ્યો. છતાં મરતી વખતે એને જ્ઞાન થયું, એની આંખો ઉઘડી, અને એણે પોતાની મિલકત એક

આર્યસમાજ પંડિતને નામે કરી, એને માટે એને એની તરફ માન ઉપજ્યું. મરતાં મરતાં પણ એ એક સત્કાર્ય કરતો ગયો. એને એના એ કાર્ય તરફ જોતાં એણે એની પાપી વાત હવે ઉઘાડી ન પાડવાનો સંકલ્પ કરી પૂર્ણિમાનો કેસ અદાલતમાંથી કાઢી નાખ્યો.

*

*

*

*

આજ પહેલી તારીખ હતી. ન્યાયાધીશ મી. વિલીયમ મીસીસ વિલીયમ સાથે પોતાના શુભ હસ્તે દબ્બરો હિન્દુઓની મેદની વચ્ચે 'અખળાશ્રમ'નું મકાન દબ્બરો સાથે ખુલ્લું મુકવાનું ક્રીયા કરવા આવી પહોંચ્યા હતા. એમની પાસે જ્ઞાતિ-શેઠ મી. શ્રીમંતલાલ બેઠા હતા. ક્રિયા શરૂ થાય તે પહેલાં પ્રમુખસ્થાનેથી મી. વિલીયમ બે શબ્દ બોલવા ઉભા થયા. એમની આંખોમાં પાણી હતું.

"હિન્દુ સમાજના ઓ ભડવીરો! સાંભળો. આજથી પાંચ વરસ ઉપર હું પણ હિન્દુ હતો-વશિષ્ઠ જ્ઞાતિનો હતો. મ્હારી સ્ત્રી પણ એક વશિષ્ઠ બાળવિધવા હતી, પણ તે વખતે અમને તમે ધિક્કારતા હતા, અમારે ઓળે તમે અલગતા હતા, મ્હારા રથાપેલા પતિતાશ્રમની વિરુદ્ધ ચળવળો ચલાવતા હતા. ન્યારે આજ હું પરધર્મી છું, છતાં મ્હારે-એક વિધર્મીને હાથે આ આશ્રમ ખુલ્લું મુકાવવાની પવિત્ર ક્રિયા કરાવવામાં તમને, તમારી સમાજને અને તમારા ધર્મને કશો બાધ નથી નડતો. જે સમાજ પોતાની કામની એક પતિતા પહેનને નથી અપનાવી શકતી, તે એના પાપ માર્ગની પુણ્ય કૃતિ ઉજ્જૈ મોઢે ચાપરી શકે છે? જે સમાજ

પોતાના એક ધર્મબંધુને નથી સ્વિકારી શકતી, નથી આશ્રય આપી શકતી, તે પરાધિકોમ અને પરાયા ધર્મના માણસને આવા આશ્રમેની ઓપર્ષીંગ સેરીમનીમાં શું જોઈને પ્રમુખસ્થાને પધરાવી શકે છે ? હિન્દુ-સમાજના ઓ નેતાઓ ! વિચાર કરો, ખ્યાલ કરો, મ્હારો જીવનો અને જમનો દાખલો તમારી સમક્ષ મોજુદ છે. છતાં જો એટલાથી પણ આપને સંતોષ ન થતો હોય, તો આ યુવતી તરફ જુઓ ” કહી એણે પૂર્ણિમાને આગળ બોલાવી. “ આ એક તમારી જ જ્ઞાતિની અન્યાય પામેલી પતિન જાહેન છે. સમાજના એક ખાનદાન અને આગરદાર શેડીઆએ એ આપણને આ સ્થિતિમાં લાવી કુદરતની દયા ઉપર છોડી દીધી છે. એના લાથમાં જે દુઃખપીતું બચ્યું છે, તે એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનું પાપ છે. અદાલતમાં મ્હારી સમક્ષ એ બાઈએ ‘ નિર્દય હિન્દુસમાજનું ’ આ પાપ છે, અને એજ એને માટે જવાબદાર છે, ’ એમ જણાવી ન્યાય માગ્યો છે. તો મ્હને આશા છે, કે તમારામાંનો કોઈ જ્ઞાતિબંધુ એને ગ્રહણ કરી સુખી કરે, ક્યાં તો પછી જ્ઞાતશેડ એનું નામ આ આશ્રમમાં પ્રથમ નોંધી એને સ્વતંત્ર જીવન જીવવાની સગરડ કરી આપે ! ”

ન્યાયાધિશ સાહેબ અંત્રે જે મીનીટ પાલ્યા, પણ એમની આ જે એકે-એકમાંથી એકે પણ કિપાડી લેતા કોઈ યુવાનતીર આગળ આવ્યો નહિ એટલે લાલચોળ બાંધે એ બોલ્યા : “ કેવળ ધર્મ-રક્ષાના મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરનાર, અને આવાં નામનાં-શોભાના આશ્રમે બંધાવનાર સમાજના ઓ આગેવાનો ! જે તમારામાં આવી ભૂલેલી અભાગીનીઓને સત્યપંથે દારી ન્યાય આપવાની ઉદારતા ન હોય, તો તમને શરમ છે, દયાનન છે, ચિક્કાર છે. જેજે, યાદ રાખજે, એક

દિવસ તમારી આ કહેવાતી સમાજ ભક્ષમડાટ સળગી જશે. એનું નામ-નિશાન પણ ઇતિહાસમાં નહિ રહેવા પામે. અને મી. શ્રીમંતલાલ ! હું એક મેજસ્ટ્રેટ તરીકે નહિ, પરંતુ આજથી પાંચ-વર્ષ ઉપરના પટલી ગએલા વણીક યુવાન વિનાયક તરીકે આ આશ્રમનો કબજો આજથી મ્હારે હસ્તક લઉં છું.”

“અને જો કોઇપણ વણીક યુવાન આ પતિતા બ્રહેનને ન્યાય આપવાને તૈયાર ન હોય, તો હું પંડિત સત્યચરણ જાતે એને અમારી વેદોક્ત રીતીથી શુદ્ધ કરી આર્યસમાજની રીઠીએ પત્ની તરીકે સ્વિકારવા તૈયાર છું.” એ પ્રચંડ ટોળામાંથી દિલ્હીના એ કર્તવ્યપરાયણ પુરૂષ બહાર પડ્યા.

“શાઆશ ! તો હું આ બ્રહેન પૂર્ણિમાનો હાથ પંડિત સત્યચરણના હાથમાં ખુશીથી મુકવા તૈયાર છું. તે સાથે આ અયળાશ્રમનું નામ બદલી નાખી “હિંદુ પતિતાશ્રમ” રાખવાનું જાહેર કરી, એમને જ હાથે એ ખુલ્લો મુકાવી એનાં સંચાલક પણ એમને જ નિયત કરું છું. અને એને માટે જોઇતી પરવાનગી આજને આજ સુરતના માનવંતા ન્યાયાધીશને લખી મંગાવું છું. મ્હને આશા છે, કે પંડિતજી ગુજરાતના આવાં અન્ય સંચાલકોને પોતાના જીવનમાંથી જાતે આગળ પડી કર્તવ્ય કરી બતાવવાનો દાખલો બેસાડી આવા આશ્રમોને અને આર્યસમાજની સંસ્થાઓને સૌભાવશે.”

શ્રીમંતલાલ અને ન્યાતીલાલો ફાટી આંખે મી. વિલોયમ તરફ જોઇ રહ્યા. પંડિત સત્યચરણે એ “હિંદુ પતિતાશ્રમ” પોતાને શુભ હસ્તે ખુલ્લો મુક્યો. ત્યાર બાદ સઘળા મોઢરમાં બેસી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

બીજે દિવસે સુરતના ન્યાયાધિશનો તાર મી વિલીયમ ઉર્ફે વિનાયકની તરફેણમાં આવ્યો. મી. સત્યચરણ અને પૂર્ણિમાનાં લગ્ન ધામધુમથી થયા. પંડિત સત્યચરણે મી. વિલીયમને ખાત્રી આપી, કે અમારી આર્યસમાજ કોઈપણ જાતનો બેદરબાવ રાખ્યા વિના તમને અપાત્ર-રિવજો, અને એનું પરિણામ છેવટ એ આવ્યું, કે મી. વિલીયમ અને મીસીસ વિલીયમ આર્યસમાજના આશ્રય હેઠળ પાછાં શુદ્ધ થઈ હિંદુધર્મમાં આવ્યા. પંડિત સત્યચરણે રવ. માણેકલાલના પૈસાનો ઉપયોગ ટેકેટકાણે આશ્રમે બંધાવવામાં કર્યો, અને ચંદ્રિકાને "હિંદુ પતિનાશ્રમ"ની સંચાલિકા નામી પતિનું બહેનોને આશ્રય આપવાનું કાર્ય એને સોંપવામાં આવ્યું.

❖ ❖ હિન્દુસમાજ લગ્ન પોતાની આંખ મ્યારે કઢાડે છે ? ❖ ❖

[તા. કે.--આ પુરતકનાં પાત્રો અને પ્રસંગો કેવળ કલ્પિત હોઈ એને કોઈ જીવન વ્યક્તિ કે વિષય સાથે સંબંધ નથી.]

❖ સાહિત્યનાં સર્વોત્તમ પુસ્તકો. ❖

જયા જયન્ત	૧-૧૨-૦	દોહ ઉહાપણુ સાગર	૧-૮-૦
ન્હાના ન્હાના રાસ	૧-૦-૦	શાક પાક પકવાન શાસ્ત્ર	૩-૦-૦
ઉપા	૧-૮-૦	પકવાન પોથી	૩-૦-૦
ગીત મંજરી	૧-૪-૦	કબીર કાવ્ય	૩-૦-૦
સુઝબોતેરી	૨-૦-૦	સ્વામી વિવેકાનંદજી. ચરિત્ર	૩-૪-૦
થોડાંક છૂટા કૂલ	૧-૪-૦	,, રામતીર્થ ,,	૩-૦-૦
રસનાં ચટકાં	૧-૪-૦	નિત્ય રમરણુ સ્તોત્ર	૦-૧૨-૦
પહીચરને પંથે	૧-૮-૦	પંચ પ્રતિક્રમણુ સૂત્ર	૧-૪-૦
દેવોને ખુશ્લા પત્રો	૧-૪-૦	દેવ શીરાહ	૦-૧૦-૦
ચુંગતો વર	૨-૦-૦	મગલમાં ગાથા	૨-૦-૦
ફેન્સી ફારસો	૨-૮-૦	તિલોત્તમા	૧-૦-૦
ઉંધીયું	૧-૮-૦	દાનવીર કાનેંગી	૧-૮-૦
દીરેફની વાનો	૧-૪-૦	મુસ્લીમ મહાત્માઓ	૧-૧૨-૦
કળિયુગની વાનો	૧-૮-૦	નેપોલીયન બોનાપાર્ટ	૩-૦-૦
નવ નવી વાનો	૧-૮-૦	શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા	૦-૧૨-૦
મૃગજળ	૧-૮-૦	પંચરત્ન ગીતા	૧-૮-૦
નાગ કન્યા	૧-૦-૦	શ્રીમદ્ ભાગવત	૫-૦-૦
સરળ ગીત ગોવિંદ	૧-૧૨-૦	બત્રીસ પુતળી	૨-૮-૦
આગ્રાનો મુસાફર	૨-૦-૦	કાવ્ય દોહન	૧-૦-૦

❖ વી. પી. પોપ્ટેજ બુદ્ધ સમજવું. ❖

શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય

ટાવર રોડ—સુરત.

“પુષ્પ”ના હાસ્ય રસિક એકાંકી નાટકો.

એક પાત્ર સ્ત્રી પાત્ર વિનાના.

શ્રીફલેસ બેરીસ્ટર

[ફક્ત ગુજરાતી બાળનાર વિદ્યાર્થીઓ પાસે બજવી શકે છે.]

અમેરીકન ડોક્ટર

[અંગ્રેજી મીડલ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ]

અપ-ટુ-ડેટ સેમ્પલ્સ

[ફક્ત હાઈસ્કૂલ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને જ માટે]

મુંબઈ ના મવાલી

[સ્ત્રી પાત્ર વાળો નાટકના થીએટર ઉપર સ્ટેજ થઈ શકે એવો.]

આયન-બાપુ તથા નવનાઓ, સાથેના આ ત્રણ નાટકો નાવાઓના
ગોશિયલ ગેથરીંગ, ક્ષનામના વાંકે મેળાવણ, તથા ગર્વિન સમાજના
સંમલનોમાં શિષ્ટ સ્ત્રી-પુરુષો સમક્ષ વિના સંકોચે બજવાં લાગ્ય એવા છે.

મૂલ્ય : દરેકના પાંચ આના [પોસ્ટેજ સાથે]

શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય-રાવરશેડ-સુરત.

